

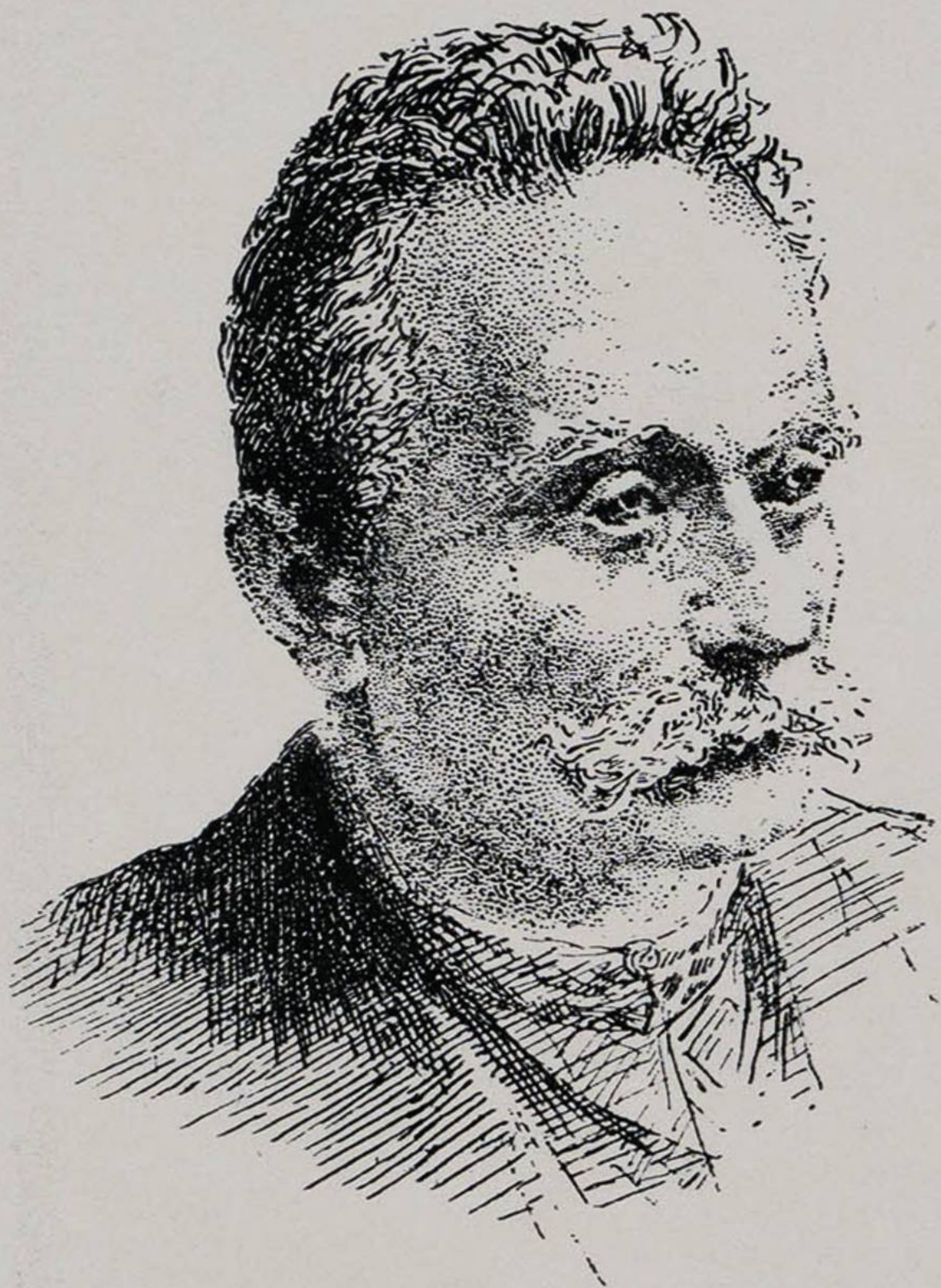
ІВАН ФРАНКО

СТАТТІ І МАТЕРІАЛИ

ЗБІРНИК ЧЕТВЕРТИЙ

6D
59

ВИДАВНИЦТВО
ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
1955

МВО СРСР

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. ІВ. ФРАНКА

ІВАН ФРАНКО

СТАТТІ І МАТЕРІАЛИ

ЗБІРНИК
ЧЕТВЕРТИЙ

ВИДАВНИЦТВО
ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
1955

ДІМ ФРАНКА

Редакційна колегія:

Дійсний член АН УРСР М. С. Возняк, доцент В. Т. Дмитрук, кандидат філологічних наук І. І. Дорошенко (відповідальний секретар), доцент І. І. Ковалик, доцент В. В. Лесик, доцент О. Н. Мороз (відповідальний редактор), доцент Ф. М. Неборячок, професор І. С. Свєнціцкий, доцент С. М. Шаховський.

Друкується за розпорядженням
ректора університету
члена-кореспондента АН УРСР
Є. К. Лазаренка.

Техредактор А. В. Малявко
Коректор С. О. Харитонова

Иван Франко.
Статьи и материалы. Сборник четвертый.
(На украинском языке)

БГ 05834. Підписано до набору 22/XI 1954 р. Підписано до друку 5/III 1955 р. Обл.-вид. арк. 14,75. Формат паперу 60 × 92¹/₁₆ = 7,125 паперових арк. + 14,25 друков. арк. + 2 вклейки. Зам. 249. Ціна 7 крб. 50 коп. Тираж 2000.

Друкарня Львівського державного університету,
Львів, Університетська, 1.

ТЕКСТИ

Z AKORDÓW NIENAWIŚCI

I

Czyż nie ironja losu? Tobie, pani,
Dla której niegdyś życie moje w dani
Dać byłem gotów, dziś pęk zwiędłych liści
Niosę — ponure zgrzyty nienawiści.

Śród zgiełku życia brutalny przechodzień
Los nas rozepchnął, zdeptał bez litości
Nadzieje moje, i ich trupy codzień
Depce,— więc zgłuchły akordy miłości.

W cierpień, pomyłek, rozczarowań szkole
Zahartowałem swój umysł i wolę,
Lecz zapomniałem śmiać się, igrać, szydzić,—
Jam się nauczył tylko nienawidzieć.

Lecz nie ku tobie ma nienawiść, pani!
Ty nad chaosem mojego rozbicia
Stoisz, jak drzewo nad brzegiem otchłani,
Co tonącemu jest kotwicą życia.

Z mych łez wyrosłe, z mych cierpień dojrzałe
U stóp twych składam te zwrotki, te tony;
Tak znak zmienności, półksiężyc się ściele
U stóp niezmiennie przeczystej madonny.

Wszakże nienawiść — to w innym kostjumie
Ta sama miłość! Kto fałszu, podłości,
Zła nienawidzieć z całych sił nie umie,
Ten nie zna głębi, potęgi miłości.

A ty, o pani, tak piękna, tak dzielna,
Z sercem dziecięcia, lecz z hartem żołnierza,—
Dla nienawiści, co w nizkich uderza,
Tyś za wysoka, za nieskazitelna.

Bądź jak kalina, której korzeń fale
Myją, lecz którą poderwać się boją!
Bądź wyższą nad mych rozczarowań żale,
Nad me cierpienia, nad nienawiść moją!

II

Lubię błądzić samotnie po lesie,
Zanurzony w potopie zieleni.
Cisza... Wiatr nawet echa nie niesie
Z siół, gdzie biedzą się ludzie schyleni.

I ja tonę bez drogi, bez trwogi
W tym półzmroku, w tej ciszy bezdennej,
Niby w drzemce kołyszę się błogiej
Na tej fali życiowej, półsennej.

I ten las mi się w Eden przemienia,
I już czuję, że nigdzie na świecie
Łzy nie płyną, nie szemrzą westchnienia,
Żadna troska mych braci nie gniecie.

W tem przerwało coś ciszę... Chrzęst jeden...
Trzask gałęzi... i ciężkie westchnienia...
To nie Eden, mój boże, nie Eden,
Tu jest człowiek, pan wszego stworzenia!

On swym jękiem powietrze zatruwa,
Westchnieniami twój Eden zaraża,
Swoją nędzą tę piękność znieważa,
Którą tutaj ma dusza odczuwa.

I za dębem na poły schowany
Z poza krzaków rozłogiej leszczyny
Patrzę, co to za gość niespodziany
Wniósł te stare ze świata nowiny?

Dziad Oleksa! Znam dobrze starego,
W chałupinie jak w budce ślimaczej
Tam na końcu przysiółka naszego
Żyje, piastun wszej dziatwy wieśniaczej.

Bez rodziny, bez pola, bez roli,
Stary konar oddarty od drzewa,
Żyje dziad i usycha powoli,
Bajki plecie, dzieciom piosnki śpiewa.

Robi miotły i sznury łyczane,
Zbiera grzyby i suszy podpieńki;
Grzyby, miotły, jagody rumiane —
Oto jego zarobek maleńki.

Zimą sieci, rękawice plecie,
I tak żyje pośród dobrych ludzi.
„Pókim zdrowy, nie chcę żebrać przecie,—
Mawia,— niech się stara skóra trudzi!"

Las, to jego najmilsza dziedzina,
Jego stary powiernik, kochanek.
W nim on wyrósł, w nim młodość wspomina,
Spędza wieczór, jak spędził poranek.

Ale brzydkie nastały porządki:
Las zamknięto! Wypędza gajowy
Dziada z lasu, niby capa z grządki.
A leśniczy i strzelać gotowy.

Zbierać grzyby, jagody [1], orzechy
Dziś nie wolno! Brzeziny, lipiny
Ciąć nie wolno! Jedynej pociechy
I podpory nie stało jedynej.

Więc sposępniał Oleksa okrutnie,
Ciągle mruczy i ciągle się żali...
Dzieciom bajkę powiada — i utnie,
A ukradkiem w las biega i dalej.

Wiązkę chrustu nałamał na opał,
A w koszałce na plecach ma grzyby,
Jakichś czarnych korzeni nakopał...
„Gdyby młodość mi moja, ach gdyby!.."

Mruczy stary, ciężarem zmorzony,
Chrust na ziemię rzuciwszy, spoczywa,
I ogląda się w koło, strwożony,
Czy gdzie jaki się wróg nie ukrywa.

Naraz ujrzał mój ubiór. „Leśniczy!"
Szepnął biedak, i niby od gada
Skoczył, wszystkiej odbieżał zdobyczy,
W gąszcz się rzucił i w jarze przepada.

---

[1] Надруковано „jakoby".

Lecz w mem uchu szept jego trwożliwy,
Oddech, co mu pierś starą rozpierał,
Bieg nóg bosych śród pni i pokrzywy
Długo tętnił, długo nie zamierał.

Odtąd też mi zielone ubranie
Nienawistnem się stało, obrzydłem,
Za to, że mię dla brata-biedaka
Tak okropnem zrobiło straszydłem.

Iwan Franko.

СТАТТІ
ТА
ДОСЛІДЖЕННЯ

СТАТЬ

ЛТ

ДОСЛАЖДЕНИЯ

О. МОРОЗ

ІВАН ФРАНКО — ВЕЛИКИЙ ПАТРІОТ, БОРЕЦЬ ЗА ВОЗЗ'ЄДНАННЯ І ДРУЖБУ ДВОХ БРАТНІХ НАРОДІВ[1]

У 1954 р. Радянський Союз відзначав знаменну історичну дату—300-ліття возз'єднання російського і українського народів. Натхненний всеперемагаючими ідеями марксизму-ленінізму, наш народ успішно будує нове комуністичне суспільство і свято береже пам'ять про минуле, про героїчну боротьбу своїх предків.

У боротьбі проти татарської навали, султанської Туреччини, польської шляхти та інших зовнішніх і внутрішніх ворогів народилася, зростала й міцніла хвилююча і повчальна дружба двох братніх народів.

Передові українські письменники Т. Шевченко, П. Мирний, П. Грабовський, М. Коцюбинський, Леся Українка, В. Стефаник, Л. Мартович і багато інших усе своє життя віддавали справі боротьби за зміцнення дружби між трудящими масами всіх національностей, зокрема між російським і українським народами. Особливо велику роль на цій ниві відіграв один з найвидатніших діячів української культури — І. Франко. Вся його багатогранна патріотична діяльність була спрямована на піднесення революційної боротьби народних мас, на зміцнення дружби слов'янських народів, в першу чергу російського і українського, проти австрійських феодалів, польської шляхти, буржуазних націоналістів всіх мастей.

Слова М. Г. Чернишевського про те, що «історичне значення кожної російської людини вимірюється її заслугами перед Батьківщиною, її людська гідність — силою її патріотизму», повністю можна віднести і до Ів. Франка. Вся його діяльність була пройнята глибоким патріотизмом, який так виразно й конкретно проявився в його художній, науковій і публіцистичній творчості та в громадській діяльності.

---

[1] В основу цієї статті покладено розділ з моєї брошури «Іван Франко— гнівний викривач українського націоналізму та клерикалізму», але перероблений і доповнений.

«Патріотизм, — писав В. І. Ленін, — одно з найбільш глибоких почуттів, закріплених віками і тисячоліттями відособлених вітчизн»[1].

Тільки трудящі маси, як довели Маркс і Енгельс, завжди були і є справжніми захисниками своєї Вітчизни, по-справжньому люблять її, бо патріотизм буржуазії «виродився в чисте удавання, відколи її фінансова, торговельна і промислова діяльність набрала космополітичного характеру»[2].

Викриваючи облудність і реакційність буржуазного патріотизму, В. І. Ленін і Й. В. Сталін зазначали, що глибоке почуття патріотизму завжди виростало в жорстокій боротьбі за незалежність. У запеклих битвах з іноземними загарбниками гартувалася любов українського і російського народів до свого рідного краю.

Прогресивні діячі культури кожного народу, в тому числі й такі українські письменники, як Т. Шевченко, Ів. Франко, П. Мирний, М. Коцюбинський, Л. Українка, П. Грабовський та інші, завжди поєднували любов до батьківщини з критикою сучасного їм несправедливого суспільного ладу, з боротьбою проти ідеології буржуазного націоналізму та клерикалізму.

Ів. Франко, як «син народу, що вгору йде», слідом за Шевченком, Бєлінським, Чернишевським, Добролюбовим протягом всього свого життя пристрасним словом борця-патріота захищав батьківщину і свій народ.

Ще на початку своєї бурхливої літературної діяльності, в 1876 р., Ів. Франко розкритикував К. Устияновича за його явну зневагу до слова «Русь». «Історія, — зазначав він в рецензії на «Письма К. Устияновича», — усвятила назву «Русь». Під тою назвою предки наші боролись і голови клали, та назва і віра в їх святість охоронила нас від національної і моральної погибелі»[3].

Кількома роками пізніше у великій статті «Причинки до оцінення поезії Т. Шевченка» (1881) Ів. Франко глибоко розкрив революційно-демократичний зміст слова «патріотизм». Він показав, що звільнення народу з-під чужовладства без зміни соціальних обставин, у яких живе той народ, — справа формальна, бо замість чужих панів прийдуть свої, що «такий патріотизм в основі речі суперечний з любов'ю до простого люду...»

Іван Франко високо оцінював Т. Г. Шевченка за його любов до поневоленого народу, за те, що він з убивчою силою викривав у своїх творах політику соціального і національного гноблення в царській Росії.

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 264.
[2] Архів Маркса і Енгельса, 1934, т. VIII, стор. 355.
[3] Ів. Франко. Літературно-критичні статті, К., 1950, стор. 17.

Патріотизм Шевченка, як писав І. Франко у статті «Темне царство» (1881), «основується свідущо і твердо на любові до всіх людей, на бажанню загальнолюдського братерства, на прихильності до всіх пригноблених і покривджених, між котрими перша і найближча серцю поета — його рідна Україна»[4]. Ці слова відбивали і власні погляди Ів. Франка на суть справжнього патріотизму.

Розвінчуючи українських буржуазних націоналістів, Ів. Франко протиставляв лицемірному патріотизму угодовців свою палку любов до пригнобленого народу і рідної Батьківщини.

«Мій руський патріотизм, — зазначав він у статті «Дещо про себе самого» (1897),— то не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо, вложене долею на мої плечі. Я можу здригатися, можу стиха проклинати долю, що вложила мені на плечі се ярмо, але скинути його не можу, іншої батьківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням. І коли що полегшує мені двигати се ярмо, так се те, що бачу, як руський народ, хоча він гноблений, отемнюваний і деморалізований довгі віки..., але все-таки поволі підноситься, відчуває в щораз ширших масах жадобу світла, правди та справедливості і до них шукає шляхів. Отже, варто працювати для сього народу й ніяка чесна праця не піде на марне».

Палко люблячи свій народ, Ів. Франко закликав усіх слов'ян до єдності, твердо вірячи, що тільки єдність може забезпечити розвиток слов'янських народів. Письменник передбачав, що коли «органічно від кореня розвинуться і розцвітуть усі частини великого східнослов'янського племені, коли святотатські руки не будуть підрубувати та нівечити одну часть, аби тим краще буяла друга, то тоді зложиться з них цілість і єдність краща, багатша, гармонійніша, ніж се тепер може снитися різним шовінізмом затуманеним головам». То ж не випадково Ів. Франко в драматичній поемі «Сон князя Святослава» з такою пристрастю посилав прокляття тим, хто сіяв чвари на Русі.

Письменник був переконаний, що «розвиток кожної народності, дійсно гарний і вільний, може настати тільки в соціалістичному ладі, бо цей лад найвільніший і забезпечує матеріальне існування».

До ідей патріотизму Ів. Франко звертався як до життєдайного джерела. А те, що його патріотичні почуття грунтувались на революційно-демократичних принципах, забезпечило поетові величезний громадський і творчий вплив на більшість своїх сучасників і послідовників.

Патріотичні мотиви, що прозвучали у першому творі І. Франка «Народні пісні», розвинулися і стали провідними у всій даль-

---

[4] «Світ», 1881, № 11—12, стор. 197.

шій творчості письменника, аж до славетних поем «Іван Вишенський», «На святоюрській горі», «Мойсей».

Так, в одному з перших своїх віршів «Наймит», що з погляду патріотичних ідей являє собою програмний твір, Ів. Франко не тільки показав глибоко реалістичний образ темного, забитого наймита, що «в нужді безвихідній, погорді і печалі сам хилиться в ярмо», а й блискуче розкрив алегорію: «той наймит — наш народ, що поту ллє потоки над нивою чужою», народ, якому сил у житті й боротьбі додавала любов до рідної землі.

З любов'ю тою він, мов велетень той давній,
Непоборимий син землі,
Що, хоч повалений, оп'ять, міцний і славний,
Вставав у боротьбі.

Іван Франко твердо вірив, що саме цей, гнаний і визискуваний народ, що і «в біді, пригноблений врагами, про силу духа все співав», переможе, порве пута соціального та національного гніту.

Цей мотив палкої любові до свого краю звучить і в пролозі до незакінченої поеми «Нове життя»:

О краю мій, Підгір'є ти прекрасне,
Як я люблю, як я люблю тебе.
Мов зірка та, що світить і не згасне,
Так та любов в душі моїй живе.

Любов поета до поневоленого люду межує з самопожертвою. Але розуміючи, що жертвами не запобігти народним стражданням, він приходить до правильного висновку, що «не жертви треба днесь, а бою з злом». Поет вірить, що народ в цьому бою переможе всяке зло. Іван Франко замислюється над щасливим прийдешнім життям майбутніх поколінь, яке поки що для нього і його сучасників є лише ідеалом.

Роздумуючи над долею своєї батьківщини, письменник у мріях своїх линув до того привабливого майбутнього, коли народ України стане вільним і щасливим:

Я думав про людське братерство нове.
І думав, чи в світ воно швидко прийде?
І бачив я в думці безмежні поля:
Управлена спільним трудом, та рілля
Народ годувала щасливий, свобідний,
Чи це ж Україна, чи це край мій рідний,
Обдертий чужими і світом забутий?
Так, це Україна свобідна, нова!

Ів. Франко з великою любов'ю і глибоким співчуттям зображує гірку долю поневоленого люду. Його любов до народу, до рідного краю завжди була сповнена віри в краще майбутнє.

Хоч письменник і жив у «тюрмі народів», що «обручем сталевим» обкрутила «живі сустави» поневолених мас і висмоктувала з них усі соки, він завжди вірив, що прийде час, і роз'єднані віками народи України будуть возз'єднані з усіма братніми народами — «від Кубані аж до Сяна річки». Про це поет писав у пролозі до славетної поеми «Мойсей»:

Та прийде час, і ти вогнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі,
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.

Пророкування Ів. Франка здійснилися після Великої Жовтневої соціалістичної революції, коли великий російський народ повів за собою всі народи царської Росії, і в першу чергу український народ, на штурм царизму, коли був повалений ненависний буржуазний лад і створена найдемократичніша у світі Радянська держава.

Залишаючись протягом усього свого життя полум'яним патріотом, Ів. Франко був одночасно і послідовним інтернаціоналістом. Про це красномовно свідчать численні факти з його життя і творчості. Ще на початку 80-х років письменник у статті «Євреї-багачі» і «капцани» в Галичині» виступив проти антисемітизму і тоді ж написав вірш «Моя любов», у якому на повний голос заявив, що його палка любов до України не суперечить

Тій другій і святій любові
До всіх, що ллють свій піт і кров,
До всіх, котрих гнетуть окови.

У своїх творах Іван Франко багато уваги приділяв темі дружби слов'янських народів, зокрема російського і українського.

Українські буржуазні націоналісти та клерикали, засліплені лютою ненавистю до російського народу, ігнорували віковічну дружбу двох великих братніх народів, таких близьких і своєю мовою, і місцем проживання, і характером, і історичною долею, протиставляли українську національну культуру російській національній культурі. Ці ворожі спроби буржуазних націоналістів протиставити дві братні культури, затушувати класовий характер національних культур викрив В. І. Ленін у своїй праці «Критичні замітки з національного питання».

«В **кожній** національній культурі, — писав В. І. Ленін, — є хоча б не розвинені, **елементи** демократичної і соціалістичної культури, бо в **кожній** нації є трудяща і експлуатована маса,

умови життя якої неминуче породжують ідеологію демократичну і соціалістичну. Але в **кожній** нації є також культура буржуазна (а здебільшого ще чорносотенна і клерикальна) — притому не у вигляді тільки «елементів», а у вигляді **пануючої** культури» [5].

Критикуючи українських буржуазних націоналістів Донцова і Юркевича, В. І. Ленін вказує, що протиставлення української культури в цілому великоруській культурі, також в цілому, означає найбезсоромніше зрадництво інтересів пролетаріату на користь буржуазного націоналізму.

Українські буржуазні націоналісти зраджували інтереси трудящих мас, коли намагалися відірвати український народ від революційно-визвольного руху Росії, коли вислужувалися перед російським царизмом, силкувалися схилити свій народ у рабській покорі перед реакційною культурою буржуазного Заходу, коли благословляли продаж своєї країни і виступали проти зміцнення зв'язків двох братніх народів.

В дні Великої Жовтневої соціалістичної революції народи царської Росії, керовані Комуністичною партією, повалили ненависний їм капіталістичний лад, вигнали за межі своєї держави іноземну буржуазію і створили такі умови, які забезпечили не тільки знищення національного гніту і встановлення національної рівності всіх народів, а й побудову соціалізму в нашій країні.

В результаті здійснення програми Комуністичної партії з національного питання забезпечено об'єднання народів у єдину братню сім'ю Радянського Союзу на чолі з великим російським народом. За роки радянської влади наша Батьківщина досягла видатних успіхів в економічному і культурному будівництві. Могутньою стала Радянська Україна — невід'ємна частина великого Союзу РСР.

Дружба братніх українського і російського народів має багатовікові традиції, вона загартовувалась у боротьбі двох народів проти іноземних поневолювачів та внутрішніх ворогів.

Прагнення й волю українського народу до об'єднання з російським народом було закріплено великим історичним актом — Переяславською Радою в 1654 році, на якій і проголошено возз'єднання України з Росією. Величезне значення цієї події в історії українського народу підкреслив геніальний критик В. Г. Бєлінський: «Злившись навіки з єдинокровною Росією, Малоросія відкрила до себе двері цивілізації, освіті, мистецтву, науці... Разом з Росією тепер перед нею велике майбутнє» [6].

---

[5] В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 71.

[6] В. Г. Бєлінський. Вибрані філософські твори. К., 1946, т. I, стор. 431—432.

Возз'єднання України з Росією позначилось на історії українського народу. Після цієї знаменної дати з кожним століттям міцнішали суспільно-політичні та культурні зв'язки двох братніх народів.

Великий вклад у зміцнення цих зв'язків внесли в дожовтневий період революційні демократи — письменники Т. Шевченко, П. Грабовський, І. Франко, М. Коцюбинський, Л. Українка, В. Стефаник та інші, змістом життя і творчості яких була боротьба за соціальні права свого народу, за дальше ствердження і поглиблення дружби та культурних зв'язків між українським і російським народами.

Прапор утвердження дружби братніх слов'янських народів, в першу чергу українського і російського, високо ніс Ів. Франко протягом усього свого життя. Його велика заслуга полягає в тому, що він у тяжких умовах соціального і національного гноблення пристрасно боровся за нерозривну дружбу єдинокровних народів, викриваючи експлуататорську суть російського самодержавства, австро-угорської цісарської монархії, польської шляхти та українських буржуазних націоналістів і клерикалів.

Увагу письменника ще з гімназійних років притягала російська література, передова Росія. Ів. Франко горів бажанням побачити на свої власні очі Петербург і Москву, ближче ознайомитися з російською культурою, а найголовніше — ближче пізнати передових людей Росії. «Дуже б мені ще хотілось якийсь час побути в Петербурзі і Москві, — писав він у 1892 році, — роздивитися в тамошніх бібліотеках, поповнити свою бібліотеку хоч найпотрібнішими речами, а головно — пізнати людей» [7].

Він розумів і завжди підкреслював велике значення російської культури та її революційних ідей для суспільно-політичного розвитку України, зокрема Галичини. Всупереч твердженням буржуазних націоналістів, Ів. Франко в статті «Зміна системи» і «Ukraina irredenta» доводив, що найпрогресивніші ідеї в Галичину ідуть не з Австрії, а з Росії, і через те закликав «не забувати, що головна сила, головне ядро нашого народу є в Росії, що там постали і працювали, та й працюють найбільші таланти нашого письменства, найкращі робітники нашої науки, що там, не в Австрії, помимо всяких тисків, виросло найкраще з усього, чим може нині повеличатися наша духова скарбниця, що, натомість у Австрії, помимо хваленої опіки (вона на дуже сорокатім коні їздила), деревце нашого духовного і політичного життя вийшло мізерною карлючкою, покритою

---

[7] Матеріали для культурної і громадської історії Західної України, т. I, стор. 382, вид. ВУАН, 1928.

поганими паростами та грибами, а зате дуже рідкими та дражливими плодами» [8].

Із листів Ів. Франка, з його багатьох статей і висловлювань відомо, як високо він оцінював заслуги кращої частини російського народу — передової інтелігенції, яка серед безперервних переслідувань і перешкод з боку всевладного чиновництва витворила «дорогі перлини» літератури й науки. На думку Ів. Франка, російська інтелігенція «виконала цивілізаційну працю, гідну великого подиву», «створила одиноку в своєму роді літературу», поклала міцні підвалини під храм російської науки та публіцистики. Письменник з захопленням говорив про Бєлінського, Чернишевського, Добролюбова, Мєчнікова, Менделєєва, Сєченова та інших видатних діячів російської науки і літератури. Він надавав великого значення передовій російській інтелігенції в розвитку української культури, оскільки вона «витворила цілий ряд інституцій наукових та культурних, опереджаючи декуди навіть Західну Європу» [9].

Ці слова Ів. Франка були результатом свідомого визнання великої прогресивної ролі російської культури в розвитку літературно-громадської думки не тільки в Галичині, а й у всьому світі.

Захоплюючись російським народом і його ділами, Ів. Франко писав: «Народ московський утворив велику державу, куди так чи інакше звертаються очі усієї Слов'янщини». Народ той доклав багато зусиль у створенні духовного, літературного і наукового життя, «котре також тисячними потоками ненастанно впливає і на Україну і на нас» [10]. Письменник ясно бачив, що Росію і її справжню культуру уособлювали не жандарми і чиновники російського царату, як дехто думав, а кращі сини російського народу, передові мислителі, письменники, вчені. Завжди, коли Франко говорив про російську культуру і літературу, він мав на увазі представників її демократичного напрямку.

Звертаючись до деяких представників ліберальної чеської преси в статті «До відома панів чехів», він вказує, що єднатися можна лише з Росією Тургенєва, Салтикова, Чернишевського, Добролюбова, Писарєва тощо, а не з Росією Мещерського, Суворіна й Каткова, орган якого «Московские ведомости» Салтиков-Щедрін дотепно назвав у своїй сатирі «помоями». І далі автор зазначає: «Вважати Каткова за представника цілої Росії — значить не мати найменшого поняття про Росію і ображати смертельно частину російської суспільності».

Ів. Франко з надією дивився на російський народ як на

---

[8] «Життя і Слово», 1896, т. V, стор. 166.
[9] ЛНВ, 1904, т. XXVIII, кн. 12, стор. 149.
[10] Іван Франко. Літературно-критичні статті, К., 1950, стор. 36.

визволителя і, висловлюючи мрії трудової частини західноукраїнського населення про прихід з Росії солдатів-визволителів, писав у 1888 р. в статті «Мрії і надії українського народу в Галичині»: «Що від давніх літ прихід «москаля» до Галичини в розумінні нашого народу нерозривно в'яжеться з надіями на найважливіші аграрні і суспільні реформи, се діло більше-менше звісне кожному. «Москаль» і панам «руку обкроїть, і бідних грунтами наділить, і панів покасує».

Письменник був переконаний, що визволення українського народу повністю залежить від «свободи і прогресу всієї Росії». Про це він написав знаменні рядки в статті «Из России и для России», надрукованій російською мовою.

«Служение делу свободы России, — писав він, — мы считаем своей прямой обязанностью... По нашему глубокому убеждению, свобода и успешное национальное и культурное развитие нашей русско-украинской нации прямо зависимы и неразрывно связаны со свободой и прогрессом всей остальной России».

Іван Франко наполегливо боровся за розвиток російсько-українських зв'язків, розуміючи, що зміцнення дружби двох народів сприятиме посиленню боротьби пригноблених мас проти російської і австро-угорської монархії.

Як редактор і фактичний видавець журналу «Життя і слово», Ів. Франко докладно інформував читачів про революційний рух в Росії, друкуючи статті та інформації різних авторів під рубрикою «Вісті з Росії». Так, у статті «Робітничий революційний рух в Росії» повідомлялося про страйки робітників у 1895 році в Мінську, Ярославі, Москві, Орлі, Самарі, Смоленську, Києві, Білостоці та інших містах. Особливо докладно писав автор згаданої статті про петербурзькі робітничі страйки, що були, як відомо, організовані за участю В. І. Леніна. В статті говорилось також про створення в Петербурзі «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», організатором якого був В. І. Ленін.

В кінці статті автор цитує цікавий «Адрес» московських робітників до робітників паризьких з приводу 25-х роковин Паризької Комуни:

«Мы питаем надежду, — говориться в останньому абзаці звернення, — что недалека та минута, когда будут разорваны оковы абсолютизма, и русский пролетариат сможет открыто выступить на арену всемирной истории».

Ясно, що повідомлення й статті про революційні події в Росії мали велике прогресивне значення, вони закликали галицьких трудящих до революційної боротьби і надихали їх вірою в перемогу над експлуататорами.

Не випадково Ів. Франко прийшов до висновку, що україн-

цям «треба б давно вже виступити спільно з іншими революційними елементами в Росії для політичної волі і не лякатись нелегальних засобів боротьби».

Саме в цей час, як розповідає В. Бонч-Бруєвич у статті «Моє листування з Іваном Франком» («Вітчизна», 1952, № 12) письменник налагоджує зв'язки з російськими соціал-демократами, зокрема з Г. Плехановим і автором щойно згаданої статті, які перебували тоді в еміграції за кордоном.

За рекомендацією Г. Плеханова В. Бонч-Бруєвич зав'язав особисте листування з Ів. Франком, цікавився його творчістю, з захопленням вивчав українську мову, щоб потім перекласти на російську мову твори письменника, від яких «віяло свіжим духом», «духом боротьби й протесту широких народних мас». Незважаючи на цензурні рогатки, він домігся опублікування в російській пресі деяких новел Ів. Франка.

Починаючи з 1896 року, В. Бонч-Бруєвич періодично пересилав Ів. Франкові і М. Павликові з Цюріха, Мюнхена і Лондона нелегальну літературу, а з 1900 року він систематично, номер за номером, надсилав їм ленінську «Искру» та всі найголовніші видання революційної соціал-демократії, в тому числі твори В. І. Леніна «Що робити?», «Крок вперед, два кроки назад».

Ів. Франко уважно стежив за розвитком революційних подій в Росії, особливо в період революції 1905 р. Він виступив з гострими публіцистичними статтями, в яких викривав консерваторів, буржуазних ліберalів і націоналістів та висловлював віру в соціальне визволення російського і українського народів.

«Схід Європи, а в тім комплексі також наша Україна, — писав він в «Одвертому листі до галицько-української молодіжі» в 1905 році, — переживає тепер весняну добу, коли тріскає крига абсолютизму та деспотизму, коли народні сили серед страшних катастроф шукають собі нових доріг і нових форм діяльності... Ви, молоді приятелі, що з зацікавленням читаєте новини з Росії, чи подумали ви про значення цих подій для нашої нації, для нас усіх, для кожного з нас особисто?» [11]

Довідавшись, що царські сатрапи в самий розпал революції заарештували і кинули до Петропавлівської кріпості М. Горького, Іван Франко висловив рішучий протест проти цього злочинного акту російського царату. В статті «Максим Горький» він повідомив громадськість Західної України, що зараз очі всього цивілізованого світу, всіх волелюбних людей звернені до російської столиці, до кріпості, в мурах якої «сидить і мучиться знов один із світочів російського народу, одна з оздоб

---

[11] ЛНВ, 1905, т. XXX, кн. 4, стор. 11.

російського письменства — Максим Горький». В своїй статті Франко писав, що смерть Горького «у тім казематі долила би до огню, що тепер бухає в Росії, і, позбавляючи Росію одного з її вільних світочів була би, може, тою іскрою, що запалює велику пожежу народного бунту».

Відомо, що під впливом першої російської революції 1905 року широко розгортаються політичні страйки трудящих мас Галичини. Після «Кривавої неділі» майже у всіх містах Західної України протягом кількох місяців проходили маніфестації солідарності з російським пролетаріатом. На революційних подіях 1905 року трудящі маси Галичини вчилися, збагачували свій досвід боротьби з капіталізмом.

Надаючи великого значення найпередовішим ідеям російського визвольного руху, літератури, філософії, естетики, розуміючи їх революціонізуючу роль у розвитку прогресивної громадсько-політичної думки на Україні, Ів. Франко виступав як активний пропагандист і популяризатор культури братнього народу в Західній Україні. Він писав статті, літературно-критичні праці, розвідки, рецензії, перекладав художні твори російських письменників на українську мову і тим самим боровся за зміцнення життєдайних зв'язків двох братніх народів і їх культур.

Зважаючи на велику приязнь І. Франка до російського народу і його передової культури, а краще сказати, саме тому, що він був пройнятий її революційними ідеями і гаряче популяризував їх, на письменника нападали різні шовіністи з москвофільського табору, з «духовної компанії Побєдоносцевих, Соблерів, Рукавишнікових та Череп-Сперидовичів». Вони намагались обвинуватити письменника в «ненависти ко всему русскому».

Важкі і брехливі докори, кинуті Франкові ворогами прогресу, викликали справедливе обурення письменника. Звертаючись в 1905 році до москвофільсько настроєної молоді з статтею «Щирість тону і щирість переконань»[12], він намагався розвіяти цей туман: «Не вірте, молоді русофіли, своїм духовним батькам, д. Мончаловському та д-ру Дудикевичу..., що ми, галицькі українці, тим тільки й дишемо й живемо, що «ненавистью ко всему русскому». Не вірте їм у тім пункті, бо се свідома брехня. Ми всі русофіли... — підкреслював далі Ів. Франко. — Ми любимо великоруський народ і бажаємо йому всякого добра, любимо і виучуємо його мову і читаємо в тій мові, певно, не менше, а може, й більше від вас... І російських письменників, великих світочів у духовнім царстві, ми знаємо й любимо... ми

---

[12] Ця стаття була надрукована в тому ж році окремим виданням під назвою «Ідеї» й «ідеали» галицької москвофільської молоді», Львів, 1905 р.

чуємо себе ближчими до них, як до вас, чуємо себе солідарними з ними у всім, що для нас дороге й святе, і високе... Ми любимо в російській духовній скарбниці ті самі коштовні золоті зерна, та пильно відрізняємо їх від полови, від жужелю, від виплодів темноти, назадництва та ненависті... Ми чуємо себе солідарними з найкращими синами російського народу, і се міцна, тривка і світла основа нашого русофільства».

Таким чином, гнівно викриваючи різних націоналістів і шовіністів, Ів. Франко разом з своїми однодумцями пристрасно боровся за зміцнення взаємозв'язків між братніми народами, прокладаючи тим самим шлях до справжньої великої дружби, що пізніше небачено зміцніла на основі революційної боротьби пролетаріату обох народів під керівництвом геніальних вождів робітничого класу В. І. Леніна та Й. В. Сталіна.

Історія вчить, що наша сила росте разом із зміцненням вікової дружби єдинокровних народів. Тому невідкладним і повсякденним нашим завданням є викриття українських буржуазних націоналістів, що зазіхають на основу основ нашого життя і намагаються підірвати дружбу радянських народів, зокрема дружбу великого російського і українського народів.

Заслуга Івана Франка саме й полягає в тому, що він у тяжкі часи панування капіталістичної реакції високо підносив свій мужній голос, боровся за дружбу і єднання братніх народів проти соціального і національного гноблення, проти буржуазного націоналізму.

М. ВОЗНЯК

ПАВЛО ГРАБОВСЬКИЙ І ІВАН ФРАНКО

Під враженням смерті Павла Арсеновича Грабовського Іван Франко у лютневій книжці «Літературно-наукового вісника» 1903 року писав: «І ми від себе кидаємо грудку землі на далеку могилу покійного поета. У нас, в Галичині, він уперше знайшов притулок для своїх творів, тут він від половини 80-х років поміщував свої оригінальні й перекладні поезії в «Зорі», «Народі», «Життю і слові» та «Літературно-науковім віснику», який у другім своїм річнику (т. VI, стор. 22—37) подав першу й одиноку досі студію про життя й праці покійного поета-мученика, пера д-ра Осипа Маковея. Уважаючи, що найкращим пошануванням пам'яті поета з боку суспільності, яка за життя не могла захистити його від знущання долі, буде повне присвоєння і належне оцінення його духовної спадщини, редакція Л.-н. вісника відкриває радо свої сторінки для всіляких публікацій, що можуть причинитися до цієї мети, та й від себе подасть з часом усі ті матеріали, які ще лишилися в її теці по покійнику. Пером йому земля!»[1].

Насправді ж Грабовський почав друкуватися в Наддністрянщині тільки з 1890 року. В своїй автобіографії, написаній для редакції львівської «Зорі» (це перша з відомих і збережених автобіографій Грабовського), він так розповідав про початок свого співробітництва в наддністрянських видавництвах: «1890 року один приятель прислав мені кілька вирізок з писем д. Полтавця про галицько-руське письменство, що друкувалися в «Елисаветградском вестнике», і не сказати, як мене тоді обрадували оті вирізки! З них я вперше узнав, які українські часописи видаються в Галичині, і почав надсилати до «Зорі» свої вірші. Трохи пізніше я відібрав збірник д. Франка «В поті чола» і, найшовши на обгортці адрес автора, почав і до нього посилати свої твори, яко редактора часопису «Народ». Посилав я

[1] Ів. Франко. Павлові Грабовському. Львів, 1903, кн. II, стор. 130.

також дещо й до редакції «Правди». Всього по 1893 рік я одіслав до Галичини: 1) більш 150 дрібних віршів власних і перекладаних; 2) поеми — «Текинка», «Бурятка»; 3) переклади 1-сї глави «Євгенія Онегіна», «Шільйонського в'язня» і казки — «Щем'яка»; 4) прозою — статті: «Невідомі творці», «Українці-сектанти в Сибірі», оповідання — «На великдень» і «Цуценя»; підписувався цими іменами — Панько, Павло Граб, Павло Журба, Харко Воля. Все оте було написане мною в іркутській тюрмі, крім «Текинки» та 2—3 перероблених віршів із балаганського збірника. Чи все те дійшло, що з того іменно надруковано, а що ні, — я й досі не знаю добре. Першим відповів мені з галичан д. Франко, котрому за те складено мою щиру подяку» [2].

В іншій своїй автобіографії, у вересні 1901 року, Грабовський писав про свої зв'язки з Наддністрянщиною: «З іркутської тюрми я почав посилати до галицьких часописів вірші і дещо прозою, а також листуватись з українськими писателями. Перший відповів мені і виявив співчуття д. Франко, його прихильні відзиви надали мені сили й дальше. Твори свої я друкував у «Зорі», «Народі», «Правді», «Житті і слові», «Дзвінку», «Л.-н. віснику» і деяких інших виданнях. Підписувався спочатку псевдонімами: Панько, Харко Доля, Харко Вець, Павло Журба, а може ще як, — не тямлю» [3].

Вперше Грабовський надіслав свої вірші до редакції журналу «Зоря» в 1890 р., про що свідчить лист редакції, поміщений в № 20 1890 р., датований 27 жовтня. Редакція звертається до п'яти осіб, в тому числі і до Г. А. Панька — Павла Грабовського, з таким повідомленням:

«Надіслані твори, спасибі, одержали і старатимемось ними користуватись» [4]. В найближчому номері двотижневика «Зоря» були надруковані перші вірші Г. А. Панька: Малюнок (Все: постать, і худоба); Малюнок (У цвіту, обайно гарна); Стома (Тихо, наче у могилі); До... (Гаряче душа молилась); Співчуття (Одинока, нещаслива); Щасливому (Щасливий, що ніколи в жизні) [5].

Перший лист Грабовського до Франка з датою «Квітень 91 року», починається словами: «Надсилаючи до Вас 24 власні вірші, прошу надрукувати їх у Вашім часописі, про котрий начитав недавно. Я не маю виображення про цей часопис, але

---

[2] М. Возняк. Зв'язки П. А. Грабовського з Західною Україною. Львівський державний університет ім. Ів. Франка. Наукові записки, том III, серія філологічна, випуск перший. Львів, 1946, стор. 57.

[3] Ол. Кісельов. Листи П. Грабовського до Б. Грінченка. Радянське літературознавство. Книга 5—6. Київ, 1940, стор. 273.

[4] Переписка редакції «Зоря», Львів, 1890, стор. 320.

[5] Там же, стор. 322—323.

сама назва свідчить мені як за його зміст, так рівно і за напрямок... Попрохав би Вас надіслати часопис, але, — здається, — він розповсюднюється тільки по Цесарщині. У мене немає таким робом способу дізнатись, чи будуть ушановані мої спробунки і чи надсилати дальш. Тому уклінно прошу, якщо ласка, надіслати мені вироблений Вами переклад Гетевого «Фауста», за віщо буду щиро вдячний, об перекладі «Фауста» прошу на той раз, коли почнете містить в часописі вірші. Переклад «Фауста» тим більш бажаний та цікавий для мене, що я сам зважувався на переклад цього твору і перекладав-таки декотрі місця» [6].

Одночасно з другим листом, що датується липнем 1891 року, Грабовський надіслав Франкові 16 віршів: 3 власні, переклад поезії «Утопленик» Пушкіна, 9 перекладів з творів Рамшева-Якубовича і Гейне. Про «Утопленика» Грабовський писав, що це був «перший спробунок перекладати великого поета»; перекладами з Рамшева «бажав звернути увагу галицької молодежі на цього поета-гражданина, гірка доля котрого відрізняє його не тільки від усяких Мінських, Фругів, Фофанових, а навіть і від поетів більш талановитих, як ці». Грабовський просив «надрукувати і передмову до цих перекладів». На випадок, якщо б вірші попередньої посилки не були вміщені в «Народі», він просив їх «передати до якого збірника, чи іншого видання» [7].

Десять перекладів («Із Рамшева») Франко надрукував у 1894 році в другому томі журналу «Життя і слово» (стор. 328—332); чотири з них і передмова — з другої посилки, а решта з пізнішої. Публікація подана під псевдонімом «Павло Граб».

З третім листом, позначеним датою «91 року», Грабовський послав Франкові 15 перекладів, у тому числі переклад однієї російської пісні та «Шем'яки» Міллера. В листі він писав: «Всі оці переклади, хіба окреме «Пташок» Беранже, непідхожі будуть до Вашого часопису. Тим уклінно прошу Вас передати в такому разі кому-небудь іншому з редакторів українських часописів, до кого знайдете спосібнішим і коли те не чинить Вам зайвої турботи. Я просив би Вас видати усі ці переклади окремим тиском, як книжечку «Літ.-наук. бібліотеки». Вони хоч може й не відповідають напряму видаваної Вами бібліотеки і не мають ніякої ваги для громади галицької, але громада читачів російсько-українських звернула б може на них свою увагу, і книжки б найшли збут у російських книгарнях... Пісню «З московської» я почув несподівано, почув у таких обставинах,

---

[6] М. Возняк. Зв'язки П. А. Грабовського з Західною Україною, стор. 37.

[7] Там же, стор. 37—38.

що вона зразу оживила мене, дала кілька хвиль відрадості, я і переклав її, зі свого самотного вікна слухаючи. «Шем'яку» я призначив був для вжитку в початкових галицьких школах та читальнях громадських, — вибачайте за таку незвичайну думку, коли казка не здається гожою, чи не видає подібних творів «Просвіта» [8].

З четвертим листом, з датою «падолист 91 року», Грабовський послав Франкові статтю «Українці-сектанти в Сибіру», яку Франко надрукував у «Народі» 1892 року, №№ 2 (стор. 31—33), 4 (стор. 58—59) і 5—6 (стор. 81—82) з підписом «Харко Воля».

В п'ятому листі до Франка, з датою «падолист 91 року», Грабовський дякував Франкові за одержану відповідь: «Перш над усе мушу подякувати Вам за прихильну відповідь, котрою був дуже врадуваний». Посилаючи коротеньке оповідання «Цуценя» та 32 власних вірші, Грабовський прохав Франка: «Все оте прошу видрукувати в ушанованім Вашім часописі, а вірші, крім того, видати в світ окремою книжечкою «Літературно-наукової бібліотеки», коли найдете їх дотепними. Якщо Ви не бачите рації друкувати разом і в часописі й окремо, то я прохав би видати останнім чином, вважаючи і на громаду російських читачів. «Цуценя» посилаю навдаку, — доправди мовить, — я з неохотою берусь за прозу, не чуючи кебети писать нею».

В цьому листі Грабовський висловився ширше з приводу перекладу «Утопленика» і взагалі перекладів. Він писав: «Про «Утопленика» я казав, що то перша моя спроба перекладувати Пушкіна, бо знав, що в «Правді» друкувалися переклади Старицького, читав звістку в «Покажчику» д. Комарова. Скажу Вам щиру правду, — мені жаль, що переклади мої, як от «Утопленик», не побачуть світу; читачам російським ми, українці, мусимо подавати принаймні, що можемо, — і може не тільки «Утопленик», а й той самий найчудовенний «Лотос» Гейне, від котрого при інших умовах я б одвернувся, як від чуми, натхнув би часом думку читачеві про своє рідне письменство, а від «Лотосу» він перейде вже й до іншого. «Утопленика» бачиш у кожній великоруській читанці, нема сливе такого школяра в Росії, щоб не знав його, тим я і взявся перекласти... Нам доводиться гадати не тільки про зміст та напрямок письменства, а й про саме існування його. Я розумію, що громаді галицькій треба не «Лотос» подавати, а щось більш дійсне, розумію, що друкувати Вам такі забавки немає ніякого резону. Розумію також, що часопис Ваш, займаючись переважно питаннями суспільного життя, не мусить давати місце кожній вірші, хоча б

---

[8] Там же, стор. 37—39.

вона і мала навіть невеличку щиро літературну вартість... коли і на будучий час надсилатиму (у мене є чимало перекладів з Гейне, Гете) уривки з «Фауста»), Байрона і деяких російських писателів: прошу в такім разі, коли те не затруднить Вас, передавати в часописи щиро літературні, де вони зможуть знайти собі місце. Вам же я постараюсь прислать невдовзі переклад первої глави Пушкінського «Онегина», для окремого видання, — недавно почав перекладати. Чом українці перекладують те, а не це, — міг би відповісти тільки a priori: я стою оддалік усякого літературного руху, я не маю зв'язків ні з ким з письменників українських, кільки вже років я не чую ні рідної мови, ні милого гуку, не бачу життя, що одне дає реальний зміст і щиросучасні мотиви твору».

Націоналістична стаття «Галицькі вірші» у Львівському двотижневику «Правда», написана буржуазним націоналістом Чайченком-Грінченком, в якій автор насміхається над мовою віршів наддністрянських поетів, викликала обурення у Павла Грабовського. З цього приводу він писав у листі до Франка: «Що тичеться до мови, то це така річ, що не мусить різнити щирих діячів слова, існих прихильників родини. Мені здається страшним та чудним непорозумінням, як то можна виступати з насміхом та погордою проти галичан з боку українців, чи навпаки, я не розумію вчинку д. Чайченка. Доволі в нас і того содому, що коять «тверді» та усякі «філи», щоб, забувши живе діло народної освіти, і собі причинитися до тієї гидкої розради, непотрібних та пустих суперечок. Я ніколи не був повітовим патріотом з язикового погляду, я тільки кажу, що мова мусить бути щиро народною, мусить стратити потроху полонізми і всякі другі «чужизми», я не буду навіть допитуватись, якого вийстя те чи це слово, мені треба лишень знати, — вжите воно народом, чи ні. Народна мова так багата й широка, що затисняти її в рамки вузької граматичності та ще з крайового погляду — зовсім не розсудна річ. По-моєму, мова поезій мусить бути граціозною, легкою, звучною, щоб, читаючи, не зачіпався язик, щоб справляла естетичне враження».

Попросивши Франка відповісти йому й висловити свою щиру думку про його нові вірші, Грабовський продовжував: «Ще є одна просьба, від котрої самому стає якось ніяково: чи не можете Ви вислать мені галицько-українських книжок, без котрих самотина почувається дужчою самотиною, я прохав би вислати, коли Ваша ласка й мога, кілька книжок, переважно по історії українського письменства. Ваші критичні статті, коли є окремо, та історію літератури д. Огоновського (новий період), чи яку іншу, — я чув тільки про д. Огоновського. Був би також радий одержати Ваш переклад «Фауста», бо я зовсім незнайомий з поезією галичан, зі складом їх поетичних творів. Про-

шу тим, що власними дальшими творами та перекладами віддячу Вам за Вашу ласку» [9].

Посилаючи з шостим листом обіцяний переклад із Пушкіна, Грабовський писав: «Ось Вам і переклад першої глави «Евгения Онегина»; коли сподобається, — перекладатиму й далі, а поки прошу надрукувати подаваний початок у Вашім часописі, а також і видати окремим тиском «Літературно-наукової бібліотеки», хоть у невеликому числі примірників (вважаю на читачів російських). Чи вдався переклад, — Вам краще судить... Коли видасте окремо (звичайно, — як найдете дотепність), я прохав би послать примірники в російські журнали, «Русская мысль» та «Вестник Европы», для критичних заміток» [10].

Одночасно з сьомим листом, що датується 1892 роком, Грабовський посилав на адресу Франка кореспонденцію, в якій, на його думку, хоч «вістки може здадуться дуже пізніми, але вважаючи на далину, вони не пізні навіть для міських часописів» [11].

Напевно це були «Коротенькі вістки з Сибіру».

Найближчий лист Грабовського починався словами: «Посилаю Вам 34 вірші, прохаючи надрукувати їх в часописі «Народ», а також і окремою книжечкою «Літературно-наукової бібліотеки», коли найдете здатними». Далі Грабовський прохав Франка висловити свою думку про його вірші: «Уклінно прошу Вас, сказати по щирості, як Ви думаєте про мої вірші, сказати голу правду, налягти на хиби, а також і висловитись, чи є в них хоч капля того, що звичайно зовуть поетичною вартістю твору, чи вони справляють який вплив або враження на читача, чи марно упадуть в повітря, не оставивши ніякісінького сліду за собою, й сам трохи бачу свої хиби, чи вирятуюсь з них, — не знаю. Вельми бідний зміст творів, повторювання мотивів, далекість від повної сучасності у всім її об'ємі, зайвість власних тем, загальність думок та почувань, без усякого колориту оригінальність, убогість та штучність (так може здатись) форми, небагатий круг уживаних мною розумінь, — це хиби, що кидаються мені самому на очі, звичайно можна видобутись з декотрих із тих хиб, але того, що дає безпосередність вражень життя та безперестанний дотик з рідним народом і рідною мовою, — того не дасть уже ніщо інше. Хай Вас не дивує вибір перекладів: перекладую не те, що бажав би, а що ненароком трапиться в руки. Прошу також при нагоді звістить і про те, що скажуть про мої вірші галицькі часописи, коли що будуть казати. Може це й самолюбне бажання, але я покладаю, що всяк, хто чим

---

[9] М. Возняк. Зв'язки П. А. Грабовського з Західною Україною, стор. 39—41.

[10] Там же, стор. 41.

[11] Там же, стор. 41.

працює, бажав би знати й людську оцінку своєї праці, яка б вона ні була мізерна»[12].

Незнайомий з українським літературним рухом того часу у Наддністрянщині, Грабовський прохав Франка сповіщати його «потроху і про події того цікавого руху». В своїх листах він ставить Франкові ряд питань, зокрема цікавиться, чи є між наддністрянською молоддю «тверді русини», і висловлює про них свою думку: «Що б там не було, а мені здається, що не слід би поважати «твердих» русинів». В листі Грабовський цікавиться, які предмети в австрійських університетах читаються українською мовою і якою саме — народною, чи мовою «твердих русинів»; чи не викликають незадоволення серед студентів лекції «твердих русинів». Цікавило його також питання унії: «Чи дуже галицький люд застоює унію, чи до неї прихильні одні попи? Як дивляться на неї писателі-народовці? Це питання для мене зовсім незрозуміле, — писав Грабовський. — Мені здається, що треба погубить почуття своєї народності, треба нічого не бачить у минулому, щоб застоювать і нині унію; мені здається, що унія була нашим історичним ярмом, средством полячити нашу народність і що тільки сліпий не бачe, що питання віри тут не мали ніякої ваги, що то була міра державна, міра стисків на нашу народну душу, гидота, від котрої кожен з русинів може одвернутись». Грабовський запитував, які часописи видавались українською мовою для інтелігенції і які для народу та хто з видатних російських письменників-українців працював у наддністрянських газетах та які «поети та белетристи з галичан, найбільше вшановані громадою». Цікавився, які з іноземних поетів-класиків перекладені українською мовою, чи перекладені «Чайльд Гарольд» і «Дон-Жуан» Байрона, чи перекладений Тургенєв. Вважав, «що мало в світі є прози кращої над тургенєвську». Його також займали питання драматичної літератури, жіночої освіти в Наддністрянщині і багато інших. Про українську драматургію Грабовський висловив такі думки: «Я давно нічогісінько не читав з українських драматичних творів, то й не знаю, які вони стали за останній час. Але стрічав по каталогах назви деяких драм та комедій, — і боліло моє серце. Здається, ми недалеко одійшли від «Москаля-чарівника» та «Наталки-полтавки» різниця тільки та, що Котляревський був писатель з талантом, а сучасні українці думають, що складати драми можна не те що без таланту, а навіть і простої літературної вдачі. Драматичні твори — це така річ у нашій літературі, на котру переважно треба звернути увагу критикові. У нас ніхто з писателів, здається, й не поклада, що драма чи там комедія — є перш над усе-

[12] Там же, стор. 42—43.

літературний твір і мусить відповідати усім умовам літературної вартості, що драматичний твір насамперед мусить бути твором художницької цільності, мусить стояти та розвиватись на засновку сучасного життя, зображати його дійсні прояви. А ми, що бачимо. Трохи не всі українські драми пишуться не писателями, а лишень артистами, знакомими з зовнішніми умовами сцени, драма для них не літературний твір, а средство скоїти сміховину, щоб повеселити скучаючу громаду. Ось чим об'яснюється поява усіх отих кумедій, «фантастичних дій», оказій і т. д., автори котрих виїжджають на співах, танцях, потішають убранням, удовольняють громаду всякими викрутасами, котрі зовсім не тичуться до штуки драматичної. Пора б нашим писателям драматичним зрозуміти, що народ наш не тільки те робе, що кохається, танцює та співає. Я не читав драм д. Старицького, крім драми «Не судилось», то й не можу судити їх, а що, наприклад, драми Кропивницького? Є прекрасні місця, так прекрасні, що списані з натури, а що таке в цілому його твори? Стійність їх дуже мізерна. Що ж сказати про такі твори Карпенка, як «Бондарівна»? На мою думку, їх на сцену становить сором».

Повідомляючи далі, що він читав дещо про видання «Просвіти», Грабовський писав: «Коли б я знав, що для галицького народа чи шкіл буде корисна моя праця, то попробував би зложити невеличку книжечку про тутешній край, наприклад, — «Природа та люди в Сибірі».

Далі Грабовський звертається з проханням до Франка вислати йому його вірші, коли вони вийдуть окремою збіркою [13].

Дев'ятий лист до Франка має дату «квітень 1892 року». Грабовський у ньому писав: «Посилаю на суд Ваш свій переклад Байронового «В'язня», видрукуйте, коли добрий та дотепний, в «Народі», або краще — особим виданням, щоб і деякі українці прочитали. Посилав давно колись до редакції «Зорі», а не одержавши ніякої відповіді, передивився та виправив знову і от зважився прохати Вас об цім перекладі. Коли забракуєте, — шкода, кину, хай його кат візьме. Після Вашого листу, що Ви відповідали по одержанні перекладів з Рамшева писав до Вас шість раз, посилавши вірші й прозу, але й досі не чув, чи дійшла до Вас хоть єдина посилка, чи може де загинули. То були: перша посилка — 32 власних вірші та оповідання прозою «Цуценя»; друга 34 вірші (штук 30 власних, останні — переклади); третя 15 перекладів з Гете, Гейне, Беранже й інших; четверта — переклад 1-ї глави Пушкінського «Евгения Онегина» цілком; п'ята і шоста прозою. Вельми про-

---

[13] М. Возняк. Зв'язки П. А. Грабовського з Західною Україною, стор. 43—44.

шу оповідати, чи Ви одержали ті посилки, чи ні, — то вірші я б знову переписав та послав, коли одержали, то — друкували, чи ні. Мене турбує безвісність, не дам ради, куди повернутись, як то трудно звичайному починальцеві знайти притулок, вибачайте за цю гірку загальну думку, — ні на кого не мав натякати нею»[14].

Останній лист 1892 року мав дату «Май 1892 року». П. Грабовський посилав 11 перекладів із Рамшева і 9 власних віршів. Писав, що, отримавши лист Франка, написаний у вересні минулого року, надіслав йому 7 посилок. «Але відповіді на жадну з тих посилок не маю,— продовжував він.— Що б могло бути тому причиною,— не розумію, невже всі захарлано дорогою, так хто занедбає сором перепиняти такі невинні річі? Але я гадаю, що тут на превеликий жаль, постало гірке непорозуміння, буду же казати щиро й просто, наперед прохаючи вибачення. В одному з листів я просив Вас вислати мені деякі галицькі книжки, обіцявши віддячити творами, просив, мавши побільшене вираження о книжній справі галицькій та її матеріальнім стані. Тепер, ближче обізнавшись з тією справою (хоть і порядний час пройшов), мені самому прикро згадати про оту нечемну просьбу, котру Ви хіба б з надсильними стратками могли удовольнити. Така просьба з боку невідомої особи, написавшої який-небудь десяток віршів, могла справити неприємне враження чоловіка-корисника,— от чого мені тяжко згадувати про отой лист. Я не кажу, щоб Ви вчули таке враження, а мені самому так учувається, прочитавши дещо про лихі умови та обставини письменства руського. Не мавши спромоги удовольнити мою просьбу, Ви коли б не здумали ще через те саме залишити друкування моїх віршів,— ото б уже зайва річ була. Я певний, що ніякий щирий русин не одхилить просьби о моральне співчуття, чи книжну запомогу русинові ж, але, коли остання запомога буває часом неможливою, то це не мусить ніяким побитом поривать щирих зв'язків; ми даємо один другому, що лиш можемо, і нема в світі кращого, як просто сказати: «оте для мене можлива річ, а се — ні» і т. д.». Далі Грабовський повідомляв про свої наміри написати повість прозою («Жертва часу»), після чого взятися за книжечки для дітей про тих людей, що вийшли з народу і працювали на його користь, як от Кольцов, Нікітін, і інші, з перекладом деяких творів («може б хто видав ті книжечки в Галичині»)[15].

З листів Франка до Грабовського досі відомий лише один незакінчений і тому не висланий (зберігається в архіві Франка в зшитку № 201). Ось його текст: «Шановний Земляче! Да-

---

[14] Там же, стор. 44—45.
[15] Там же, стор. 45—46.

руйте, що трохи спізнився з відповіддю на Ваш лист, присланий ураз із посилкою «Шільйонського в'язня». Передивившися мої рукописи, я знайшов ось які Ваші твори: 1) прозою оповідання про дякона (не даю титулу, бо перший листок десь закинувся, але певно є), 2) Шем'яка, поема з Міллера (який се Міллер?), 3) зшиток (16 сторін) з перекладами з Губера, Жадовської, Гете, Беранже (14 віршів), 4) зшиток (18 сторін) Ваших оригінальних віршів, усіх 31, 5) перша глава Онегіна, 6 і 7 «Шільйонський в'язень», у двох копіях, одна прислана з рік тому назад на руки Павлика, 8) зшиток (32 стор.) з 34 Ваших віршів («Шкода», «Нам рають балакать», там же і «Піп танцюра»), 9) зшиток з віршами Рамшева і др., кореспонденція «Коротенькі вістки з Сибіру», 10) Кореспонденція про сектантів-українців була друкована в «Народі». Оце і все, що в мене є, тепер міркуйте, чи що з посланих Вами речей пропало.

Як бачу з Вашого листа, Ви не одержали мого обширного письма, писаного десь в февралі чи марті, як відповідь на Ваші запити про Галичину, про наші літературні і просвітні справи. Дуже жаль.

З усіх Ваших творів, які в мене є, я дам до «Народа» тільки кореспонденцію з Сибіру,— інших речей не можу друкувати, бо «Народ» не поміщає белетристики зовсім. Я рад би дещо з Ваших речей видати окремою книжечкою, та не знаю, коли буду могти це зробити. Я чоловік не заможній, журналіст, що з місячної платні (85 гульд.) мусить вижити з жінкою і з дітьми, купити деяку книжку, сплачувати деякі борги, а тільки, що з цього урву, можу обертати на видавництва, котрі звичайно не оплачуються» [16].

Важко сказати, коли був написаний цей запізнений лист Франка Грабовському, бо з 1892 й 1893 рр. немає більше листів Грабовського до Франка. У 1892—1893 навчальному році Франко учився у Віденському університеті, написав докторську дисертацію, склав іспити і одержав ступінь доктора.

Але велика кількість віршів Грабовського, надісланих Франкові, спонукала Франка згадати про нього в своїй статті, надрукованій в перших двох номерах львівської «Зорі» 1893 року. Те що українська літературна продукція не зменшилась, а, навпаки, значно зросла за останні роки, Франко завдячував добрій волі, пильності й духовній силі «тих небагатьох письменників, що без духовних центрів, без бібліотек, без товариств і вільного обміну думок, без освіченого товариства, без підмоги і заохоти загалу, без усього того, що для розвитку літератури дає вища цивілізація, працюють без утоми, до-

[16] Там же, стор. 45—46.

дивляються до життя суспільного, додумуються до сяких чи таких загальних поглядів (принципів) і сміло, не раз з наражением усієї своєї будучини, голосять їх на рідній мові». Франко писав, що треба не тільки дякувати, а й дивуватись людям, «загнаним долею в далеку чужину (як д. Панько, що живе в Іркутську)». До числа таких письменників, як Леся Українка, Коцюбинський і інші, Франко зарахував також «д. Панька, поета дуже плодовитого і без сумніву талановитого, котрому тільки якісь нещасні обставини не дали виробитись. У мене в руках,— зазначав Франко,— а також в теці ред. «Зорі» є дуже багато рукописних його віршів, оригінальних (іноді дуже гарних), і перекладаних (в тім числі перша глава Пушкінового «Євгенія Онєгіна», вірші малозвісного «сибірського» поета Рамшева і т. п.) і певно, що коли не все, то значна частина із того варта була б друку» [17].

В листі до М. Драгоманова в жовтні 1893 року Франко писав, що в нього був переклад Грабовського «першої глави Євг. Онегіна, хоч не зовсім і гарний» [18]. Тому Франко й не надрукував його в журналі «Життя і слово», який почав видавати 1894 року.

З приводу видання журналу «Життя і слово» Грабовський писав у листі з датою «лютий 94 року» з Вілюйська до Франка: «Посилаю Вам 10 карбованців, щоб діставати «Життя і слово»,— адже можна буде? Вельми порадувала мене чутка про Ваше видання, бо «Зоря», кажучи нишком, вже дуже якась безкритична та вбога. Одіслав я якось д. Павликові переклад повісті Златовратського — «Марівники»,— коли не придається йому, то чи не знайшла б вона притулку у Вас. Просив я також передати Вам свій коротенький розповідок «Христос воскрес», посланий до «Зорі» та не друкований з огляду на побічні обставини. Цим разом даю два переклади — з Кардуччі та М. Михайлова,— може Вам придадуться. Але коли б Ви згадали містити дещо з моїх річей, посиланих до Вас передше, то краще підождіть: трохи не всі старі вірші я попереробляв, написав чимало нових і зіклав таким робом збірничок, котрий назвав «Проліском». Той збірничок я одіслав Василю Лукичеві, просячи видати його на світ божий, відповіді ще не мав, але незалежно від тії посилки, дістав лист від д. Костя Паньківського, котрий просить зладити дещо з своїх творів, обіцяючи видати їх власним накладом, чи вистаратись про наклад. Та ласка порадувала мене невимовно. Я одписав д. Паньківському, щоб порозумівся в тій справі з д. Василем

---

[17] Ів. Франко. Наше літературне життя в 1892 р. (Листи до редактора «Зорі»). «Зоря», Львів, 1893, стор. 17.

[18] Матеріали для культурної і громадської історії Західної України. Том І. Листування Ів. Франка і М. Драгоманова. Київ, 1928, стор. 425.

Лукичем, але коли б вони не згодилися видати його збірника, з якої там ради, на зразок побічних обставин, то я прохав передати його Вам, а Вас в листі до Павлика прохав, коли спромога, видати. Опроче я певний у тому, що д. Паньківський видасть мій збірник, а коли так, то містити зайвий раз та ще в необробленому виді, на мою думку,— шкода, а втім,— як знаєте. В «Проліску» я зібрав тільки оригінальні вірші, але не містив перекладів, котрими, коли ласка, маєте розпоряджати; опроче з оригінальних віршів я зібрав не все, а лиш більшу частину (116). Допис «Лист до молоді української» прошу одіслати п. Павликові,— для Вас певно непридатний. 2 карбованці дішлю згодом»[19].

Під ініціалами П. Г. «Лист до молоді української» надрукований в № 7—8 «Народу» 1894 року (стор. 113—115), там же (стор. 107—111) під псевдонімом «Павло Граб» надрукована стаття «Дещо в справі жіночих типів», а під псевдонімом «Панько» в № 23—24 «Дещо до свідомості громадської» (стор. 363—368). «Пролісок» Грабовського дійсно появився накладом Костя Паньківського 1894 року у Львові в його «Дрібній бібліотеці». В ній же, того ж року, вийшли «Твори Івана Сурика» з передмовою перекладача про цього російського письменника; 1895 року — «З чужого поля. Переклади», а 1896 року «З півночі. Твори» (оригінальні й перекладені). Правда, п'ята книжечка Грабовського вийшла у Львові 1897 року під заголовком «Доля. Переспіви Павла Граба». На цій книжечці було зазначено — «Накладом «Зорі», але ці вірші появились у «Дрібній бібліотеці», яку видавав саме Кость Паньківський.

Один лист Грабовського до Франка з датою 13(1) листопада 1894 року використав Йосип Маковей у своїй статті про Грабовського, подаючи також короткі біографічні дані про поета. В цьому листі з короткою своєю автобіографією Грабовський писав: «Оце Вам моє поверхове curriculum vitae; я полічив Вам свої арешти та пересиджування по тюрмах, не всі правда, слідства та вовтузіння,— цур з ними! Скажу коротко, що з 18 літ я не бачив майже вільного світа, не переставав мандрувати серед усяких пригод та злиднів. Нудьгую, здоров'я — плохе, тяжко, а жити хочеться, душа просить любові та взаємин... Проте мені лишилося одно — загибель. Скажу Вам по совісті, що коли мене можна було заслати, як хіба за думку, бо що міг я зробити активного 18-літнім хлопцем без ніякої освіти та досвіду? Я болів душею, дивлячись навкруги, як болію й нині,— ото вся моя провина. Симпатії та ідеї тягли мене на село,

---

[19] М. Возняк. Зв'язки П. А. Грабовського з Західною Україною, стор. 46—47.

а натура пхала в город з його цивілізаційними здобутками»[20].

16(4) січня 1895 року Грабовський послав Франкові переклади—5 билин, додавши таке пояснення: «Треба сказати Вам, що в мене немає ні однісінького збірника, та й у всьому «городі» нашому немає, чисто випадково збереглося у мене кілька читанок шкільних (та й то не повних, а пошматованих), а в них я знайшов і дещо з билін, понайбільше — уривки, вибрані з Рибнікова, Кирєєвського, Кирші Данилова і др. Відти й перекладував. З різних шматків та варіантів я зробив одно ціле оповідання про Іллю та Соловія, бо ні одна биліна зокрема не дає повного переказу, а повторювати таке саме, перекладуючи кожну, немає рації. Тому то я й звів докупи різні варіанти та уривки, для читача має головну вагу інтерес літературний, а не бібліографічний, котрого я й не держав на оці. Биліну про урятування Києва я переклав особливо, як річ, що має самостійне місце... Спочатку я хотів поробити деякі примітки, вказати на відмінники різних переказів, але погадав, що Ви ту річ зробите кращ від мене, коли завважите потрібним. Добре було б, коли б Ви, друкуючи, додали хоч коротеньку розправу про биліни великоруські, а переважно видаючи окремою книжкою».

Грабовський повідомляв, що перед тим послав до Франка оповідання з жіночого життя і чотири замітки: «Слівце на слівце» й інші. Запитував, чи багато є перекладів італійської і англійської поезії, і додавав: «То я б, підучивши мову, взявся спорудити цілий збірник поезій того або другого краю. Є у мене також думка скласти збірничок слов'янських, та не знаю, коли здійсню її, бо не маю ні книжок до перекладування, ні підручників до кращого обзнайомлення з мовами». З приводу смерті професора Омеляна Огоновського Грабовський писав про кафедру української літератури у Львівському університеті: «А дуже сумно, як кафедра пустуватиме деякий час. Або ще гірш, як на кафедру пустять «твердого», та такого, здається, не станеться, хоч у вас усе можливе». В зв'язку з тим, що в другому томі «Життя і слова» 1894 року появилося 10 віршів Рамшева в перекладі Грабовського, він закінчував свій лист словами: «Рамшева зладжу Вам цілий збірничок віршів 30—40, виправлю вже надруковані, може доведеться видати коли-небудь окремою книжкою»[21].

Не отримавши ніякої звістки від Франка, 19(7) липня 1895 року Грабовський писав до нього: «Посилав до Вас кіль-

---

[20] Йос. Маковей. Павло Грабовський. (Дещо про його життя і діяльність). Літературно-науковий вісник. Львів, 1899 р., кн. IV, стор. 25.

[21] М. Возняк. Зв'язки П. А. Грабовського з Західною Україною, стор. 46—47.

ка листів, та не мав відповіді. Відпишіть,— вдійте ласку,— чи дістали Ви переклад билін (посилав, здається двома заходами), а також статейки прозою: про переселенців та сумну споминку? Чи видрукували життєпис Чернишевського? Про «Слівце на слівце» бачив звістку. Послав недавно до Вас лист з низкою віршів, останні я потім переробив трохи та втулив до збірничка, що прохав д. Паньківського видати, дістали Ви той лист, чи ні?» Як видно з листа, Грабовський мав намір підготувати до нового року збірничок із віршів і прози, на зразок альманаху. А з приводу нового збірника віршів «З півночі» він писав: «В останньому посланому збірнику, т. зв. «З півночі», виявилась вся пекельна мука життя, що зазнав під недавній час, та й нині дізнаю, ніколи не викладував стільки серця, ніколи не писав так легко (з боку вислову технічного), як саме цим разом» [22].

Цей лист Грабовського й відповідь Франка розминулися. 15(3) серпня 1895 року Грабовський повідомляв: «Дістав Вашу звісточку про загублений лист, не тямлю добре, що саме я писав там, здається — то була друга низка билін, котру оце й посилаю Вам знову на всякий раз. Більше набути нічого не було, хіба як прозові дріб'язочки для «Зорі». От коли статейка про переклади московських творів Шевченкових, то шкода, бо послав чернетку, не лишивши в себе копії. Шкода також, коли доведеться розрізнювати биліни, краще припадало б видрукувати їх в одній книжці, а відти передрукувати окремим виданням, бо, по моїй думці, це було б цікавим читанням для школярів та селян. Тільки коли б Ви додали від себе хоч невеличку розправу про биліни великоруські. Я певен, що їх видав би окремою книжечкою і д. К. Паньківський у своїй «Дрібній бібліотеці». Пришліть мені коли ласка, вирізки зі статтями про Чернишевського та Михайлова, а також билінами — рекомендованими листами. Чому Ви не відповідаєте мені на мої запити? Бо я не знаю, що дійшло, що ні, що надруковано, що буде друкуватись. Відпишіть, будьте ласкаві: 1) чи видрукована стаття про переселенців [23], 2) чи дістали Ви мою «сумну споминку», чи видрукуєте її, чи ні? Чи друкувалися в «Зорі» критична статейка про московські переклади творів Шевченкових [24], оповіданнячко «В тайзі», кілька слів про бесіду Ламанського? [25] Чи видрукуєте статті про Чернишевського та Михайлова, а також биліни окремими книжечка-

---

[22] Там же, стор. 48—49.

[23] Дещо до свідомості громадської, 1954.

[24] Павло Граб. Московські переклади творів Шевченкових. «Зоря», 1896 і 1897, стор. 93—95 і 276—278.

[25] Панько. До тих, що мають чим слухати. «Зоря», 1895, стор. 277—278.

ми? Коли ні, то зараз відпишіть,— я биліни одішлю або Вас попрошу переслати Паньківському. Чи дістали Ви недавній мій лист з віршами? Той лист писав я в хоробливому настрою, тож не дивуйтесь, не гадав, що буду живий. Іншим разом може розповім Вам усе, може пришлю ті листи, які виготовив для Вас, та не послав. Вибачайте, брате, не знаю добре, як би приняли Ви мої одверті сердечні заяви, а мені б хотілось Вам усе розказати. Ет... що балакати? Ви, певно, читали поему Едгара По «Крук». Той самий крук засів у мене в хаті, чи певніше в душі, і, здається, ніколи вже не зникне... Коли вийде з друку мій новий збірничок «З півночі» та Ви його прочитаєте, то, певне, зрозумієте все, все на що натякав, та годі, годі! Безглузді листи пишу до Вас, мов той 16-літній хлопець. Хочеться плакати, плакати без кінця-краю... Руки не здіймаються до роботи. Гірко цілий вік бути шкапою водовозною, гірко подумати, що нічим другим не будеш. Коли б не було тії болючої, аналізуючої самосвідомості, то можна б і шкапою зоставитись, а то...» [26]

В «Житті і слові» надруковані такі прозові речі Грабовського: 1895 року в III томі — «Слівце на слівце» (про Решетнікова, стор. 316—317), в IV томі — «Микола Гаврилович Чернишевський» (стор. 367—378), «Михайло Ларіонович Михайлов» (стор. 376—379) і «Надія Костева Сигида» (Сумна споминка, стор. 454—461), а в 1896 році в V томі — «Економічна безвикрутність благословенної Полтавщини» (стор. 372—376). Працю Грабовського «М. Г. Чернишевський. Біографічний нарис» видав Франко й окремо, як п'ятий випуск своєї «Літературно-наукової бібліотеки», додавши власний переклад поеми Чернишевського «Гімн діві неба» (Львів, 1895, стор. 1—20).

13(1) січня 1896 року Грабовський писав Франкові: «З новим роком, вельмишановний Добродію. Давно не мав від Вас жодної звістки, як рівно. з Вашого краю взагалі. Чи дістали Ви мого безглуздого листа, якого я послав до Вас під час хворобливого настрою. Останніми тижнями хворав фізично, думав, що доведеться зовсім лягти, не міг ні писати, ні читати, болить голова, а переважно груди, та, здається, видужаю, принаймні до якого часу... Задумав скласти збірничок перекладів з нашої мови на московську — звичайно — віршований, вже переклав дещо з Шевченка, Федьковича, Шашкевича, Маковея, Куліша, Забіли» [27].

Крім того, Грабовський запитував Франка, чи надруковані биліни. Вони залишилися ненадрукованими. Зате листа, яким

---

[26] М. Возняк. Зв'язки П. А. Грабовського з Західною Україною, стор. 49—50.

[27] Там же, стор. 50—51.

цікавився Грабовський, Франко не тільки отримав, але й надрукував у 1895 році в IV томі «Життя і слова» під заголовком «Із дневника невольника» за підписом «П. Журба» (стор. 313—328). Лист супроводився приміткою редакції: «Одержавши від одного земляка оцей твір — не твір, а документ важкого психічного настрою одного з молодих талановитих українців, загнаного російськими порядками на Сибір, ми друкуємо його з деякими пропусками. Може шановний автор, ім'я котрого тут не підписуємо з причин легко зрозумілих, поремствує на нас за те, що друкуємо не самі вірші, а й прозу, призначену мабуть для приватного вжитку. Та для нас вірші і проза в цьому творі однаково дорогі, а навіть вірші без прози подекуди не були б зрозумілі. Звертаємо на цей окрик сердечного болю і розпуки талановитого земляка увагу освіченої громади російської,— не самої тільки української. Невже нема способу облегшити його важке життя хоч легальним способом, дружнім співчуттям, листами, книжками, порадою та підмогою?» (стор. 313).

Під враженням публікації «Із дневника невольника» й листа Франка Грабовський писав до нього 12 лютого (31 січня) 1896 року: «Дорогий Друже! Велике Вам спасибі за лист, що оце дістав в цих днях. Здивувала мене поява дневника, ніяково навіть стало; бо я не така значна людина, щоб звертати на себе увагу. Краще, коли тебе не знають. «Носилися з ним, як з писаною торбою, думали, що з його що-небудь путнє вийде, а воно ледащо...» — почнуть говорити перегодом. Громада — деспот — жалю не знає: раз спіткнулись, довіку не забудуть. Воно добре б визволитись звідси, та не зовсім приємно, коли б хто став клопотатись за тебе, покладаючи якісь надії, мені здається, що я б відчувався завжди зв'язаним, комусь другому підлеглим. Та коли вже так сталось, нема чого казати, а тим дужче «ремствувать». За прихильність Вашу сердечно дякую, нехай Вам доля заплатить сторицею».

Далі Грабовський висловлював міркування з приводу поради Франка взятися за прозові твори. «Радите, Друже,— писав він,— взятись за оповідання прозою. Я й сам не раз думав спробувати хисту, та тільки його саме у мене й немає; оповідання вимагає рівної, щоденної, запопадної праці, а я так нездужаю, можу працювати лише наскоками, на довгу річ у мене не хватить ні сил, ні терпіння. От скільки збираюсь сісти за бурсацькі спомини, та ніяк не зберусь. Хочу таки незабаром почати, можна бо написати чимало. Та й сибірських спогадів хватило б надовго. Та тільки я не люблю писати, як звичайно оповідання у нас пишуться...: «Сонце, здіймаючись понад гаєм, виблискувало промінням... Соловейко витьохкував у зеленому садочку про те і це... Легенький вітрець подмухав, ласкався до полискуючої злотом травиці... Її розкішне вбрання... Її чарів-

нича постать... Він поклав одну ногу на другу... Він був одягнений...» Одним словом, вся та нісенітниця, що Успенський добре виразив словами: «Анна Ивановна (чи Марья Ивановна — не тямлю) полулежала на кушетке...» По-моєму, предметом белетристичного зображення повинен бути лишень внутрішній духовий мир людини, а також ті соціально-історичні обставини життєві, що той або інший духовий мир виробили, той або інший тип людини, винесли на поверх течії світової. А всі оті: «він устав... пішов... сів... почухавсь...» просто зайва вага, що можна без жалю вишвирнути. Через те я не перекладав би прозових творів цілком, а вибирав лише те, що безпосередньо тичеться суті, викидаючи все зайве. Цілком слід перекладати тільки такі твори, як Щедріна, Успенського, Тургенєва, Гоголя, з творів же Потапенка або Немировича-Данченка сміло можна викидати $^2/_3$ без ніякої шкоди».

Тяжке фінансове становище журналу «Життя і слово» привело до перерви в його виданні протягом першої половини 1896 р. Для прогресивних кіл це було тим болючіше, що в 1895 році перестав виходити і «Народ». З приводу цього Грабовський писав: «Звістка про те, що Ви залишаєте видавати «Життя і слово», була для мене несподіванкою, тим дуж, що в «Зорі» я перед цим читав зовсім інше (в цих днях дістав кілька чисел), не кажу вже про те, як зажурив мене стан «Народа». На «Життя і слово» справді трудно було знайти передплатників в Галичині, мені здається, що дуже багацько Ви давали місця умершині, як от усякі легенди тощо (для звичайного читача вони мусять бути саме умершиною), мало зачіпаючи появи та потреби життя сучасного, звичайно це одна з причин, а не головна того, що журнал не пішов, нашу громаду, здається, не легко розворушити, якою б стравою її не годував, така вже вона є» [28].

Наступний лист Грабовського до Франка має дату 11 серпня (30 липня) 1896 р. Разом з ним він вислав «невеличку економічну заміточку», тобто «Економічну безвикрутність Полтавщини», й «Огляд життя та праці першого шеллінгіста російського українця Кавунника — Велланського», бажаючи надрукувати його в «Записках наукового товариства ім. Шевченка», де вона й була надрукована в XV томі.

Як у цьому, так і в дальшому листі з датою 27 (15) листопада Грабовський повідомляв, що їде до Якутська шукати громади, яка вписала б його до свого гурту й видала йому «крестьянский паспорт». В останньому листі він спинився довше над органічними причинами австрійського реакційного

---

[28] М. Возняк. Зв'язки П. А. Грабовського з Західною Україною, стор. 51—52.

москвофільства. Він писав: «Лагоджу, між іншими, статейку про справи галицькі в один московський журнал і перечитую матеріали, що в мене зібрались. Найдужче мені цікаво — вистежити та вияснити органічні причини москвофільства австрійського. Не знаю, наскільки я правий, але мені здається, що такими причинами є: 1) темне або ясніше відчування своєї спорідненості з цілим організмом руськості, інстинктивний або ясніший потяг до цілокупної стихії руської; 2) маріння державною величчю руського племені, маріння величчю князів та бояр, а повна погорда до бездержавного, підлеглого чужому урядові люду; 3) брак до останнього часу щиродемократичної (а не державно-племінної) інтелігенції, зв'язаної з власним народом; 4) невдоволення громади руської з уряду та стану річей в Австрії, кривдження хлопів з боку польської шляхти, а відси ворожня хлопів до поляків; 5) повне незнакомство русинів австрійських з порядками російськими і загальне захвалювання тих порядків з боку таких діячів, як Наумович, захвалювання на котре особливо мусили роззявляти роти руські хлопи, докраю обдерті порядкуванням чужих народностей. Двома останніми причинами переважно треба, по моїй думці, пояснити москвофільство серед селян, себто причинами соціально-економічними; відси плутанина та примішування в Галичині справи національної до справ соціальних. Грає якусь роль також церков та загальна темнота селянства, з одного боку, а погані традиції інтелігенції, що мусіла весь вік вертіти хвостом серед натиску всяких пануючих сфер, як лисиця в пастці,— з другого. Звичайно, є чимало й інших причин, але я вказую органічні» [29].

Останній лист Грабовського до Франка з 1896 року, писаний 29 (17) грудня, надрукований у статті Франка «Сумна відомість». Літературну і наукову хроніку першого зшитка «Життя і слова» за 1897 рік починав Франко сумною звісткою: «Один із талановитих молодих письменників українських, — писав Франко,— звісний також читачам «Життя і слова» під назвою Павла Граба, пробуває вже довгі літа на далекім Сибірі. Важкі це літа, що немов тяжкий молот викували його поетичний талант і піддали йому ті проймаючі та заразом здержані і глибокі тони, що так і стогнуть і плачуть у його піснях. Мало що не 10 літ уже покутує він у тім пеклі за незроблені гріхи, зразу жив у Іркутську, та відси за якусь арештантську історію його заслано на віки вічні в одну з найстрашніших сибірських нор, у Вілюйськ, безсмертний у російськім мартиролозі як місце, де замучено Чернишевського. Це прокляте місце па-

---

[29] М. Возняк. Зв'язки П. А. Грабовського з Західною Україною, стор. 53.

м'ятне буде і в нашім українськім мартиролозі. Внаслідок коронаційного маніфесту царського даровано й нашому письменникові полегкість: його переведено в Якутськ 1000 верстов на захід Вілюйська, і дозволено йому жити на селі де-будь у східнім Сибірі. Звісно, ця полегкість може бути правдивим засудом на смерть, коли губернатор захоче запроторити чоловіка в який далекий глухий улус, де йому не буде ні товариства, ні лектури, ні праці, ані помочі в хворобі. Страшно подумати, що така доля може ждати й нашого талановитого письменника, а до того в такім стані, в якім він є тепер».

Змалювавши стан здоров'я Грабовського з посиланням на текст його листа, Франко так закінчив замітку: «Доконали людоїди ще одну молоду силу, понівечили гарний талант, що міг би був зробити чимало доброго серед своєї суспільності. І нема такої сили, щоб хоч тепер, засудженого на смерть самою природою, вирвала його з пазурів варварської адміністрації, облегшила йому муки конання. Терпи ж, наш нещасний, сердечний товаришу! Неси до могили свій важкий хрест, та знай, що тут, далеко, в рідному краю тебе знають і люблять і що ім'я твоє яснітиме в ряді тих наших мучеників, що наче прапор бойовий ведуть і вестимуть цілі покоління до боротьби з усякою самоволею, з усяким гнітом, чи то індивідуальним, чи національним» [30].

Останній лист Грабовського до Франка, з датою 16 (4) квітня 1897 року, відомий з цитати, яку Маковей наводить у своїй статті про стан здоров'я поета [31].

На 1898 рік припала ювілейна дата в творчості Франка — її 25-річчя. Українські письменники склали альманах на честь ювіляра, виданий у Львові 1898 року під заголовком «Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності складають українсько-руські письменники». Для «Привіту» Грабовський написав вірш «Вітання Франкові» й 17 (5) лютого 1898 року в листі до Бориса Грінченка він висловлював прохання: «Віршик «Вітання Франкові» одішліть,— вдійте ласку,— куди треба, а то у мене немає нічого більш, написав би, так нездужаю знову, груди болять» [32].

1900 року в статті під заголовком «П. Грабовський про Шевченка» Франко повідомляє про статтю засланця про Шевченка, надруковану в № 22 «Сибирского листка», що виходив у Тобольську. Франкові, видно, подобалась характеристика Шевченка, дана Грабовським, бо він навів її в тексті своєї замітки: «Характерні прикмети Шевченкової поезії це його глибока та притім здорова народність — і з цього погляду, як

---

[30] Сумна відомість. «Життя і слово», 1897, стор. 80—81.
[31] Йос. Маковей. Павло Грабовський, стор. 25.
[32] Ол. Кісельов. Листи П. Грабовського до Б. Грінченка, 1948.

признають великоруські критики, наприклад, Добролюбов, у цілій російській літературі нема йому рівні,— той широкий гуманізм і любов, якими надиханий кожний рядок його творів, ті ідеали людського братолюбія, що підготовили ціле покоління людей, які з великою саможертвою послужили народові в пору увільнення з кріпацтва. З огляду на силу і глибінь лірики, на мистецьку яскравість і красоту образів, на чарівну розкіш і мелодійність вірша Шевченко стоїть рядом з найбільшими поетами слов'янського світу, Пушкіном і Міцкевичем, а безпосередньою щирістю почуття і чудовою простотою вислову іноді навіть перевищує їх. Поезія Шевченка показала чим може і повинна бути українська література, поставила її на висоту загальноєвропейського творива, внесла в неї багатий скарб найкращих загальнолюдських ідей і із предмету «панської забавки» зробила її живим органом життя, показала їй одиноко гідний шлях служіння рідній країні... Шевченко йшов рука в руку з найкращими людьми і передовими діячами Росії в добі перед реформами і робив на Україні те велике діло обновлення, яке без нього не мало б тут свого апостола».

Зате Франко не цілком погодився з Грабовським у питанні про вплив творів Шевченка на твори Франка, Бордуляка, Стефаника й інших, які, на думку Грабовського, «з глибоким співчуттям і безпощадним реалізмом малюють важку долю галицького селянина. З цього погляду галицькі письменники стоять вище російських українців, що засвоїли собі слабі боки музи батька Тараса, його ідеалізацію минулого і все ще вправляються в складанні псевдоісторичних і псевдонаціоналістичних творів». Франко зауважив, що це «не може відноситися до таких майстрів малювання народного українського побуту, як Мирний, Нечуй-Левицький, Карпенко-Карий і ціла плеяда молодших українських реалістів»[33].

В 1901 році Франко писав, що «Грабовський, котрого доля вирвала зі шкільної лави і занесла на далекий Сибір, аж у Вілюйськ, а потім у Іркутськ[34], там у північних снігах, у якутських юртах знайшов синю квітку української поезії, зробився не тільки одним із найкращих перекладачів чужих поезій на нашу мову, але також видним оригінальним поетом. Як його життя — майже неперервана мартирологія і мука, так і його поезія переважно стогін мученого серця, крик болю і туги за рідною Україною»[35].

---

[33] І. Франко. П. Грабовський про Шевченка. Літературно-науковий вісник, 1900, кн. VI, стор. 205—206.

[34] Насправді в Іркутськ, а потім у Вілюйськ.

[35] Ів. Франко. З останніх десятиліть XIX в. Літературно-науковий вісник, 1901, кн. IX, стор. 122. Молода Україна. Частина перша. Провідні ідеї й епізоди. Львів, 1910, стор. 69—70.

Без сумніву, Франкові належить і не зазначена в бібліографії його творів замітка «Пам'яті П. Грабовського». Вказавши на статті про Грабовського в «Одеських новостях» і в херсонському «Юге», автор замітки писав: «До нашої згадки в попередній книжці ЛНВ треба додати, що три [36] збірки оригінальних і перекладених творів покійного поета вийшли у Львові накладом д. Паньківського, що якийсь час удержував з ним дружню кореспонденцію. Оповідання покійника «В тайзі», по його словах, висланé комусь до Львова, мабуть не дійшло і досі годі було його відшукати. Незабаром вийде накладом Українсько-руської спілки окремою книжечкою збірка перекладів покійного із поезій Ади Негрі» [37]. Ця обіцянка лишилася невиконаною.

Завдяки Франкові слава Грабовського як поета розійшлась не тільки по всій Росії, але й поза її межами.

Хоч зв'язки Грабовського з Франком припали на дуже важкий час у житті Франка (перебування у Віденському університеті, недопущення до доцентури, до обрання депутатом парламенту, втрата місця в редакції тощо), все-таки йому належить найбільша заслуга в тому, що Грабовський став відомий як письменник. Правда, перші друковані вірші Грабовського появились у «Зорі» 1890 року без участі Франка. В 1892 році були надруковані надіслані Франкові Грабовським стаття про сектаторів у «Народі» і віршоване «Правдиве оповідання» під заголовком «Текинка» в «Зорі». Перший відзив Франка про Грабовського звернув увагу на Грабовського передової громадськості, зокрема редактора «Зорі» й видавця «Дрібної бібліотеки». Під впливом Франка у Львові появились оригінальні вірші й переклади та публіцистичні й критичні статті Грабовського, завдяки чому він одержав змогу друкуватись і здобув популярність як поет-революціонер і передовий мислитель. Завдяки зворушливій дружбі письменників революціонерів-демократів творчість Грабовського стала відомою народові і в наші дні визнана класичною.

---

[36] В дійсності чотири, а з збірником «Доля» — п'ять.

[37] Пам'яті Грабовського. Літературно-науковий вісник, 1903, кн. III, стор. 226.

М. ВОЗНЯК

ІВАН ФРАНКО І БАДЕНІВСЬКІ ВИБОРИ 1897 РОКУ

На XII з'їзді РКП(б) 23 квітня 1923 року Й. В. Сталін у доповіді про національні моменти в партійному і державному будівництві так схарактеризував австрійську систему правління і пригнічування народів:

«Є стара спеціальна система управління націями,— говорив Й. В. Сталін,— коли буржуазна влада наближає до себе деякі національності, дає їм привілеї, а всі інші нації принижує, не бажаючи возитися з ними. Таким чином, наближаючи одну національність, вона тисне через неї на всі інші. Так управляли, наприклад, в Австрії. Всі пам'ятають заяву австрійського міністра Бейста, коли він покликав угорського міністра і сказав: «ти управляй своїми ордами, а я з своїми справлюсь». Тобто, ти, мовляв, тисни і души свої національності в Угорщині, а я душитиму свої в Австрії. Ти і я — привілейовані нації, а всіх інших души.

Те саме було з поляками всередині самої Австрії. Австрійці наблизили до себе поляків, давали їм привілеї, щоб поляки допомогли укріпити австрійцям свої позиції в Польщі, і за це давали полякам можливість душити Галичину.

Це особлива, чисто австрійська система — виділити деякі національності і давати їм привілеї, щоб потім справитися з усіма іншими. З точки зору бюрократії — це «економний» спосіб управління, тому що доводиться возитися з однією національністю, але з точки зору політичної — це вірна смерть держави, бо порушувати принципи рівності національностей і допускати які-небудь привілеї однієї національності — це значить приректи свою національну політику на смерть» [1].

Від цієї австрійської системи управління націями терпіли українці тих земель, які загарбала Австро-Угорська монархія, а тим більше їх найкращий син Іван Франко, який жив інтере-

[1] Й. В. Сталін. Твори, том 5, стор. 251—252.

сами пригніченого народу. Зрозуміло, що виконавці цієї системи докладали найнезаконніших зусиль, щоб не допустити Франка до обрання депутатом віденського парламенту. Про те, які беззаконства чинили представники цієї системи та їх слуги проти кандидатури Франка восени 1895 року під час додаткових виборів депутата до віденського парламенту з округу Перемишль—Мостиська—Добромиль, розповідається в моїй статті «Виборче беззаконня проти Івана Франка» в першому збірнику «Іван Франко».

Як у названій статті, так і тут факти почерпнуті з тодішньої опозиційної до уряду преси. Опозиційним, хоч непослідовно, був і «Kurjer Lwowski», до складу редакції якого входив і Франко. Це був орган польської селянської партії. В своїй статті «Поляки і русини» Франко писав про неї так: «Мужицька партія, що не хоче бути тільки лайкою на мужиків, мусить бути в першім ряді соціальною. Особливо в Галичині, де вся мужицька верства стільки терпить від шляхетського панування, соціальна боротьба шляхти є неминучою доконечністю всякої політичної мужицької організації. І польська людова партія зразу групувалась коло цього соціального оклику. Та мало-помалу і в організації і в агітації цієї партії стала брати верх чисто патріотична, національно-польська течія, соціальні інтереси відступили назад і проводирі партії припали головною її метою не соціальну і політичну еманципацію мужицької верстви, а її націоналізацію, себто пропаганду національних польських аспірацій і думки про відбудування вітчизни. На грунті цього патріотичного намагання й зійшлись людовці зі шляхтичами»[2].

Наскрізь опозиційний характер мав тоді щоденник «Діло», лінія якого впродовж його понад п'ятдесятилітнього видавання була зигзагувата. Це був орган української буржуазії в Наддністрянщині. На його сторінках відбилась «нова ера», яку проголосив у львівському сеймі 1890 року гімназійний учитель Юліян Романчук[3], але після кількох років відступив від неї,

---

[2] «Життя і слово», Львів, 1897, стор. 186.

[3] На Юліяна Романчука дивляться звичайно з погляду на вірш, який присвятив йому Франко після появи його статті «Смутна поява» в «Ділі» № 97 1897 р. (13 травня). Треба нагадати, що під час виборів 1897 року йшли українці всяких відтінків, не виключаючи так званих москвофілів, проти уряду та його прихвоснів — «новокурсників». Вірш Франка «Ти, брате, любиш Русь» відбиває не національну, а класову позицію автора. Та й на адресу «Сідоглавого» Франко протиставив свою любов Русі не тільки Романчукові, але й всім українським буржуазним націоналістам. Як треба рахуватися з часом і обставинами подій, бачимо з ставлення Франка до Романчука в 1901 році. В «Молодій Україні» він писав, що «один із старшої генерації, Романчук, розпочав видавництво популярної газети «Батьківщина». Хоч видавець належав до найвидніших старших українофілів, але в його газеті українофільського в старім смаку не було майже нічого.

за що зробив йому закид уніатський митрополит у сеймі 1894 року. Замість «нової ери» прийшов «новий курс» з групою людей з її чільними представниками: митрополитом Сильвестром Сембратовичем і гімназійним вчителем Олександром Барвінським і Наталем Вахнянином. З «новим курсом» «Діло» вело рішучу боротьбу.

Коли Іван Франко працював у редакції «Kurjera Lwowsk-ого», у віденському тижневику «Die Zeit» (№ 131 і 132 від 3 і 10 квітня 1897 року) він надрукував статтю «Polen und Ruthenen». «Kurjer Lwowski» був органом партії людовців, а в названій статті Франко висловив гірку правду про зраду цієї партії своїй ідеології. Тому він попросив лікаря Романа Яросевича, свого товариша з української радикальної партії, підписатися під його статтею. У 1897 році в віденському тижневику та в шостому томі «Життя і слова» (стор. 177—190) в українському перекладі Михайла Павлика появилася стаття Франка за підписом Романа Яросевича.

Ця стаття написана з приводу виборів до державної ради в Галичині, відомих тоді під назвою баденівських, від прізвища графа Казіміра Бадені, президента міністрів і міністра внутрішніх справ Австрії.

Стаття починається словами: «...Найновіші вибори до державної ради в Галичині варті особливої уваги не тільки через те, що з нечуваних навіть у цій країні виборчих надужить і насильств вони стали сумно відомі й далеко поза кордонами Австрії, але й з іншого, трохи глибшого приводу. Вже одне те, що цим разом східна й західна Галичина були властями трактовані нерівно, що виключно в східній Галичині зайшли найбільші й найбільш нечувані надужиття, при яких убито 10, ранено 30 і заарештовано поверх 500 людей, тим часом як у західній Галичині, з винятком дрібніших, майже самозрозумілих у Галичині невластивостей, незважаючи на живу агітацію, пішло зовсім мирно, вже це одне надає найновішим виборам до державної ради особливу пляму». Це і спонукало

Правопис етимологічний, про Україну, козаків, гайдамаків, загалом про «славну минувшину» і «народні святощі» майже ані слова; натомість тверезе, просте слово до селян про їх насущні справи, про те, що діється довкола них, у краю, в державі; деколи редакція не боялася сказати й гострішого (наскільки це тоді можна було) слова осуду на тих, хто робив кривди народові, без огляду на те, чи це були свої, чи чужі,— все те робило «Батьківщину» перших років появою незвичайно цікавою і симпатичною. Тож не диво, що «Батьківщина» справляла всюди велике враження, її дожидали люди цілими гуртами геть за селом, визираючи посланця, що мав принести нумер із почти; її відчитували письменні на цвинтарях під церквою по неділях перед цілою зібраною громадою, що, слухаючи незвичних для себе слів, звісток і порад, забувала про їду й недільний відпочинок» («Молода Україна». Львів, 1910, стор. 24—25).

Франка прослідкувати в своїй статті за глибшими мотивами цього чудного явища. Нерівність виборчої тактики була докладно розділена «між обидві національності, що заселюють Галичину, між поляків і русинів, і то так, що поляки мусили приймати легше, а русини тяжче трактування». Це привело Франка до питання: «...яку вагу може мати ця найновіша подія для братнього спільного життя обох народів, що викликало її і що далі вийде з неї?» [4]

Вступ до статті про нерівність у виборах поляків і українців коротко характеризує крайню беззаконність кривавих баденівських виборів у східній Галичині. У «Політичній хроніці» другої книжки журналу сам Франко відмітив мету статті, надрукованої в перекладі в третій книжці «Життя і слова» за 1897 рік, пов'язуючи її з баденівськими виборами. «Щоб пояснити німецькій публіці причини цієї аномалії, написав посол д-р Яросевич статтю «Polen und Ruthenen», поміщену в Зінгеровім тижневику «Die Zeit». З уваги, що ця стаття наробить деякого шуму в польській пресі і має в собі дещо нового навіть і для галицьких русинів, а тим паче для українців у Росії, ми подаємо її в дослівнім перекладі на чолі наступної книжки нашого вісника» [5].

Затримку другої книжки «Життя і слова» Франко пояснив тим, що «на перелазі з року 1896 на 1897 рік» його, «як того старця на перелазі, заскочили дві собаки, дві елементарні пригоди», що забрали йому багато часу й сили, а саме «вибори і слабість» [6].

Вже на початку 1897 року розповсюджувались чутки про кандидатуру Франка в депутати на наступних виборах до державної ради. Спростування однієї такої чутки надрукував «Kurjer Lwowski» 3 січня в № 3 в статті «Передвиборчі вигадки (Kaczki przedwyborcze)». За проханням Івана Франка було надруковано таку заяву: «Уже кілька разів я читав у газетах відомість, яку знаходжу знову в № 2 «Dziennika Polsk-ого», що я, мовляв, добиваюсь мандату з п'ятої курії в Станиславові, а саме на основі компромісу, укладеного між тамошньою робітничою партією й українськими радикалами. Уважаю за необхідну річ запевнити панів авторів цих чуток, що про компроміс цього роду мені нічогісінько не відомо й що добиватися мандату з п'ятої курії в Станиславові досі я навіть не думав і ніхто також не робив мені пропозиції, щоб я там кандидував.

Д-р Іван Франко».

---

[4] «Життя і слово», т. VI, Львів, 1897, стор. 177.
[5] Там же, стор. 174—175.
[6] Там же, стор. 172.

8 січня 1897 року на мітингу в Перемишлі Франко вперше виясняв положення про вибори[7]. В № 2 «Kurjer Przemyski» писав, що це був мітинг української радикальної партії. У № 10 «Kurjera Lwowsk-ого» Франко так почав свій хронікальний звіт: «*Селянський мітинг*» (Wiec włościański), в якому взяло участь коло 500 селян, поляків і русинів, відбувся 8 цього місяця в Перемишлі в ратушевій залі, заходом депутата Новаковського, що й відкрив зібрання, а відтак, запрошений через акламацію, головував. Предметом нарад були майже виключно вибори до державної ради, що наближаються. Перший промовець, громадянин Жовнір, оповів історію виборчої ординації до державної ради. Д-р Іван Франко вияснював окремі приписи виборчого закону й заохочував до пильної праці, щоб із виборів вийшов щирий заступник інтересів люду».

Варто відзначити, що передова № 3 «Kurjera Przemysk-ого» під заголовком «Уваги на часі» кінчається тим, що до Відня треба вислати людей, «для яких стихією є *війна*, бо діяльність людового депутата, — як слушно зазначив д-р Франко, — є ненастанною війною».

22 січня 1897 року визначено терміни виборів у п'ятьох куріях, з них у загальній п'ятій курії — на 11 березня, а в сільській четвертій — на 16 березня 1897 року.

27 й 28 січня Франко взяв участь у передвиборчих мітингах у Рудках і Самборі. Немає сумніву, що звіти з цих обох мітингів під рубрикою «Вибори до державної ради» в № 30 «Kurjera Lwowsk-ого» належать Франкові, але в бібліографії творів Франка їх не зазначено. Ось що читаємо в звітах: «Дня 27 відбулося передвиборче зібрання в Рудках. На зібранні були присутні депутат Романчук (народовець — *М. В.*) і д-р Франко зі Львова й д-р Гумецький з Самбора. Головував піп Онишкевич. Пан Романчук говорив про виборче положення до державної ради та про нову виборчу реформу. Те саме питання вияснив популярно д-р Франко, викриваючи несправедливості дотогочасної виборчої реформи й заохочував селян обирати депутата, що був би готов боронити їх інтереси, а не панські інтереси. Коли рудецький бурмистер пан Ангельський звернув увагу промовця, що тут є також селяни поляки, д-р Франко промовив до них по-польському, прохаючи не ро-

---

[7] В № 35 „Kurjera Lwowsk-ого" від 4 лютого під рубрикою «Вибори до державної ради» надрукована й така звістка, що належить безсумнівно перу Франка: «В Тернополі зібралося дня 2 цього місяця довірливе зібрання селян з цілого повіту, яке скликали селяни Думка і Гарматій, щоб обговорити виборчу акцію. Вибрали мужицький комітет і після довшої дискусії ухвалили вести виборчу акцію в четвертій курії самостійно й під жодною умовою не дати собі нікому накинути кандидата. Наради проводив депутат Остапчук. Був присутній також д-р Франко зі Львова».

бити різниці між собою, бо ж одна біда гнете мужика, поляка й русина, а оборонці мужицької справи обох народностей мусять іти рука в руку...»

Пожвавлену дискусію викликав реферат д-ра Франка про шляховий закон. Промовець виступив проти проекту Крайового управління, де зберігся шарварок, цей хвостик панщини, і поставив резолюцію з домаганням скасування шарварків, розложення шляхового тягару відповідно до податків у зростаючій прогресії, звільнення комірників і халупників від повинностей і волі для селян відроблювати додаток, що на них припадає. Досить хаотичне дебатування над цією справою не довело до жодного результату й її відклали на пізніше.

Після вичерпання денного порядку закінчили мітинг, і почали передвиборче зібрання. Виступив тут рудецький судовий ад'юнкт д-р Давидович, виясняючи важливість обрання, завдання депутата й обов'язки репрезентанта українського люду. Промовляв також д-р Франко, почому зібрання закінчено обранням виборчого комітету на судовий рудецький повіт. На зібранні було коло 300 селян і кілька попів.

Найближчого дня відбувся мітинг у Самборі. Селян було коло 400, в цьому числі майже половина мазурів. Промовляв д-р Франко про виборчу реформу, далі селяни Міхас і Мєшко, а самбірський передміщанин Андрушко зажадав, щоб депутати в державній раді не мали намордника на устах. З приводу цього внесення д-р Франко вияснив по-польському справу солідарності Кола польського, убійчу для людових інтересів, і, змалювавши польський людовий рух у західній Галичині, звернувся до селян поляків, щоб жвавіше зайнялися політичними справами. Говорили ще про збірні громади, про реформу шляхового закону та про задум самбірської громадської ради — завести рогачкове мито в Самборі. За радою д-ра Франка постановили вислати петицію від громад до сейму та просити, щоб сейм не дозволив громаді Самбора побирати рогачкове мито та оплату за місце в ринку. Нарешті д-р Чайковський і Міхас зголосили кандидатуру д-ра Франка з п'ятої курії в Самборі. Кандидат приобіцяв на одному з найближчих мітингів стати з кандидатською промовою.

Як повідомила газета «Діло» в № 21, 4 лютого 1897 р., в Перемишлі відбулися передвиборчі збори, на яких було присутніх близько 200 селян, невелика кількість робітників, 4 попи, депутати Новаковський і Франко. Головував депутат Новаковський. Між промовцями, що пояснювали присутнім нове виборче положення був і Франко, який закликав усіх у разі яких зловживань на виборах писати до часописів. Збори висунули кандидатуру Франка з V, а можливо і з IV курій. Всі селяни схвалили цю кандидатуру. Подякувавши за честь,

Франко виклав коротко свої політичні погляди, заявивши, що захищатиме права найнижчих верств.

Піп Захаріясевич звернувся з запитаннями до Франка: 1) чи відмовиться він від своїх нападів у «Хліборобі» й «Народі» на церкву й українське духівництво, 2) чи як депутат голосуватиме в парламенті тільки за такі внесення, що «не противляться нашій вірі і нашій церкві». Перший закид Франко відкинув, а щодо другого, то «прав церкви боронити не потребує, бо церква має своїх питомих оборонців — єпіскопів і римський престол, а щодо справ, які дотикали б віри, то над ними по парламентах не радиться». На захист Франка і з докором духівництву виступили з промовами три брати Новаковські, які говорили, що духівництво, будучи залежним від панів, не захищає мужицькі права, на мітингах попи не бувають, бо бояться, а якщо й бувають, то висувають справу віри й таким способом викликають роздвоєння.

У № 38 «Kurjera Lwowsk-ого» читаємо, що 5 лютого в Мостиськах відбулися збори «мужів довір'я» Мостиського повіту, які мали обговорити спосіб, як можна позбутися нав'язуваних народові поміщиками й урядом кандидатів, наділених печаткою центрального сеймового комітету. Коли один із селян оголосив висунуті кандидатури, присутні заявили, що знають тільки одного кандидата, д-ра Івана Франка, «кандидатуру якого одноголосно з ентузіазмом проголосили».

Але далі в дописі читаємо: «В цій хвилині з'явився цісарсько-королівський концепіст пан Мірський, запитав, що це за зібрання, а довідавшися, чого він нібито не знав, що це є зібрання виборців, сказав: «прошу далі говорити, це вільно» та звернувся до дверей. В цій хвилині, очевидно, обдумано почав перетискатись юнак, що стояв досі під стіною за зібраними, і став перед лицем органу влади. Зараз пан Мірський запитав його, скільки мав років, а довідавшись, що 20, звернувся до зібраних, щоб розійшлися. Голова звернувся в ім'я спокою, щоб розійшлися, а пан Мірський занотував собі прізвища деяких присутніх. В півгодини після опорожнення зали прибули до власника будинку пана Людери жандарм і міський поліцай, випитуючи, хто найняв залу в нього».

Звіт про найближчі передвиборні збори, на яких був присутній і виступав з промовою Франко, а саме 7 лютого в Самборі, належить без сумніву самому Франкові, але досі не зазначений в бібліографії творів Франка. В № 40 «Kurjera Lwowsk-ого» під рубрикою «Вибори до державної ради» читаємо: «Дня 7 цього місяця відбулося в Самборі в залі руського клубу передвиборче зібрання самбірських міщан і передміщан. Відкрив його д-р Корнило Чайковський, потім забрав голос д-р Франко як кандидат із п'ятої курії. В широкій

промові він вияснив, що суперечність між інтересами мужиків і трудящих людей по містах тільки уявна, що обидві ці верстви мають однакові потреби, однакових ворогів і вимагають однакової оборони. Відтак виклав, як зображає собі цю оборону, й накреслив завдання людових депутатів у державній раді, а нарешті вияснив свій погляд на національну і віроісповідну справу. Зібрані вислухали виводів промовця з напруженою увагою, почім питали ще його в справі скасування легалізаційного примусу. Це запитання дало кандидатові привід вияснити конституційну компетенцію цісаря, з одного, і державної ради, з другого боку. Дальше запитання дотикало справи заведення збірних громад. Кандидат висловив і щодо цієї справи свій погляд, хоч ця справа належить до сейму.

На цьому зібранні заповів один міщанин нову кандидатуру з п'ятої курії — ксьондза катехита Бєлі. Д-р Чайковський заявив, що дуже шанує ксьондза Бєлю, але не може зрозуміти, які шанси може мати його кандидатура поза межами Самбора, який дає лише 29 виборців, що одначе, зважаючи на величезний простір виборчого округу п'ятої курії, не має жодного значення. На цьому закінчились наради».

У дописі до «Діла» (№ 21) Корнило Чайковський писав, що в Самборі відбувалися мітинги щочетверга, а селяни влаштовували також менші мітинги по селах. Агітація велась головним чином в тому напрямку, щоб селяни, українці й поляки, йшли солідарно на виборах з IV і V курій. Кандидатом в депутати до V курії був Франко, і його кандидатуру активно підтримували самбірські селяни й передміщани. Говорячи про кандидатуру з міської курії, Чайковський зауважив: «Але передміщани самбірські і ремісники ставлять кандидатуру д-ра Франка, надіючись, що на випадок, якби д-р Франко з V курії не перейшов, він міг би легко перейти з курії міської, бо в Самборі, Дрогобичі і Стрию є великі передмістя. Ішлося б лиш про те, щоб передміщани голосували солідарно».

З інформацій про передвиборчий рух у № 44 «Kurjera Lwowsk-ого» довідуємося, що передвиборчі збори відбулися 9 лютого в Луці, 10 — в Тернополі, а 11 — в Самборі й Нижанковичах. В Луці селянин Міхас від V курії висунув кандидатуру Франка, яку схвалили селяни. У Тернополі селяни від IV курії висунули з округа Тернопіль—Збараж—Скалат кандидатуру Франка, а попи — Романчука. В Самборі перед численними зборами селян і міщан Франко виступив з своєю кандидатською промовою на українській мові. У Нижанковичах були дуже численні збори і на них висунули кандидатуру Франка від IV і V курій.

№ 45 «Kurjera Lwowsk-ого» приніс недобру звістку від свого перемиського кореспондента. Контркандидатом Франка

від V курії був Вітольд Левіцький. Кореспондент повідомляв, що головною метою переведення Лянікевича старостою до Перемишля мало бути те, «щоб перефорсував обрання Левіцького, що кпить собі з виборців. Його фактори твердять, що перемиські євреї підуть за Левіцьким, бо так хоче крайовий маршалок, намісник і міністр-президент». Маршалком був Станіслав Бадені, брат президента міністрів Казіміра.

15 лютого 1897 року Франко був присутній на передвиборчих зборах у Дрогобичі. Звіт про збори, поміщений в № 48 «Kurjera Lwowsk-ого» під рубрикою «Вибори до державної ради», належить без сумніву перу Франка, хоч в бібліографії його творів він не значиться.

Не віщував нічого доброго і спосіб проведення правиборів, як показують ті звістки про правибори, що потрапили до опозиційної преси. На 15 лютого були призначені вибори в Рожубовичах і Станиславчику, Перемиського повіту. Близько першої години приїхали два комісари, яких чекали селяни обох сіл. Комісари повідомили, що правибори відбудуться в кожному селі зокрема. У Рожубовичах комісар ждав півтори години на двірських прислужників, які віддали свої голоси на підніжка уряду Казіміра Збишевського, уповноваженого князя Любомірського з Бакончиць. Селяни голосували за Василя Гнатика й мали 77 голосів, а Збишевський — 17. Комісар не визнав обрання Гнатика з тієї причини, що, мовляв, у селі є другий селянин з таким же ім'ям та прізвищем. Селяни вислали делегата з заявою, що не дадуть громадської печатки, бо вважають вчинок комісара незаконним. Вибори відбулися вдруге: кандидатура Ілька Гнатика одержала 77 голосів, а Збишевського — 17. Тоді комісар заявив, що Ілько Гнатик не може бути виборцем, бо це бунтар, який звертав його увагу на те, що селяни не дадуть громадської печатки. Комісар велів заарештувати його й відправити до старости Лянікевича, який вирядив його до в'язниці в Нижанковичі.

У Вітошинцях 17 лютого селянам звеліли зійтися в сільській школі, а тим часом відбулись вибори в хаті війта в присутності лісничого, корчмаря, війта та двох довірених. Війт зробив корчмаря виборцем, корчмар — війта, а селянам, які зібрались у школі, дали знати, що можна розійтися, бо вибори вже закінчились [8].

Згідно з розпорядком громадського уряду, в Княжичах 17 лютого в громадській канцелярії зібрались правиборці, але даремно ждали цілий день комісара Новоселецького, який крадькома пробрався до двора й там у хаті посесора призначив двірських слуг на виборців від IV й V курій. Викликаний ко-

---

[8] «Kurjer Przemyski», 1897, № 13; «Діло», 1897, № 30.

місаром війт догадався, в чому справа, передав урядування і громадську печатку своєму заступникові, а сам у приватній справі пішов до комісара. Княжичі мали вибирати одного виборця від V курії спільно з Конюшками, де Михайло Ковалик одержав 17 голосів, але його голоси записали двірському слузі Еразмові Ліщинському, якого комісар і проголосив виборцем із Княжич і Конюшків [9].

У Вільшанах призначили правибори на 18 лютого в громадській канцелярії, а комісар заїхав до попа Котецького, де разом з війтом радились про правибори. При голосуванні від IV курії Андрій Хома дістав 40 голосів, а Іван Довгуник — 37 голосів. Але з огляду на те, що в селі були два Довгуники, при повторному голосуванні Степан Лещук дістав 140 голосів. Незважаючи на це, комісар оголосив обраним війта Івана Феника, хоч він мав лише 17 голосів, і Качоровського, що одержав 14 голосів від двірських прислужників, яких беззаконно допустили до голосування в IV курії. Така сама історія повторилася при голосуванні в V курії.

На передвиборчих зборах у Мацьковичах 20 лютого жандармерією були заарештовані депутати Новаковський й Семен Вітик.

19 лютого в Плешовичах зібраний на правибори народ чекав коло громадської канцелярії на приїзд комісара, що заїхав до двора й велів покликати туди війта. Правиборці не пустили його з печаткою до двора, і він, видираючися, побив кількох палицею. Комісар прибіг з двора до канцелярії і в люті відкрив двері з таким розмахом, що розбив голову жандармові, який стояв за дверима. Комісар велів заарештувати Сенька Дерев'яного, його батька Івана й Антона Гульця, яких жандарм відвів до в'язниці в Перемишлі [10].

В містечку Нижанковичах міщани поляки порозумілися з українцями. Проти міщан балотувався місцевий лікар Ручка, який дав рабінові 20 гульденів з тим, щоб рабін наказав євреям голосувати за нього.

При правиборах з IV курії 22 лютого в Нижанковичах комісарові Новоселецькому допомагало 10 жандармів. Комісар послав їх до хат міщан, визначених на виборців. Жандарми витягнули з ліжка Тому Катинського й заарештували Михайла Бучковського. Комісар вислав жандармів на вокзал, щоб заарештували міщанських делегатів, які верталися з Перемишля залізницею на правибори; вони зловили й заарештували Івана Демковича. Коли правиборці почали товпитись коло виборчої зали, жандарми розганяли їх, штовхали й били, а за-

---

[9] «Діло», 1897, № 31.
[10] Там же, № 32 і 33.

арештованих навмисно вела через виборчу залу, щоб показати правиборцям, яка й їх жде доля.

У Кусиничах 22 лютого селяни обрали в V курії двох кандидатів: Яцка Даньчука й Миколу Барана, сина Василя. Даньчук пройшов, а обрання Миколи Барана комісар не визнав, зважаючи на те, що в селі були два Миколи Барани, хоч він дістав 114 голосів і селяни виразно голосували «по Василю». Комісар обрав ксьондза Балабана, що дістав лише 49 голосів. При голосуванні все бралось до уваги, чи голосували «ксьондз», чи «пробощ» — усі голоси приписувались ксьондзові, та не бралось до уваги те, що всі виразно голосували — «Микола Баран по Василю» [11].

Правибори з V курії в Мижниці були проведені 22 лютого в присутності двох жандармів у двірському будинку. До виборчої зали пустили всіх двірських слуг і частину правиборців. Але й з тих правиборців, що увійшли до зали, не всі голосували, бо комісар Калинкевич так скоро викликав правиборців, що, поки один проголосував, уже три інші мусили відійти, бо викликали четвертого. Таким чином, більше ніж 30 правиборців утратило голос у залі, а понад 30 правиборців не впустили до зали голосувати. Незважаючи на це, сільські виборці мали 77, а двірські лише 30 голосів. Зате другого дня при правиборах з IV курії комісар зробив інакше. Правибори були призначені на 8-му годину. Вже о 6-ій годині зійшлося близько 50 правиборців, але до виборчої зали увійшли комісар, громадський писар, двірський секретар, війт, один радний, що не мав права обирати, і ксьондз, замкнули за собою двері і при дверях поставили двох жандармів, які силою не впускали нікого з присутніх правиборців. Замкнені в залі обрали трьох виборців до IV курії, а комісар оголосив, що правибори закінчені й що виборцями обрані війт і два панські підлесники.

20 лютого відбулися правибори в Серакосцях. При голосуванні з IV курії почали подавати голоси за кандидатів з народу: Гриця Терешка й Федька Гарбаря, сина Сенька. Побачивши, що за «славетного» війта Васька Туркевича подано усього один голос, і то від самого війта, комісар Новоселецький перервав голосування й почав закликати правиборців голосувати за війта. Але на заклик комісара ніхто не пішов. Тоді він знову перервав голосування й почав прохати громадян, щоб голосували, якщо вже не за ненависного війта Туркевича, то за війта з Підмостищ Новаковського, або за тамошнього поміщика Скальського. Однак правиборці й на це не пішли. Після закінчення голосування комісар заявив: з голосування виходило б, що майже одноголосно обрані на виборців Гриць-

[11] Діло, 1897, № 35.

Терешко й Федько Гарбар, але, видно, тут було підкупництво, тому їх обрання треба вважати недійсним. Обраними виборцями комісар проголосив війта Васька Туркевича, що дістав усього 4 голоси, з них два від таких, що не мали права голосувати в IV курії, й Івана Біляка, що дістав усього 2 голоси. Останній заявив прилюдно, що не приймає незаконного обрання.

В Бабичах при правиборах з V курії діялось щось неймовірне: голосували ті, що виїхали до Америки, небіжчики, а в IV курії — всі панські конюхи. Поміщик Ярожельський контролював голосування і, почувши, що його городник не голосує за панів, відмовив йому в посаді. Щоб полегшити справу, комісар зачитував відразу по 5—6 прізвищ і записував за всіх 1 голос, при цьому йому допомагали ксьондз Карпінський і громадський писар. Коли ж і це не допомогло, він вдався до іншого способу. Громадяни голосували за Модейовського й Андрія Марка, а писар, ніби не дочуваючи, вписував «Моджейовський» і зіпсував багато голосів за Модейовського. Все-таки народні кандидати дістали по 64, а кандидати противників — Блонський і Самолевич — по 20 голосів. Але комісар оголосив, що виборцями обрані Блонський і Самолевич. Після правиборів ксьондз погрожував тим, які не голосували за панських кандидатів, що ніколи не позичить їм грошей з костьольної каси та взагалі їм це запам'ятає.

Староста Лянікевич розіслав по повіті комісарів з поліційними агентами шукати агітаторів по селах і зразу ж їх заарештовувати [12].

У Комарні мали відбутися правибори 19 лютого, перед полуднем з V курії, а пополудні з IV курії. Бурмистер Яклінський запропонував обрати трьох українців, трьох євреїв і чотирьох поляків. Маючи більшість, українці не погодилися на пропозицію. «І що ж діється? — писав кореспондент «Діла»,— комісар Реттінгер вночі зникає з Комарна, а бурмистер д-р Яклінський відкликує розписані правибори. Та й маєш, русине, конституцію» [13].

Не віщували нічого доброго також уже перші звістки про правибори в Самбірщині, — безсумнівно, стаття Франка, надрукована під рубрикою «Вибори до державної ради» № 56 «Kurjera Lwowsk-ого», де читаємо: «З листів, які ми отримали з Самбірщини, подаємо в'язанку фактів, що характеризують поведінку властей і суспільної ієрархії.

В Блажові комісар хотів, щоб виборцями були два пани з двора, а мужики ставили двох своїх. Тому що мужики мали

---

[12] Там же, № 36.
[13] Там же, № 32 і 33.

більшість і трималися солідарно, комісар тричі уладжував голосування, однак коли за кожним разом збільшилась кількість мужицьких голосів, оголосив комісар одного дворака й одного мужика як обраних. Внесли протест.

У Викотах дідич зараз після правиборів відправив кількох слуг, що голосували на мужика.

У Ваневичах обрали війта й попа Боберського[14], але щойно тоді, коли більшість правиборців внаслідок погроз війта розійшлася, не голосувавши.

Війта з Морозович Міхаса староство звільнило й проти нього почали слідство про підбурювання, а це з приводу його промов на мітингах.

Українське духовенство на казаннях агітує проти кандидатури д-ра Франка, страшачи людей, що, хто дасть голос на нього, зробить смертельний гріх, не отримає розгрішення і дізнає божої кари».

У найближчому номері «Kurjera Lwowsk-ого» знаходимо такі письмово чи усно одержані відомості з Комарна з датою 25 лютого: «Правибори в нашому містечку мали відбутися в п'ятницю 19 цього місяця. Але що міщани не могли погодитися з бурмистером д-ром Яклінським щодо списка виборців, яких треба було обрати з обох курій, тому д-р Яклінський постановив провести вибори потайки. В п'ятницю приїхав комісар, але, бачачи, що міщани, зібрані у великій кількості, чекають перед громадською канцелярією, від'їхав і правибори не відбулися. Заповіли правибори на вівторок 23 цього місяця. Приїхали два комісари, але після досить довгого вичікування, бачачи, що міщани зібралися ще в більшій кількості, ніж у п'ятницю, знову від'їхали.

Заповіли правибори на середу на год. 8. Міщани зібралися надзвичайно численно, але надаремно чекали до самого полудня, надаремно телеграфували до староства до Рудок, — комісара не було, комісар захворів. Нарешті коло 3 год. пополудні розійшлася звістка, що правибори відбуваються в завдатковій касі й уже кінчаються. Зголоднілий і до найвищого ступеня роздразнений народ вирушив до завдаткової каси, висадив двері й, заставши там купку людей, що підписували вже протокол нібито закінчених правиборів, подер цей фальшивий протокол і потурбував одного міщанина, що дав ужитися за знаряддя до цієї інтриги. Тоді присутній там управитель дібр графа Лянцкоронського, Троян, ставши у вікні, видобув револьвер і почав мірити ним до люду, що тиснувся. Це дало гасло до формальної канонади каменями й повибивали вікна в завдатковій касі, а притім дісталося дещо Троянові й бур-

[14] В тексті помилка: «ks. Bobreckiego» — *М. В.*

мистерові Яклінському. Внаслідок цього викликали з Городка ескадрон уланів».

Надзвичайно широкі розміри прийняла виборча боротьба з V курії в Самборі, як писав кореспондент «Kurjera Lwowsk-ого» (№ 58). Ціла виборча реформа була розрахована на те, щоб якнайбільше утруднити широким верствам населення користуватись виборчим правом. В такому самому напрямку працювало самбірське староство. В Самборі було в V курії понад 2900 правиборців, які мали обрати 29 виборців. Замість того, щоб утворити кілька виборчих комісій, особливо по передмістях, віддалених 5—6 кілометрів від центра, й дати таким чином найширшим колам можливість без утрати часу користатись своїм правом, влада визначила всього дві комісії, і то в ратуші. На правибори призначили 3 дні, починаючи від понеділка, по 8 годин в день. Щоб продиктувати і записати 29 імен і прізвищ з найнеобхіднішими біографічними даними, треба було не менше 10 хвилин, а тому за день в одній залі могло голосувати найбільше кілька десятків осіб, тобто в обох залах протягом 3 днів могло б проголосувати лише близько 300 правиборців. Виборчі спекулянти наївно вважали, що з 2900 візьме участь тільки 300 правиборців, а розбуджене міщанство стало цілою лавою до виборчої урни. Уже першого дня цілі товпи очікували, щоб взяти участь у голосуванні. Якщо в залі з'являвся хто з так званої інтелігенції, комісари негайно їх запрошували голосувати, відпихаючи рільників, що дожидали цілими днями. Це діялося тому, що рільники всі як один голосували за списком демократичного комітету, а ті, що були залежні від панства, голосували за список зі старостою, графом Дідушицьким, усіма начальниками урядів і кількома виборчими спекулянтами. Завдяки завзятим заходам правиборців правибори вдалося продовжити ще на три дні.

Як повідомляв «Kurjer Lwowski» (№ 59), 25 лютого у Самборі перед виборцями виступав кандидат центрального комітету д-р Лєховський. Хоч громадськість ледве годину перед тим могла довідатися, що збори будуть публічні, з'явилося до 1000 осіб, головно передміщан, ремісників і селян. Кандидата прийняли недружелюбно, бо, за малим винятком, майже усі присутні були за д-ра Франка. Виступ Лєховського про визнання віри постійно переривали, в зв'язку з чим прислали жандармів до зали, що ще більше обурило присутніх. Староста загрожував закрити збори і викликати військо. Збори, нарешті, були припинені. Війта Міхаса заарештували у залі, але зразу ж відпустили, побоявшись обурення селянства. Пізніше було викликано військо.

Трагічно закінчилися правибори в Баличах. Як писав кореспондент «Діла» (№ 38), ці правибори цікаво проводились

і страшно закінчилися. Правибори з V курії відбулися перед полуднем. Голосування за селянський список пройшло добре, і усі селянські кандидати одержали велику більшість голосів. Пополудні виборчий комісар повернувся з обіду від лісничого на правибори з IV курії й оголосив, що вибори трьох обраних виборців недійсні, а обрані виборцями ті, що ледве дістали по 12 голосів, себто панські підлесники. Але щоб не надто роз'ярити селян, комісар залишив одного їх виборця, Антона Рибку, що зрікся честі бути виборцем разом з незаконно обраними панськими поплічниками. На місце Рибки комісар обрав Хвалібога. Народ почав кричати, що не признає такого шахрайства, а Бенедикт Світлицький докоряв війтові, що він заодно з панами чинить кривду для громади. Тоді комісар розпорядився, щоб жандарми заарештували Світлицького. Але громада не допустила цього й зажадала, щоб комісар визнав передполудневі вибори дійсними. Комісар заявив, що ще раз буде голосування з V, а потім з IV курій. При голосуванні знову пройшли селянські виборці з обох курій. Тоді громадяни для безпечності записали собі виборців і результат голосування і поставили вимогу, щоб комісар їм це підписав. Комісар з війтом згодом пішли до школи. Пізніше громадяни спохватилися, що війт не прибив печатки під підписом комісара. Громада вирушила за печаткою до школи, де знаходився війт. Але комісар і війт замкнулися в школі й не пускали громадян. І лише тоді, як силою почали ломитися в двері, їм змушені були відчинити, і війт дав печатку, після чого люди розійшлися.

Здавалося, що справа пішла добре. Та на другий день увечері, коли люди полягали спати, прийшли два жандарми до села й заарештували всіх обраних виборців: Михавка Томку, Бенедикта Світлицького, Антона Рибку й Василя Колажинця і відвели до канцелярії в гуральні, бо іншого приміщення для арешту в селі не було. Вістка про цей арешт розійшлася по селу. Приятель заарештованих Михайло Вічка прийшов до гуральні, щоб поговорити з ними. Однак жандарм не пустив його, наставив на нього багнет, потім ударив його в лице й заарештував. Коло півночі дзвони задзвонили тривогу. Власник гуральні, почувши дзвони та зміркувавши, що в селі неспокійно, попросив жандармів відпустити арештантів, бо роз'ярений народ готовий рознести гуральню. Жандарми випустили арештантів і пішли з села. Тоді народ заспокоївся. Тимчасом війт поїхав до Мостиськ і, очевидно, повідомив старосту, що в селі бунт.

Другого дня люди заспокоїлися, радіючи, що вже минуло правиборче лихо. Але пополудні до села прибула рота піхоти, а пізніше — староста, який почав допитувати людей про правибори.

Коротко реферуючи проведення виборів у Баличах, кореспондент «Kurjera Lwowsk-ого» (№ 59) зазначав, що заарештовано селян і що правибори відбудуться вдруге.

В тому самому номері «Kurjera Lwowsk-ого» під рубрикою «Вибори до державної ради» поміщена звістка «Передвиборче зібрання» в Перемишлі. Ця звістка без сумніву належить Франкові, хоч в бібліографії його творів не зазначена. Франко писав: «*Передвиборче зібрання* відбулося 26 цього місяця в Перемишлі. Було присутніх коло півтори тисячі селян і кількадцять попів. Після вступних промов селян Сидора й Микити виклав кандидат з V-ої і IV-ої курії д-р Іван Франко свої погляди на завдання людового й радикального депутата. Потім піп д-р Черлюнчакевич забрав голос, оголошуючи свою кандидатуру, але коли договорився до того, що радикали це зрадники, закричали його селяни, а самі попи спонукали його уступити. Далі питали кандидата соціальні демократи Жовнір і Регер, після чого селянин Петро Новаковський промовив до зібраних, заохочуючи їх до витривалості в обороні своїх конституційних прав».

Кореспондент «Діла» (№ 43) писав, що промову Черлюнчакевича «селяни закричали, а по піддании її під голосування не піднеслася ані одна рука. Натомість збори однодушно прийняли кандидатуру д-ра Франка на обидві курії».

Найдокладніший звіт з виступу Франка був вміщений в «Kurjeri Przemysk-ому» (№ 16). З цього звіту довідуємося, що передвиборчі збори скликала українська радикальна партія і що вони відбулися в залі літнього театру на Замку. Про самого Франка тут зазначено ось що:

«Франко подякував за довір'я, яким наділили його, і в двогодинній промові вияснив зібраним обсяг діяння парламенту, говорив багато про посередні й безпосередні податки, військову службу, мита, санітарні комісії, заочний присуд, заговорив про справу нетолерантності релігійних віроісповідань, порушення конституційних законів, обмеження права зборів, широко обговорив систему шкільництва, карний і цивільний закон, справу угорської угоди й багато інших. Якщо буде обраний до парламенту, буде не тільки селянським депутатом, але й депутатом, обов'язком якого буде боронити всіх пригнічених без уваги на те, чи пригніченими будуть селяни, чи міські робітники, й без огляду на те, чи ними будуть русини, поляки або євреї. Нарешті зазначив, що готов відповісти на кожне запитання.

Іван Жовнір питав, як Франко дивився на тодішній виборчий закон, на армію, стемплеві й нотаріальні оплати; винагороджування резервістів і на справу процесів про викуп селянських грунтів. Франко дав задовольняючу відповідь.

Витовт Регер питав, яке становище займе кандидат щодо

соціал-демократичної партії, а якщо буде обраний — щодо соціал-демократичних депутатів у парламенті і яке становище займе щодо людовців. Франко заявив, що був, є і буде завжди соціалістом, що уважає цю партію за найближчу собі і, якщо тільки соціал-демократичні депутати не відштовхнуть його від себе, завжди йтиме з ними ружа в руку. Щодо людовців, сказав, що симпатизує з ними, але, якщо людовці вступили б до польського кола, зірве з ними цілком».

Духівництво повело шалену агітацію проти обрання Франка депутатом. В № 61 «Kurjer Lwowski» повідомляв: «В Самборі духівництво ширить завзяту агітацію проти вибору д-ра Франка з V-ої курії».

Про дальші факти з історії виборчих зловживань у Перемиському повіті під керівництвом Лянікевича довідуємось з № 38 «Діла». Громада Сяночан коло Нижанкович голосувала в V курії разом із Грушатичами, а в IV курії — сама. Громадяни Сяночан повинні були голосувати в Грушатичах, і тому вже на світанку усе село зійшлося до Грушатич. На диво всім приїхали два виборчі комісари й наказали громадянам Сяночан повернутись до свого села, бо вони самі обиратимуть двох виборців із V курії. Після голосування комісар, пообідавши і поговоривши з комісаром, який був у Грушатичах, заявив, що голосування в Сяночанах недійсне, бо виборцями обрані дві особи з Грушатич. Вкрай розлютовані такою поведінкою, правиборці з Сяночан заявили, що вже не будуть голосувати в IV курії, і гуртом зажадали, щоб війт передав їм печатку й щоб комісар віддав їм виборчі акти. Комісар віддав акти добровільно. Здавалося, що вже все добре, бо з Грушатич були обрані виборці, яких бажав народ. Але на другий день прийшли два жандарми й забрали війта Михайла Лучишина й заступника війта Сенька Лучишина і погнали в Нижанковичі до арешту [15].

В окрузі, де балотувався Франко, найбільш арештів було проведено в Комарнянщині. В № 60 «Kurjera Lwowsk-ого» за 1 березня читаємо: «В Комарні заарештовування відбуваються на велику скалю. Досіль, як нас повідомляють звідти, заарештували коло 200 людей. Жандарми заарештовують також мужиків із довколишніх сіл. Міські арешти не можуть

[15] Дотепну картину правиборів у Кривчі та обставини, при яких вони відбулися, подав якийсь радикал до «Громадського голосу» (стор. 44): «Як ми урадили на зборах радикальних в Перемишлі, — писав він, — так і вибрали в себе наперед кандидатів, аби голосувати на них при виборі. Та тутешній ксьондз польський, котрий всякі брехні викликує в костьолі на радикалів... страх викликував на доктора Івана Франка, що він безбожник, невіра, а ксьондзам казали лиш за правовірних християн голосувати. Витяг навіть якесь «посланіє» біскупів всіх і відчитав, що там стоїть, що всі вірні християни мають на вірних голосувати».

помістити заарештованих. Тому що в заколотах брало участь коло 3000(?) людей, слідча комісія, прислана з Самбора, має дуже трудне завдання».

«Діло» в № 40 і 41 за 4 березня повідомляло з Судової Вишні, що 2 березня звідти вирушила кіннота до Стоянець, Мостиського повіту, де мали відбутися прикрі криваві пригоди. У № 43 «Діла» знаходимо про це більш докладні дані, а саме: «В передодень правиборів жандарми прийшли заарештувати двох селян. Люди, русини і поляки (бо це село мішане), збіглись і не давали їх ув'язнити. Тоді жандарми взялись до стріляння і господаря Тому Мазура поклали трупом, а двох, Войтіха Завадку й Василя Щура, ранили. Після приходу війська ув'язнили до п'ятдесят людей. Другого дня при правиборах селяни обрали з обох курій одноголосно трьох добрих виборців».

З Перемишля писали до «Діла» (№ 43 за 6 березня), що в Баличах, Мостиського повіту, від 4 березня стояло військо й близько 25 жандармів. Жандарми заарештували і відправили до Мостиськ уже коло 60 закованих чоловіків і жінок. Арешти продовжуються й далі. Польські газети писали, що вже заарештували до 100 чоловік.

Далі газета повідомляла, що в селі Белвині, Перемиського повіту, при правиборах з IV курії всі голосували за Івана Дибка, сина Федька, і тільки 2 голоси дістав війт Сенько Федордо, з яких один від своєї особи. Однак комісар оголосив, що обраний війт, бо в селі було два Івани Дибки, а те, що громадяни виразно голосували за «Іван Дибко по Федьку», не мало ніякого значення. Допис закінчувався словами: «Така то комісарська правда в нашім нещаснім повіті».

В № 44 «Діла» (8 березня, понеділок) була поміщена стаття із Самбора, в якій описувалось знущання жандармерії над одним із прихильників Франка — Міхасом. Ось що писалось в статті: «Сьогодня (мабуть в суботу — *Ред.*) досвіта післав самбірський староста жандармів до Морозович по війта Міхаса. Жандарми застали його в ліжку слабого з перев'язаною головою. Міхас просився у жандармів, щоб полишили його, бо слабий. Жандарми не приставали на це, отже він встав, але, не чуючи сил, знов положився. Тимчасом над'їхала підвода і Міхас мусив встати і їхати. Коли привезли його до Самбора до староства, староста засудив його, без переслухання, на десять днів арешту за те, що ніби опирався жандармерії. На замітку Міхаса, що хоче позивати і просить про ухвалу на письмі, староста скричав: «Co, chcecie się procesować ze mną? Ja wiem, co robię! (Що, хочете процесуватися зо мною? Я знаю, що роблю!)» — і казав відвести його до арештів. Треба знати, що Міхас є виборцем в V-ій курії, а ста-

роста випустить його якраз 16-ого по голосуванню. Перед арештуванням Міхас навіть не мав ніякої повістки.

Нині засудив староста також на арешт від 5 до 14 днів чотирьох міщан, що кандидували на виборців при правиборах з міста Самбора і агітували.

Святилася б конституція».

Влада вжила заходів, щоб ні в якому разі не допустити до обрання Франка депутатом. В № 193 за 11 березня «Kurjer Przemyski» писав: «Міродатні сфери поставили справу на вістрі ножа. Кажуть: мандат в руках д-ра Івана Франка то тріумф радикалізму, мандат в руках Вітольда Левіцького то військовий пост, здобутий польською демократією. Ми задивляємося на цю акцію скептично, бо ми певні, що після виборів, головно в V-ій курії, настане у всіх не тільки розчарування, але й розгаряченння».

В самий день виборів з Перемишля була надіслана телеграма до газети «Діло» (№ 47): «Нечувані надужиття. Староста не допустив обрання комісії, лише сам заіменував комісію. Багатьом виборцям не доручено легітимацій. Виборців заарештовують».

Відповідно до характеру виборчої кампанії був і результат виборів з V курії в окрузі Перемишль—Рудки—Комарно—Самбір—Лука—Дрогобич—Мединичі—Підбуж. Право голосу мав 891 виборець, голосувало 826; абсолютна більшість — 414.

З комітету української радикальної партії балотувався Іван Франко, а з польського центрального комітету Вітольд Левіцький. Голосів одержали:

	Франко	Левіцький
Перемишль	78	130
Мостиська	85	46
Рудки	70	43
Самбір	43	119
Дрогобич	44	168
	320	506

Депутатом обраний кандидат польського центрального комітету Вітольд Левіцький.

З приводу виборів з V курії в окрузі, де балотувався Франко, в № 9 львівського «Robotnika» за 20 березня від кореспондента з Перемишля була вміщена така стаття з датою 13 березня: «Сам пан Лянікевич «виконав» зрештою досить нецікаву промову, в якій з притиском сказав виборцям, що, якщо не слухатимуть його й не віддадуть голосу на переломівця [16] Левi-

[16] Засновника й редактора журналу „Przełom“ — *М. В.*

цького, але на «belzebuba» Франка, то він каратиме трохи інакше, як попередній староста...». На жаль, не всім селянам трапила промова Лянікевича й ковбаса Левіцького до серця. Але пан Лянікевич, невирожденський вихованець пана Бадені, знайшов спосіб і на них. Винаймлені за гроші виборчі гієни кидалися на селян насильно в присутності поліції, повторяємо ще раз, насильно в присутності поліції і комісарів, видирали їм виборчі легітимації, закреслювали прізвище д-ра Франка, натомість писали Левіцького. А сміливіших селян, що боронили своїх прав, відставляли до поліційних арештів. Таким способом «зовсім легально» з «волі люду» — вийшов чесний пан д-р Вітольд Рогаля Левіцький на депутата з V-ої курії, а Франко упав.

Ширше й докладніше про проведення виборів з V курії в Перемишлі читаємо в дописі з Перемишля до «Діла» в № 51 за 16 березня. Дописувач стверджував, що з кільканадцятьох протестів, внесених до староства проти виборчих надужить, староство не то що не взяло ані одного до уваги, але навіть ні на один не відповіло. «Коли ж усе-таки при правиборах, незважаючи на всякі комісарські штучки, вийшли в $^3/_4$ частинах виборцями чесні господарі (русини та поляки), незважаючи на те, що в Перемишлі, в самім місті, при допомозі різних штучок вибрали 76 урядових виборців, узявся наш пан староста на інші способи, щоб загрожену позицію кандидата «narodowego» рятувати».

Староста Лянікевич велів жандармам заарештувати всіх тих, про яких лише довідався, що агітують або хоч би лише трохи займаються виборами. Першими жертвами розпорядження старости Лянікевича були: депутат і виборець з V і IV курії Степан Новаковський і Сенько Вітик. Потім заарештували перед виборами з V курії Петра Новаковського (Степанового брата), провідника перемиських соціалістів Івана Жовніра й інших. В'язниці були переповнені чесними людьми, заарештованими при виборах.

«Сьогодні вибори, — писав дописувач «Діла», — були в дечім відмінні від попередніх, бо коли при попередніх воювали підкупством, то при цих послуговувалися (коли засіб підкупства показався безуспішним) насильством і циганствами. Саме обрання депутата провів пан Лянікевич дуже цікавим способом. В сам день виборів скріпили військову варту на одваху [17]; перед усіма рогачками по корчмах стояли жандарми; в місті, особливо перед староством, аж роїлося від жандармів, поліції, умундурованих і неумундурованих агентів поліції, і комісарів. Зараз рано перед виборами поарештували, а вла-

[17] Вартівні.

стиво взяли лише в переховок на поліцію різних (15) селян, про яких догадувалися, що вони агітують в користь свого кандидата. На місті жоден селянин або інтелігентний чоловік не міг промовити до селянина, бо зараз заарештовували. Багатьом виборцям, як, наприклад, Михайлові Коб'якові з Барича, Антонові Савці (дяком званому) з Гдешич і багатьом іншим не доручили легітимаційних карт, а коли вони зголошувалися до староства по карти, прогнав їх пан староста. Хоч дотепер всякі вибори все відбувалися в просторій міській залі, то цим разом, щоб усунутись з-під контролю, призначили на вибори малий локаль в будинку староства. Селяни-виборці посходились до Перемишля вже о годині 7 рано і вичікували перед будинком староства, бо до будинку не впустив їх комісар, що стояв при дверях староства, й декілька поліцаїв і агентів. До середини впустили лиш кільканадцять євреїв-факторів, виборців із міста й кількох «благонадежних».

Перед 9-ою годиною роздали присутнім в залі картки до голосування на виборчу комісію. Сам пан староста роздавав картки, на яких уже були написані члени комісії: dr. Stanisław Ruczka, Jan Dobrzański і Jan Jasiński. Не один з виборців дістав і п'ять таких карток, а інший не дістав ані одної. Не роздавши ще добре готових карток, пан староста зараз сам казав назад їх віддавати (себто голосувати на комісію) і визначив лічильників. Та й зараз почали картки віддавати, без порядку, без консигнації і поіменного викликування, так що один віддав п'ять карток, а інший ні одної. Все це було ділом одної хвилини, бо ніхто з виборців не був би навіть в силі написати кого іншого на врученій йому картці — і для того лише три виборці з інтелігенції, присутні серед цього дива, встигли на дорученій їм старостою картці приліпити картку з кандидатами, на яких виборці були умовились. Коли все це щасливо доконали, впустили виборців-селян з вулиці до будинку староства. Зараз вийшов пан староста з другої кімнати й оголосив їм, що вже до комісії обрані: д-р Ручка, Ян Добжанський і Ян Ясінський. Цікаве тут і те, що до обрання комісії, доконаного перед впущенням селян, найшлось 114 карток, хоч усередині було всього лиш до 70 виборців. Впущені селяни-виборці, яких було до 135 і які своїми голосами могли обрати свою виборчу комісію, остовпіли на таке dictum acerbum[18] пана старости. Відтак він зараз від себе заіменував членів комісії, а ті покликали на голову комісії польського пароха з Бахірця ксьондза Єлінка.

Вже перед зачаттям виборів заарештували поліційні агенти виборців Франца Бартницького з Журавиці, Йосифа Кебузин-

---

[18] Прикрий вирок.

ського з Негрибки і Степана Кебуза з Сільця за те, що, проходжуючись спокійно по вулиці, не сказали, на кого будуть голосувати. Перших двох випустили о годині 11¾, щоб ішли голосувати. Вони прийшли до голосування й їм дозволили віддати голос, бо ще не було 12-ої години. Але скоро голова комісії ксьондз Єлінек, що всі картки голосування розкривав і заглядав, на кого виборець дав голос, прочитав на їх картці, що вони голосують на д-ра Франка, заявив, що їх голосу не приймає, бо вже запізно.

В самій виборчій залі, а ще більше в сусідній кімнаті і на коридорі діялись нечувані речі. Зараз по 9 годині вигнав комісар Калинкевич більшу частину виборців з виборчої зали (ніби для того, що нема місця) до другої зали і на коридор. Там розпочали операцію виборців. Впущені до виборчих зал євреї-агітатори веліли собі показувати карти голосування, щоб переконатись, на кого виборець голосує, а опісля при помочі пана комісара Калинкевича брали виборця за підбоки і відводили їх до сусідньої кімнати староства, де призначений писар зараз проти волі виборця виписував ім'я кандидата «z woli ludu» пана д-ра Вітольда Левіцького, а перекреслював ім'я д-ра Франка. Коли ж котрий виборець не хотів показати карти до голосування, то йому комісар видирав легітимаційні карти і карти до голосування, або заарештовував. І так видирав і аж подер пан комісар Калинкевич легітимаційну карту Михайлові Шагалі з Аксманич, а Луку Павенка з Боршевич, що не хотів дати євреям-крамарям виборчої карти, велів комісар заарештувати. Євреї мали готові запасові карти до голосування з печаткою староства і з іменем кандидата, які то карти вони вручали виборцям на місце тих, які веліли собі показати.

Таємні вибори виглядали у нас на іронію, бо голова комісії ксьондз Єлінек без найменшого скрупулу (буцімто, щоб переконатись, чи не має хто двох карток) розкривав усім виборцям картки голосування і читав, на кого виборець голосує. Супроти людей з інтелігенції не мав він цієї смілості, але все-таки, коли виборець відвернувся, він прочитав і його картку. Це посвідчить кожен виборець, який лиш зостався у виборчій залі перед голосуванням, бо з браку місця (так!) оставалися в залі лиш агітатори, а виборців по переголосуванні викидали за двері (щоб не було публічного контролю). Між євреями-агітаторами звивалось також кілька наших свійських хрунів; попри функції операції виборців давали вони опінію: чи виборцеві, який зголошувався, а якому не доручили легітимаційної карти, можна видавати легітимаційну карту і дати карту голосування, чи ні. Так, наприклад, за порадою агітаційних помічників, славнозвісного Яна Глинського і Филипа Олешка з Поздяч, дав пан комісар Новоселецький виборцеві Антонові Савці з Гдешич

(якому не доручили легітимаційної карти і якого пан староста день перед тим два рази з нічим відправив і навіть грозив арештом) карту до голосування з надписаним іменем д-ра Левіцького і власне ніс виготовлену для нього легітимаційну карту, але цей, бачачи, що хотять примусити голосувати не по його волі, утік з залі виборчої, хоч обіцяли йому давати гроші. Пан Глинський разом з Ф. Олешком вговорювали виборців: «Що вам шкодить заробити кілька гульденів?» Виборець Степан Кебуз із Сільця був у другій кімнаті; коли його побачив Глинський, почав тягнути його до виборчої зали, кажучи: «Chodź, dostaniesz parę piątek (ходи, дістанеш пару п'яток)», — а коли той аж упав, обороняючись іти, почав Глинський кричати: «Łajdak! nie chce słuchać (лайдак! не хоче слухати)». На це комісар велів Кебуза заарештувати. Кебуз пересидів в арешті до 2-ої години, отже голосувати не міг. Розуміється, що при тім усім д-р Франко в Перемишлі не міг дістати більше ніж 78 голосів, а д-р Левіцький дістав 130; тимчасом по нашому обрахунку повинно було упасти на д-ра Франка 136 голосів. Як лічіння переводжено, цього годі зрозуміти: до комісії не допустив пан староста своїми штучками нікого зі сторони руської» [19].

Щодо того, як ставилися до кандидатури Франка інші угрупування українців, орган радикалів «Громадський голос» закинув так званим москвофілам, що вони «кинули купу найпоганіших брехень на нашу партію і на д-ра Франка. Особливо, буцімто ми запродалися Баденьому і для того тільки не приступили з ними до спілки, що нам обіцяли пару мандатів» («Громадський голос», 1897, № 2, «Перед виборами», стор. 16). З приводу обрання контркандидата Франка — Вітольда Левіцького «Громадський голос» вважав за відповідне ось що пригадати: «Дуже цікаве було те, що за д-ром Левіцьким агітував Щербан, що просидів у слідчій в'язниці до року під закидом, що ошукував хлопів. Суд його увільнив» (№ 6, стор. 41). З сарказмом писав «Громадський голос» про ставлення так званих народовців до кандидатури Франка: «Наші панове з руського крайового комітету уважали за відповідне рекомендувати як кандидата зі Львова Ернеста Брайтера, редактора газети «Monitor», за те, що він зложив прихильну русинам заяву, а не уважали за відповідне рекомендувати д-ра Франка, хоч той вже 26 років працює пером для русинів. Може бути, що комітет не мав від д-ра Франка заяви на письмі, що він для русинів прихильний, а до читання книжок і взагалі всього друкованого наша інтелігенція дуже лінива, тож і не дивниця, що про те, чи Франко для русинів прихильний, не знала» (№ 6,

[19] В значенні «української». Допис підписаний ініціалами «В. И».

стор. 48). Провал Франка в V курії «Громадський голос» пояснював так: «В п'ятій курії голосували з хлопами разом міста і через міста упав д-р Франко» (№ 6, стор. 41).

16 березня 1897 року відбулися вибори в IV курії. В окрузі Перемишль—Добромиль—Мостиська з 614 виборців, що мали право голосувати, голосувало 602. Абсолютна більшість — 302. Було два кандидати: Іван Франко й поміщик Павло Тишковський, які, за підрахунком виборчих комісій, одержали таку кількість голосів:

	Франко	Тишковський
Перемишль (229 мало право голосувати, 188 голосувало)	80	105
Добромиль (240 мало право голосувати, 235 голосувало)	24	210
Мостиська (190 мало право голосувати, 179 голосувало).	101	77
	205	392

Депутатом обраний кандидат польського центрального комітету Павло Тишковський.

Про «поліційні насильства» в Перемиському повіті в зв'язку з виборами в IV курії повідомляв у № 10 «Robotnik» з Перемишля: «В пару днів після виборів з курії IV заарештувала поліція селянина Антонія Ониська з Торок нібито за недозволену агітацію за д-ром Франком. Після приведення його до поліційних арештів кинувся на нього ключник поліції, ганьблячи його останніми словами та б'ючи немилосердно. На другий день, без пояснення, чому заарештували його, випустили його на вільну стопу».

Проти виборів у V і IV куріях виборці внесли протести, але вони не мали успіху. З протесту проти виборів у IV курії довідуємося не тільки про незаконне проведення правиборів, але й про те, що 23 виборцям у Перемиському повіті не доставили виборчих посвідок, що 11 виборців заарештували без найменшої причини в день виборів, що прихильники Тишковського у багатьох виборців повиривали посвідчення і картки голосування тощо. «Волею всього населення виборчого округа Перемишль—Мостиська—Добромиль було, — читаємо в протесті,— обрати депутатом д-ра Івана Франка. Тимчасом урядові органи, тобто староство в спілці й за допомогою поліції, жандармів, повітового управління та його сателітів, накинули виборцям Павла Тишковського, як урядового кандидата й заразом як

кандидата польського центрального виборчого комітету, всіма законними та протизаконними способами»[20].

З датою «Львів, 20 березня 1897» і з підписом «Д-р Іван Франко» у № 7 «Громадського голосу» (стор. 47) надрукована «Подяка» Франка виборцям:

«Браття виборці з повітів Перемиського, Мостиського, Самбірського і Дрогобицького! Прийміть щиру подяку за вашу геройську твердість в боротьбі за ваше право і ваші інтереси! Ваше завзяття, ваша невтомна праця коло взаємного освідомлення, ваша незломність супроти пострахів і переслідувань мусять кожного наповнити вірою і надією, що ще не вмерла наша доля. Ті переслідування і лиха, які ви перетерпіли в цій боротьбі, не пропадуть марно, а будуть початком нового життя, нового розвою!

Браття! Хоча темна сила тепер ще взяла верх над нами, не тратьмо надії. Вже саме те, що ця темна сила цим разом хапалася найкрайніших способів, не завагувалася пролити кров людську, показує, що їх міць вичерпана, що їх панування приходить кінець. Ще кілька літ праці, агітації, зросту свідомості, а перемога конечно мусить бути наша!

Оскільки недавня виборча боротьба доторкалася моєї особи, складаю щиру подяку всім тим виборцям, що голосували за мною, не дбаючи на особисті неприємності. Браття виборці-селяни, русини і поляки, ви, що, голосуючи на мене, оклеветаного темними силами, показали свій твердий характер, свідомість свого дійсного інтересу і обридження супроти нечесного, підлого способу воювання ваших противників! Я не маю слів, щоб вам віддякувати. Ваше власне почуття, що ви чесно виконали свій обов'язок і дали добрий приклад іншим, нехай вам буде найліпшою нагородою.

Тим чесним і благородним людям з інтелігенції без різниці партій, — бо в кожній партії я мав нагоду пізнати таких людей, — що не щадили трудів і заходу, щоб допомагати народові в оцій боротьбі виборчій, як маю дякувати! Нехай приймуть моє запевнення, що приязнь, зав'язана в боротьбі і при важкій, реальній праці, перетриває всяку іншу.

А тим, котрі йшли проти мене, добровільно чи мимовільно, щиро чи нещиро, з казальниць чи з трибуни, в тверезім чи нетверезім стані, скажу тільки одно: коли ви це чинили в щирім переконанню, що мій контркандидат буде ліпшим заступником народу, ніж я, то можете тепер тішитися перемогою».

Про баденівські вибори 1897 року Франко інформував російських читачів в одеській газеті «Жизнь Юга», стверджуючи,

---

[20] Літографовані примірники обох протестів збереглись в томі № 283 архіву Франка.

що навіть по трупах «купка напівзруйнованих шляхтичів або їх морально збанкротованих підлабузників увійшла до рейхстагу» [21].

Відкриття новообраної державної ради відбулося у Відні 27 березня 1897 року. Як повідомляло «Діло» в № 62, після відкриття палати депутатів зійшовся на нараду соціал-демократичний союз. Крім 14 депутатів-соціалістів, у нараді взяли участь також ті галицькі партії, проти яких були виборчі зловживання; отже, з'явилися два українські радикали д-р Теофіл Окуневський і д-р Роман Яросевич та незалежний піп Данило Танячкевич, а з польських партій — 5 депутатів християнсько-соціального союзу й 3 — людової партії. Після довгої детальної дискусії, в якій виступали члени всіх представлених фракцій, а також д-р Франко, д-р Данилович і Пернерсторфер, що були на цій нараді як гості, вияснилась необхідність енергійно виступити проти системи Бадені, яка гнобила український народ. Галицькі депутати відзначили нечувану кількість найсумніших подій і фактів, порушень конституційних правил виборів, актами, про які можна було б заповнити цілі вагони. Збори вирішили розпочати справу про обвинувачення міністра знутрішніх справ у антиконституційних зловживаннях.

Увечері у Відні відбувся мітинг у справі галицьких виборів. На мітингу був і Франко, але не виступав [22].

Щодо обох зборів у Відні в «Політичній хроніці» («Життя і слово», т. VI, стор. 174) Франко заявив, що довірливі збори й мітинг у Відні відбулися з ініціативи українських радикалів, які жили у Відні. Збори скликав видавець журналу «Die Zeit» проф. Зінгер. На мітингу було понад 2000 чоловік. «Обидва збори, — писав Франко, — зробили сильне враження у Відні, а оповідання бесідників про галицькі події виборчі викликали велику сензацію у людей, що хоч живуть під тими законами, що Галичина, та проте не можуть увірити, щоб в Галичині могло діятися те, що розповідають наочні свідки» [23].

Щодо баденівських виборів у Наддністрянщині, то після їх закінчення Франко писав, що вони «сталися справою голосною не тільки на всю Австрію, але на цілу Європу. З приводу цих виборів про Галичину і про русинів голосно заговорила

---

[21] Ив. Франко. Письма из Галиции. «Жизнь Юга», Одесса, 1897, № 15, стор. 267.

[22] У статті «Ze spraw rusińskich» писав «St. Os...arz» в № 58 «Kurjera Przemysk-ого» за 29 липня: «Отже зараз після виборів приїхав Франко до Відня, щоб нарадитися над антибаденівською маніфестацією з приводу виборчих насильств... Франко скликав довірливе зібрання соціальних політиків, на якому виступив проти соціальних демократів, за що отримав тверду відправу від кількох присутніх на довірливому зібранні віденських товаришів».

[23] Політична хроніка. «Життя і слово», т. VI, Львів, 1897, стор. 174.

преса російська, німецька, французька. Хоч і як ми мусимо жалувати того кровопролиття, тих сліз, тих мук і терпінь, причиною яких були вибори, то все-таки ми мусимо вважати ці вибори подією безмірно корисною, безмірно потішаючою, значить, безмірно важною для цілого нашого дальшого народного життя. Вибори ці уперше показали нам, що і в нашому народі тиск викликає не німу податливість, але більше або менше свідому реакцію; що і ми доросли вже до того, що в обороні своїх прав можемо пролити свою крв. Цю безмірно важну лекцію дали нам останні вибори, і нам видається неможливим, щоб ця лекція могла коли-небудь забутися» [24].

Франко вважав, зокрема, що радикальна партія мусить бути задоволеною з останніх виборів. Не тому, що були обрані депутатами два визначні радикали — Теофіл Окуневський і Роман Яросевич, і що третій незалежний український депутат піп Данило Танячкевич іде рука в руку з ними. «Не це є головний тріумф радикальної партії, — писав Франко, — а те, що в боротьбі виборчій на неї звернені були найтяжчі удари, найзавзятіші крики противників, що радикальний метод агітації серед народу всюди робив найсильніший ефект і був адаптований також усіма спосібнішими і щирими народовцями, що радикальна партія і її представники в цій боротьбі своїм ясним, смілим виступуванням здобули собі пошану і прихильність між інтелігентними русинами всіх партій. Можемо сміло сказати: все, що в ній було трусливе, безхарактерне, підле і продажне, — попритихало, розповзлося або поховалося під крила жандармів та старостів, а що було чесне і щире, без різниці партій, стало як мур обік народу, йшло до боротьби, відбирало штурканці, зносило зневаги або й витирало тюремні кути — і все це вороги наші охрестили одною загальною назвою: радикали! Що чесне, щире, характерне і народолюбне на галицькій Русі, те все нині стало радикалами, свідомими прихильниками нашого методу праці — і це є великий пам'ятний тріумф нашої партії при останніх виборах» [25].

Баденівські вибори викликали безконечний ланцюг післявиборних процесів, між іншими і в округах, в яких балотувався Франко. Найвідоміший був процес 82 обвинувачених із Стоянець. Акт обвинувачення доручений стоянецьким селянам ще тоді, коли Франко був членом редакції «Kurjera Lwowsk-ого», і він надрукував у ньому на основі згаданого акту статтю «Бунт у Стоянцях». «Голосна справа передвиборчих заворушень у Стоянцях, Мостиського повіту, — писав Франко, — незабаром прийде перед трибунал у Перемишлі.

---

[24] Політична хроніка. «Життя і слово», т. VI, Львів, 1897, стор. 172—173.
[25] Там же, стор. 173.

Перемиська прокураторія обвинуватить 82 стоянецьких селян, в цьому числі 24 поляків і 58 русинів, у тому, що дня 2 березня викликали заколот, грозили та спротивлялися жандармам, облягали будинок, в якому знаходилися жандарми, били на гвалт у дзвони, отже допустилися злочину з § 81 і 99 карного закону, а деякі з них також провини з § 312. З-поміж обвинувачених чотири знаходяться в слідчій в'язниці в Перемишлі.

Пригадуємо тут головні факти цієї справи, бо вони були опубліковані в газетах. Два стоянецькі селяни, Сенько Фіта й Дмитро Леган, мали ще в лютому відгрожуватися на війта за те, що не тримає з громадою, тільки з панами в часі виборчої акції. На донесення війта староство в Мостиськах вислало жандармів до Стоянець із наказом заарештувати обох обвинувачених, в яких вбачали головних агітаторів за кандидатурою д-ра Франка. Увійшовши до помешкання Фіти, жандарм заявив йому, що він заарештований, Фіта не ставив опору, але незабаром збіглися сусіди з криком, що не дадуть заарештувати його, і жандарм не виконав свого наміру. Отже вернувся до Судової Вишні й повідомив коменданта станиці про це, звідки того самого вечора разом із тим комендантом удався до Стоянець. Прибувши там коло півночі, застали третього жандарма, що патролював, і всі три удалися до помешкання Фіти, якого без опору заарештували. Один жандарм остався при ньому, два інші удалися до помешкання Легана, щоб так само заарештувати його. Але Леган ставив опір, на його крик збігся натовп людей, що прибрали грізну поставу й почали добиватися до дверей. Коли двері були виважені, жандарми вистрілили й одного з призвідників, Тому Мазура, поклали на місці трупом, а двох легко ранили.

Наслідком цього заколоту було викликання ескадрону кінноти до Стоянець. Але коли прибуло військо до села, застало люд уже зовсім спокійним, так що після кількагодинного побуту військо від'їхало назад. В Стоянцях ув'язнили внаслідок того заколоту понад 60 людей, але після 2—6 дневного арешту всі були випущені на волю з винятком Дмитра Легана, Мартина Закравача, Івана Мартинця і Яна Пенхерського, що сидять досіль в арештах. Дмитро Леган у часі, коли рвався з жандармами під час заарештування, був важко зранений, — жандарм пробив йому руку багнетом.

Розправа буде безсумнівно багата на високодрастичні моменти й відслонить неодин тайник із наших передвиборчих містерій».

Баденівські вибори були одним, може найсильнішим, із тих фактів, що штовхнув Франка написати відому в свій час статтю «Ein Dichter des Verrates (Поет зради)». В статті

«Руcько-польська згода і українсько-польське братання» Франко розкрив зв'язок між баденівськими виборами і першою статтею: «Та власне ті факти, що примусили мене бризнути польській суспільності в очі різким докором, певно мало кому відомі. Найтяжчий, найстрашніший із них, що захопив мене особисто до глибини душі, захопив, як грім, як нагла хвороба, це були криваві вибори 1897 року. Не бувши русином і не живши тоді серед руської [26] суспільності, ніхто не може мати поняття про враження, яке робили тодішні події. Вся перверзія і глибоко десь у крові укрита погорда до простого люду, погорда до закону і законності у галицько-польських верховодів виринула тоді наверх, як олива на воду. Пригадаю лиш один факт — не дуже голосний, але характерний. Міністр внутрішніх справ граф Казімір Бадені, їдучи до Відня з інспекції львівського намісництва, де видав докладні вказівки для переводження виборів, зупинився на пару день у Кракові і там на якімось панськім зібранню виголосив промову, в якій з цинізмом, гідним фігурувати в історії польсько-українських відносин, заявив із натиском: «wybory w Galicji odbywają się całkiem legalnie (вибори в Галичині відбуваються зовсім легально)!» І це в ту саму пору, коли біля моїх вікон у Львові день у день водили десятки закованих і скатованих давидівських селян (русинів і поляків), яких тягнено до в'язниці за вбивство виборчого комісара, коли до мене хворого, немічного і розбитого, день у день і ніч у ніч надбігали розполохані «легальністю» виборів міщани та селяни то з Комарна, то з Цеброва, то з Мостиського, то з Перемиського, то з бозна яких інших повітів, благаючи поради, й бодай захисту, переночувати їх та прогодувати кілька день, поки минуть страховища легальних виборів. Слова міністра графа Бадені розтелеграфовано скрізь по світі, і заграничні газети не хотіли приймати дописів про галицькі вибори, заслоняючися тим, що прецінь ексцеленція граф Бадені запевнив торжественно, що вибори відбуваються легально! А львівська прокураторія конфіскувала статті про вибори та дописи з провінції про вбивства, каліцтва та масові заарештовування, знов таки на тій підставі, що ексцеленція граф Бадені заявив, що вибори відбуваються легально, значить усякі описи про нелегальності мусять бути брехнею» [27].

Ті факти, що настроїли Франка написати статтю «Ein Dichter des Verrates», відіграли значну роль також при написанні поеми «Похорон», але це вже тема окремої статті.

---

[26] У значенні «української».

[27] Іван Франко. Руcько-польська згода і українсько-польське братання, Літературно-науковий вісник, т. XXXIII, стор. 157—158.

М. МАТВІЙЧУК

ІВАН ФРАНКО В БОРОТЬБІ З БУРЖУАЗНИМИ ФОЛЬКЛОРИСТИЧНИМИ ТЕОРІЯМИ XIX ст.

В історії вітчизняної фольклористики Іван Франко займає значне місце. Як полум'яний патріот і революціонер-демократ, він приступив до вивчення багатої уснопоетичної творчості свого народу з таким широким охопленням дослідного матеріалу і з таким глибоким розумінням справи, що його праці стали дорогоцінним надбанням нашої науки і досі не втрачають своєї актуальності. Визначаючи в передмові до «Студій над українськими народними піснями» усну поезію свого народу як «одне з найцінніших наших національних надбань і один із предметів оправданої нашої гордості», Франко зауважував: «В однім напрямі досі слабо поступила наша наука. Маємо купу більш або менш багатих, більш або менш старанно та розумно уложених збірників пісень, але мало праць, які б орієнтували нас у тій масі пісенного матеріалу» [1].

Потребу в такій критично-оглядовій праці щодо виданих численних збірників українського фольклору Франко з'ясовував тим, що «наші збірки пісень, друковані й недруковані, містять таку масу різнородного матеріалу, дуже часто накиданого безладно, записаного руками малотямучих збирачів, усного й книжного, що вже саме прочищення сих хащів і внесення якогось ладу в ті праліси може бути корисною роботою» [2]. Основний принцип, з якого виходив Ів. Франко у своїх численних дослідженнях скарбів української усної народної поезії, це насамперед критично «прочистити хащі» зібраного величезного пісенного матеріалу, який був у вигляді, мало придатному для наукових дослідів. До пісенних збірників часто потрапляли фальсифікати, що спотворювало справжнє обличчя народної поезії, тому що, як пише Франко, «наша народна традиція надзвичайно багата та різнорідна, а наукові сили,

[1] Записки НТШ, том 75, 1907, книга I, стор. 14—15.
[2] Там же, стор. 19.

що бралися до її вивчення та толкування, не всі стояли на висоті сучасної науки»[3]. Навіть кращі збірники українського фольклору, такі як «Исторические песни малорусского народа» Антоновича і Драгоманова чи «Політичні пісні українського народа» Драгоманова, на думку Ів. Франка, лише «громадять відповідний матеріал, менше вдаються в критику їх тексту; в тому самому напрямі йдуть і статті Костомарова, присвячені українським пісням. А тим часом,— зауважує далі Франко,— нема нічого легшого, як попасти на хибну дорогу, оперуючи чи то в історичних, чи в літературних, чи в естетичних розвідках непровіреним критично матеріалом. Відомий приклад такого схиблення бачимо приміром на розвідці Буслаєва «Об эпических выражениях украинской поэзии», що, оперта переважно на фальшованих думах, поміщених в «Запорожской Старине» Срезневського, стратила нині всяку наукову вартість... Отсе власне був головний мотив, який склонив мене взятися за працю»[4].

І дійсно, Франко взявся за серйозну роботу, що мусила дати тверду базу для успішного розвитку української науки про уснопоетичну народну творчість, а саме — встановлення автентичності українських народних пісень історичного характеру.

Але Франко не обмежує цим своїх науково-дослідних завдань у галузі уснопоетичної народної творчості. «Слідом за сим елементарним ділом,— каже він,— виринають інші, далеко важливіші проблеми: зв'язок пісні з життям і його інтересами, зв'язок з історією народу, його національною свідомістю та соціальним почуттям, зв'язки із загальною еволюцією народу, з хронологією його подій, з психологією його творчості. Такі критичні досліди над окремими піснями дуже часто дозволяють нам заглянути ближче в те, з яких сфер і груп народної маси плили дані пісні, в яких сферах оберталися, яким інтересам чи поглядам служили.

Все це вимагає великої обережності в досліді і якнайбагатшого матеріалу»[5].

В дусі викладених думок Франко і проводив свої численні фольклористичні досліди. Але одночасно з ними він постійно і уважно вивчав праці фольклористів XIX ст. Можна з впевне-

---

[3] Записки НТШ, том 75, 1907, книга I, стор. 18.

[4] Там же, стор. 18. Цю думку про своє завдання як першого «чорнороба» на ниві нової української культури Франко висловлював неодноразово, наприклад, у вірші «О. Лунатикові»:

Я для геніїв грядущих — Шлях серед хащів найпущих
Поле дикеє орав, — Просікав і протирав.

[5] Записки НТШ, том 75, 1907, книга I, стор. 19.

ністю сказати, що Франко був глибоко обізнаним зі станом світової фольклористичної думки того часу. Його увагу привертав метод дослідів окремих буржуазних вчених чи навіть цілих напрямків і шкіл у фольклористиці. Критичні праці і рецензії Франка з цього питання проливають яскраве світло на метод фольклористичних дослідів самого Івана Франка, як представника прогресивного революційно-демократичного напряму в науці.

Вже з цих коротких вступних зауважень ясно, яке велике значення для нашої радянської фольклористики набирає пильне і всебічне опанування науковою спадщиною Івана Франка в галузі уснопоетичної народної творчості. Глибоке критичне засвоєння фольклористичних праць Івана Франка є першочерговим завданням нашої радянської фольклористики на Україні.

Висвітлення питання про ставлення Франка до різних буржуазних фольклористичних шкіл XIX ст. становить мету даної статті. Не претендуючи на повне вичерпання цієї широкої теми, ми звернулися лише до окремих, найбільш яскравих праць Франка, щоб показати ту напружену боротьбу, яку вели фольклористи революційно-демократичного табору проти реакційної буржуазної науки. Дана праця становитиме певний додаток до того доробку радянських фольклористів, який вже маємо на сьогодні в ділянці вивчення величезної фольклористичної спадщини Івана Франка [6].

I

В перших своїх фольклористичних працях 70-х і початку 80-х років Ів. Франко, не вступаючи в гостру полеміку з різними фольклористичними теоріями чи школами, ставить питання про генезис уснопоетичної народної творчості. Такі його праці, як «Жіноча неволя в руських піснях народних» (1883 р.), «Дещо про Борислав» (1882 р.) та рецензія на «Сербські думи і пісні» в перекладах М. Старицького (1877 р.) в основному скеровані на те, щоб ствердити основним творцем усної поезії трудову частину суспільства, що ця творчість виникає саме на грунті певних історичних соціально-економічних умов, в яких перебуває її творець — народ. Думки й прагнення народу най-

---

[6] Головнішими з таких дослідів на сьогодні є: М. Возняк. «З діяльності Івана Франка як етнографа». Збірник «Первісне громадянство», 1928, вип. I; його ж: «До фольклористичних занять Івана Франка». Збірник «Іван Франко. Матеріали і дослідження», вид. ЛДУ, № 1; О. Дей. «До поглядів Івана Франка на український фольклор» — там же; його ж: «Іван Франко — дослідник народнопоетичної творчості», вид. АН УРСР, Київ, 1953; Ф. Колесса. «Улюблені пісні Івана Франка», Львів, 1946.

більше виявлені в протестах проти соціального гніту, в ствердженні прийдешнього вільного щасливого життя для трудящого люду. Одночасно з цим Франко рішуче відкидає твердження тодішньої реакційної фольклористики про якийсь нібито занепад народної творчості, про її, так би мовити, псування і деградацію.

В своїй статті «Дещо про Борислав» Іван Франко найповніше висловлює свої думки щодо тих своєрідних умов, в яких народжується уснопоетична творчість, пов'язуючи виникнення нової робітничої уснопоетичної творчості зі змінами в соціально-економічному житті населення. Свій дослід Франко починає такими словами: «Що поетична творчість нашого народу ще не вичерпалася, що він усе ще спосібний видобувати чим раз нові тони, відзиватися чим раз новими, а все хорошими, ніжними і характеристичними піснями на всякі біжучі справи, котрі глибше діткнуть його життя і показують вплив на його суспільні й економічні обставини,— цього, думаю, нема потреби доказувати»[7].

Які ж саме причини виникнення нових пісень?

Франко докладно з'ясовує ті обставини, внаслідок яких виникає пісня або інший твір народнопоетичної уяви. «Звісна річ,— каже Франко,— не всякі справи, навіть не всякі важні для народа справи відкликаються в його піснях. Щоб яке діло відкликалося в пісні народній, до цього треба: 1) щоб те діло було йому близьке, дотикало часто його життя, вражало ненастанно його увагу; 2) щоб воно дотикало не певні вибрані одиниці, але цілу масу народу чи то в цілім краю, чи тільки в певній місцевості, т. є. звівши це на інші слова, щоб було діло більше економічне, ніж політичне, і 3) щоб діло те для народу було ясне і зрозуміле. Ті причини пояснюють нам, чому, наприклад, так багато пісень зложив наш народ про рекрутчину, появу, котра повторюється рік-річно і близько дотикаючу кожного осібника в народі,— а так мало пісень про війни, в котрих хоч і були українці-вояки, але котрі велися не в нашім краю, велися за діла нашому народові чужі і незрозумілі; чому, наприклад між народом нашим появлення майже кожного нового роду картоплі (бульби) викликає нові пісні, а ні одної пісні не викликали такі появи, як заведення краєвої автономії, конституції і виборів до всяких рад і соймів; чому, наприклад, викликало обширну і гарну пісню повішення в Коломиї 1877 року звісного розбійника Драгарюка, а не викликало її замордування московського царя.

До таких пісень, зложених свіжо, за наших днів, належать

---

[7] І. Франко. Дещо про Борислав, «Світ», Львів, 1882, № 16—17, стор. 296.

пісні про Борислав і про тамошню роботу при копальнях петролію та земного воску»[8].

В одній з пізніших своїх праць, рецензуючи другий том коломийок, зібраних і впорядкованих В. Гнатюком, Франко говорить про коломийки як про «частки великої епопеї сучасного народного життя», і що «зведені докупи в систему... вони складаються на широкий образ нашого сучасного народного життя, безмірно багатий деталями і кольорами, де бачимо сльози і радості, працю і спочинки, турботи і забави, серйозні мислі і жарти нашого народу в різних його розверстуваннях, його сусідів, його соціальний стан, його життя громадське й індивідуальне від колиски до могили; його традицію й вірування, його громадські й етичні ідеали»[9].

А особливо яскраво ця «невтомна творча душа народу» виявляється в народній сатирі — сатиричних піснях та анекдотах. Франко каже, що це «свідчить о вищім розвою народного самопізнання, коли народ зачинає критично розглядати суспільний устрій, який його окружає, а не сміючи, або й не вміючи висказати своїх вражінь просто, висказує їх гумористично-іронічним способом, у їдких, насмішливих пісеньках», які дають «найбільше матеріалу до тої науки, котра тепер займає всіх найзнаменитіших учених, до народної соціології»[10].

У розвитку народної уснопоетичної творчості Франко вбачав великий прогресивний рух народних мас у боротьбі за своє соціальне й національне визволення. Саме тому Франко закликає всіляко розвивати і підносити фольклорні видання, організовувати якнайширше збирання і дослідження нової народної поетичної творчості, де трудовий народ, «сам бідний і упосліджений, стараєсь у всіх творах свого багатого духа будити симпатію і співчуття до бідних і упосліджених»[11].

Найбільш грунтовно виклав Франко свої твердження щодо відображення в уснопоетичній творчості народу його соціального й економічного життя в досліді «Жіноча неволя в руських піснях народних»[12]. Франко твердить, що для вивчення безмірно цікавого духовного життя народу слід звернути увагу на жіночі ліричні пісні, «на ті, сказати по правді, жіночі невольничі псальми». «Особливо тим цікаві вони — крім своєї основи, — каже Франко, — що майже всі, з виїмком деяких мандрівних, а лиш до нашого життя більш або менш прино-

---

[8] Там же, стор. 296.

[9] ЛНВ, 1906, кн. 7, стор. 508.

[10] І. Франко. Рецензія на «Сербські народні думи і пісні», «Друг», 1877, стор. 109.

[11] «Зоря», 1883, № 3, стор. 47.

[12] «Зоря, №№ 6-16/17, 1883.

ровлених, суть новішого, майже сучасного походження, як се доказує мова, чиста, без архаїзмів, часом зовсім локально забарвлена — як доказують також зовсім нові сучасні поняття і обставини, в них зображені»[13]. А далі, посилаючись на «Капітал» Карла Маркса та «Становище робітничого класу в Англії» Фрідріха Енгельса, Франко доводить, що цей сумний настрій в жіночих піснях не є наслідком фатального збігу обставин щодо нелюбого мужа, а походить від жахливого соціального пригноблення трудящих мас у капіталістичному суспільстві, коли «поганий економічний порядок розстроює чим раз дужче родинне життя нашого (тай то не лишень нашого) народа... Те саме убожество, позбавляючи людей всяких утіх, затруюючи кожну їх хвилину гризею та журбою, руйнуючи красу їх тіла, веселість їх вдачі, силу їх здоров'я,— швидко вистуджує і любов між ними»[14]. Франко стверджує, «що нарікання жінок на мужів-п'яниць, се посередньо нарікання на той поганий порядок, котрий витворює тих мужів-п'яниць»[15], як цей же порядок був причиною витворення зіпсованого казармою деморалізованого жандарма в пісні «Про шандаря». Пісня ця, за словами Франка, є новітнього походження, породжена новими соціально-економічними відносинами в галицькому селі.

Отже, на думку Франка, фольклористи, досліджуючи усно-поетичну народну творчість, повинні перш за все скерувати увагу на ті конкретні обставини й явища реального життя народу, що породили той чи інший фольклорний сюжет, мотив чи тему.

Спробу теоретично обгрунтувати походження народних пісень саме з середовища трудових народних мас як відображення духовного життя цих мас Франко робить у своїй наступній праці, опублікованій польською мовою в 1887 році під назвою «Jak powstają pieśni ludowe» («Як виникають народні пісні»)[16]. Франко ставить питання: звідки ж пішли народні пісні, хто є їх творцем? Найпростіше і найдоречніше буде це вияснити, за словами Франка, коли звернути увагу на середовище, в якому виникає народна пісня. Єдиним таким середовищем, зазначає Франко, може бути простий трудовий народ: «Всі члени його є на однаковому ступні розумового розвитку, інтереси, стремління і заняття їх є більш-менш ті самі. Отже, народний поет творить свою пісню з того матеріалу вражінь та ідей, якими живе ціла маса його земляків. Творячи її, він

---

[13] Ів. Франко. Жіноча неволя в руських піснях народних. Відбиток з «Зорі», 1883, стор. 4—5.

[14] Там же, стор. 26.

[15] Там же, стор. 22.

[16] «Ruch», Львів, 1887, № 4, стор. 118—119; № 5, стор. 145—147.

не стає і не може стати вище від інших; із скарбів своєї індивідуальної душі він в головних контурах не може зачерпнути ані іншого змісту, ані інших форм крім тих, що становлять щоденну поживу цілої маси. Його пісня є отже якимсь виразом думки, вражінь та стремління цілої маси і тільки цим способом стає златною до сприйняття і засвоєння її масою» [17].

На думку Франка, пісня, складена таким способом у народній масі, пізніше «переходить в уста народу, який завершує в ній те, що в артистичній поезії називається шліфуванням. В кожній околиці відповідно до діалекту, клімату, місцевості і звичаїв нова пісня потроху змінюється: незвичні або надто індивідуальні її риси затираються, провінціалізми з однієї околиці поступаються місцем іншим; в міру кращої або гіршої пам'яті співака одні строфи випадають, прибувають інші, вирвані з якоїсь іншої пісні, ті знову підлягають повільній зміні та скороченню, і в такий спосіб пісня повільно розщеплюється на велику кількість варіантів, в яких первісний мотив з часом підлягає перетворенню, затемненню або розвиненню то в один, то в другий бік, і з яких потім при відповідних обставинах можуть виробитись окремі пісні на близькі, але мало до себе схожі мотиви» [18].

Як бачимо, виникнення, побутування і перетворення народних пісень Ів. Франко пояснює цілком матеріалістично, обгрунтовуючи їх різні варіанти реальними умовами історичного життя народу [19].

З'ясовуючи далі процес витворення в літературі з різних мотивів усної епічної поезії образів світового значення, Франко зауважує, що саме з цієї скарбниці народних уявлень «найбільші поети-артисти всіх часів і народів добували метали, які, перетоплені в їхніх геніальних умах, робилися шедеврами людського духу, — так назовемо тут тільки всі твори грецьких трагіків, багато драм Шекспіра («Король Лір», «Макбет», «Буря» і т. д.), «Фауста» Гете, «Балладину» Словацького і т. д.» [20].

Цим Франко ще раз представляв усну народну поезію як гучний голос сучасного життя народу.

---

[17] «Ruch», Львів, 1887, № 5, стор. 145.

[18] Там же, стор. 146.

[19] Окремі нечіткі твердження в цій праці не змінюють її загального революційно-демократичного спрямування, скерованого проти реакційної буржуазної фольклористики тих часів.

[20] Цікаво відмітити, що ці висловлювання Ів. Франка про походження епічної народної поезії й про значення її для індивідуальних майстрів-поетів аналогічні висловлюванням М. Горького в його пізніших статтях — «Разрушение личности» (1908), «О мифологическом моменте в эпосе древних» (1935), «Советская литература» (доповідь на Першому Всесоюзному з'їзді радянських письменників, 1934).

II

Перший грунтовний аналіз панівних в середині XIX ст. буржуазних фольклористичних теорій Франко подав у своїй відомій праці «Найновіші напрями в народознавстві» («Najnowsze prądy w ludoznawstwie»), опублікованій на польській мові у львівському фольклористичному органі «Lud» у 1895 році.

Фольклористика на перших кроках свого розвитку, охоплюючи величезну кількість найрізноманітніших галузей народознавства, змушена була, за словами Франка, користуватися різними методами досліду, які не завжди приводили до позитивних наслідків. І вся біда в тому, каже Франко, що «кожний такий метод, скерований більш чи менш однобічно, продовжував цілий ряд теорій, які в одному випадку підходили, в іншому — не підходили. І саме ця обширність в галузі народознавства, багаточисленність спеціальних наук, що входять до неї і які вимагають також спеціальних методів дослідження і та легкість, з якою метод, придатний в одній галузі, переносився і в іншу, де вже він не може бути придатним, все це і стало причиною більшості існуючих зараз суперечок і породило існуючі зараз школи, які борються між собою, або шукають підходящого компромісу»[21].

Хоч висловлена тут думка Ів. Франка про походження різних теорій і шкіл в фольклористиці є однобічною (про це мова буде йти пізніше), проте наведені рядки цікаві саме тим, що виявляють той хаос різних наукових засобів у дослідженнях усної народної поезії, який мав місце в фольклористиці першої половини і середини XIX сторіччя.

Франко дає в цій праці оцінку першій фольклористичній теорії, так званій міфологічній, в час панування якої нагромаджувався величезний фактичний матеріал, який, за словами Франка, «розпирав уже й тоді цю теорію, не вміщувався в її рамки, штучне натягування та необгрунтованість висновків були вже помітні і стали ще помітнішими в працях учнів і послідовників Грімів»[22].

Основна помилка міфологічної школи полягала в тому, що її представники, такі, наприклад, як брати Грімм, Маннгардт, Буслаєв, Афанасьєв, О. Міллєр та інші, сходилися на тому, що основою усної словесності є не реальні історичні умови й події життя народу, а тільки доісторичні часи. З їх точки зору, метою науки про народну творчість повинно бути не пізнан-

---

[21] «Lud», том I, Львів, 1895, стор. 9. Переклад з польської мови тут і далі мій.

[22] Там же, стор. 8.

ня історичної дійсності з її протиріччями й класовою боротьбою, а лише відтворення старовинних релігійних вірувань, міфів, на яких, за їх думкою, в основному й побудована вся усна поезія і без яких сучасну усну поезію неможливо навіть зрозуміти. Розкопування за допомогою лінгвістики цієї таємничої прабатьківщини й реставрування системи тодішніх міфічних вірувань стало основною метою й основним змістом праць представників міфологічної теорії в фольклористиці, з чого й пішла сама її назва.

Такі дослідження проводились в умовах романтичного прикрашування минулого, внаслідок чого наукові висновки будувалися здебільшого на здогадках, факти підтасовувалися під заздалегідь вироблену схему. Тому ці дослідження швидко втратили свою наукову вартість, і сама міфологічна теорія була відкинута життям.

Франко і в своїх пізніших фольклористичних працях говорить здебільшого про міфологічну теорію лише як про минуле науки, бо хоч вона «мала свого часу великий вплив і притягла до себе багатьох визначних учених, але швидко її пояснення показалися занадто монотонними та шаблоновими, а головно, всі її операції відбувалися на грунті так само міфологічному, як її теорія, на грунті арійської правітчизни та взагалі старовини, не приступної ніякому дослідові й ніякому контролю» [23].

Ці перші спроби наукового підходу до вивчення нагромадженого величезного матеріалу народної творчості виявилися, отже, нетривкими і були відкинуті самим життям. Далі Франко стверджує, що внаслідок розвитку і розповсюдження матеріалістичного світогляду виникла матеріалістична історіографія, яка висунула положення, що історичний розвиток народів був більше розвитком трудових мас, ніж розвитком пануючих і освічених класів; і тому народознавство почало набувати величезного значення. Пильне вивчення духовного життя народів, зокрема їх уснопоетичної творчості, виявило певний зв'язок між багатьма легендами, віруваннями, звичаями та переказами народів Європи з аналогічними творами у інших народів, що дало поштовх до вивчення міжплеменних історичних зв'язків та культурних впливів. Все це, каже Франко, «дало початок новій теорії, новій школі народознавства, так званій міграційній...» [24].

Завдання, які ставила нова школа «запозичень», або «міграційна», могли бути корисними для науки, бо відкидали романтико-реакційні, антинаукові твердження «міфологів». Проте у своїй гонитві за «реальними фактами», що стверджували б

---

[23] І. Франко. Рецензія на книгу В. П. Клінгера «Сказочные мотивы в истории Геродота». Записки НТШ, том 53, 1903, бібліографія, стор. 8.

[24] Там же, стор. 12.

міграцію фольклорних сюжетів чи мотивів, вчені нового напрямку докотилися до заперечення самобутності культури свого народу. За їх теорією виходило, що самобутної народної творчості російського і українського народів не існує, а все занесено від інших народів — або зі сходу чи з заходу, або з півдня чи з півночі. Це, звичайно, спотворювало творче обличчя народу, відмовляло йому в здібності до самостійного творення своєї національної культури, залишаючи йому лише здатність сприймати те, що створили інші раси й народи.

Ця нова теорія в Росії була виявлена, зокрема, в працях В. Стасова («Происхождение русских былин»), Ф. Буслаєва («Перехожие повести и рассказы»), О. Веселовського, Халанського та інших.

На жаль, Франко в цій своїй роботі не викриває усіх хиб і пороків у дослідах окремих представників міграційної теорії, які, відображаючи ідеологію тогочасного капіталізму, почали сіяти отруту національного нігілізму та космополітизму: Франко більше говорить про заслуги цієї теорії в боротьбі з міфологічною школою[25]. Адже ж, спираючись на вироблені буржуазією позитивістські методи дослідження, зводячи роль науки лише до спрощеного описання фактів, «міграціоністи» підбирали велику кількість найрізноманітніших фактів з джерел культури народів усього світу. Вони намагалися групувати ці факти в якомусь порядку чи системі, але при цьому ігнорували історичність і локальні національно-культурні умови виникнення того чи іншого факту. А це, природно, приводило до того, що народи знеосіблювалися, стиралася всіляка своєрідність у їх історико-культурному розвитку. Такий формалістичний порівняльний метод, який називають компаративізмом, звичайно не давав можливості осмислити сукупність явищ людської культури в їх історичному розвитку.

На Україні в 1870-х роках теорію запозичення почав розвивати М. Драгоманов. Критикуючи міфологічну школу з її безплідним розкопуванням міфічної прабатьківщини народу, М. Драгоманов кинувся в іншу крайність, а саме в безперервні розшуки паралелей до уснопоетичних творів українського народу в інших народів світу. У своєму рефераті на Київському археологічному з'їзді в 1874 році під назвою «Відгук лицарської поезії в українських народних піснях» М. Драгоманов скеровує увагу на те, щоб відшукати шляхи, якими примандрували на Україну різні західноєвропейські зразки балад та рицарських новел. Пізніше, в 1876 році, в передмові до свого збірника «Малорусские народные предания и расска-

[25] Цього не можна сказати про інші праці Ів. Франка; далі ми аналізуємо його праці, де він критикує «міграціоністів» саме за порочність їх дослідів.

зы» Драгоманов говорить: «Большая часть новоевропейских верований, прозаических преданий и рассказов принадлежит к числу заимствований от других народов, классических и восточных... той или другой местности принадлежит небольшое число самостоятельных рассказов и верований, а больше приспособление бродячего материала к местному быту, облечение его в большее или меньшее число местных красок» [26].

Твори народної словесності Драгоманов досліджує історично-порівняльним методом у власній інтерпретації. Свій метод дослідження фольклору Драгоманов обгрунтував у листі до Ом. Огоновського від 20 квітня 1894 року, де він пише: «Більша частина прози в нашій словесності народній належить до історій інтернаціональних. Джерело їх я не виводжу непремінно з Індії, як Бенфей, але думаю, що вони майже завше лежать в літературах старих культурних народів: єгиптян, халдеїв, іранців, індійців, китайців, євреїв, греків,— менша частина скомпанована була в середні віки талмудистами, християнами, магометанцями. Сі теми через життя святих, апокрифи всякого сорту, а також усною дорогою зайшли до нашого народу то через західну, то через східну границю, то од моря. Порівнюючий дослід мусить дійти до першого джерела всякої теми, прослідити її дороги, показати, як вона перемінилась по дорозі і нарешті показати національні одміни варіантів» [27].

Говорячи позитивно про широку обізнаність М. Драгоманова з фольклором різних народів, Франко застерігав його від надмірного захоплення «паралелями». Оцінюючи його фольклористичні праці болгарського періоду, а саме «Слов'янські оповідання про пожертвування власної дитини» (1889 р.) та «Слов'янські оповідання про народини Констянтина Великого» (1890 р.), Франко зазначає, що тут багато говориться про «індійщину», впливи з Індії, але немає хоч коротенького огляду буддизму та його догм, що допомогло б точно вияснити форми й міру цього впливу. «Це хиба і у Бенфея і у Веселовського, — пише Франко, — хоч перший з них виходить з Індії, а другий, поскакавши по передній Азії, врядигоди біжить до індійської криниці води напитися» [28].

Отже, як бачимо, Франко відкидає механічне зіставлення голих мотивів чи сюжетних схем, що було характерним для так званої міграційної школи. І саме тому, загалом схвально оціню-

---

[26] М. Драгоманов. Малорусские народные предания и рассказы. Київ, 1876, Передмова, стор. 18—19.

[27] Ом. Огоновський. История литературы русской, ч. IV, Львів, 1894, стор. 315—316.

[28] «Матеріали для культурної і громадської історії Західної України». Листування І. Франка з М. Драгомановим. Київ, 1928, стор. 342—343.

ючи болгарські фольклористичні праці Драгоманова, Франко відкидає ряд притягнених ним сюжетних паралелей з творчості різних народів, які ніякого стосунку до досліджуваного сюжету не мають. Згодом у листуванні з Франком Драгоманов визнав правильною його критику й погодився щодо недоречного застосування ним ряду порівнянь.

Користуючись порівняльно-історичним методом у своїх фольклористичних працях, особливо в «Студіях над українськими народними піснями», Франко не йшов тим шляхом, якого дотримувались ретельні прихильники міграційної школи. При дослідженні історії виникнення та побутування того чи іншого фольклорного сюжету, Франко перш за все вимагав детального вияснення причин виникнення цього мотиву чи твору в даних національних і територіальних обставинах. Лише після цього він звертався до порівнянь з аналогічними зразками в інших народів як доказу історичних зв'язків між цими народами. В своїй рецензії на працю Ю. Яворського про мандрагору в південно-руських віруваннях, Франко зазначає, що автор замість того, щоб подати суцільний образ вірувань українців про рослину мандрагору, «підмішує на кожнім кроці руські подробиці польськими, чеськими, німецькими і т. ін. А се, — каже Франко, — є блуд методологічний, котрого не можна усправедливити змаганням до порівняного студійования теми, бо ж і в даному разі конечно треба насамперед вияснити суцільний образ даного явища на певному національному грунті, а тільки тоді порівняне студійование сего явища може довести до певних вислідів» [29].

Далі Франко закидає авторові повне ігнорування конкретної території, де він чи хтось інший спостерігає те чи інше фольклорне явище. Саме це, на думку Франка, й привело автора до хибних висновків, бо, як каже Франко, «се зовсім не все одно, чи воно (фольклорне явище — *М. М.*) знаходиться на сході, чи на заході, в сторонах суміжних з поляками, чи може де в таких закутках, куди з трудом доходять чужі впливи» [30].

Отже, Франко не був проти порівняльних дослідів усно-поетичної народної творчості і вважав їх навіть обов'язковими. Але ці порівняння не слід проводити так, як це робили буржуазні вчені типу Ю. Яворського, для яких не існувало потреби «насамперед вияснити суцільний образ даного явища на певному національному грунті». Натомість такі дослідники займалися лише нагромадженням іноземних паралелей, щоб

---

[29] Стаття Ю. Яворського була опублікована в журналі «Zeitschrift für österreichische Volkskunde», 1896, том XII, стор. 353—361. Рецензія Ів. Франка опублікована в Записках НТШ, том XVI, 1897. Бібліографія, стор. 32—33.

[30] Записки НТШ, том XVI, 1897. Бібліографія, стор. 33.

довести приплив того чи іншого мотиву чи теми саме з іноземних джерел.

Такий компаративістський спосіб досліджень фольклору був тоді навіть модним, бо створював видимість глибокого наукового досліду. А насправді наслідком цих «досліджень» виходило спотворення національної уснопоетичної народної творчості шляхом позбавлення її того національного грунту, що її породив.

IV

У своїх дальших дослідах над уснопоетичною народною творчістю Іван Франко виступає все більш рішуче проти реакційної буржуазної фольклористики. Особливо гостро виступив він проти компаративістів міграційної школи в статті-рецензії на працю В. П. Клінгера «Сказочные мотивы в истории Геродота» [31].

Перш ніж давати оцінку цій праці, Франко, бачачи величезне скупчення в ній найрізноманітніших казкових мотивів як паралелей, відповідає на питання, що ж таке насправді є казковий мотив? Стаття його так і починається: «Що таке казковий мотив? Можемо сміливо сказати, що кожний найзвичайніший факт людського життя, взятий сам про себе, може бути казковим мотивом. Дитина родиться і хтось при її вродженню пророкує їй добру або лиху долю — факт найзвичайніший у світі — в дійсності і в казках: чоловік виростає в бідності, в тяжких пригодах, а в кінці добивається добробуту, власті, впливу, або навпаки родиться в добрі і доходить до бідності; свояк завзявся на свояка, син на батька, батько на сина, мачуха на пасерба, проганяє, калічить, убиває його; чужий, нікому невідомий чоловік приходить до краю, до міста і вміє здобути собі маєток, пошану, вплив — такі й інші подібні факти бувають часто в житті, про них часто говорять і казки. Чи вони казкові мотиви? Коли так, то кожну біографію найзвичайнішого чоловіка, а особливо кожного виднішого діяча (прим. Наполеона) можна розсікти на цілу масу таких «казкових» мотивів, а потім, зісумувавши ті мотиви, признати й цілість казкою; а з другого боку кожну казку, легенду, міфічне оповідання можна також розсікти на такі шматочки, де вони представлятимуть купу фактів можливих у житті кожного чоловіка. При такому трактуванні затирається границя між фікцією і дійсністю, пропадає основа всякого наукового розрізнення; одержуємо такі атоми, що всюди бувають однакові, все можна порівнювати з усім, наукова критика губиться в

---

[31] Киевские университетские известия. 1902, том XI, стор. 1—109.

непрозорій мряці»[32]. І цілком природно, що такий дослідник «може в кожній хвилі доказати що хоче, а властиво не доказує нічогісінько, а тільки лишає в голові критичного читача цілковиту закрутанину»[33]. І саме тому «занедбання методологічних вимогів у подібних студіях мститься на самих дослідниках, бо доводить до того, що їх досліди тратять з очей конкретну мету і науковий характер і замість дійти до якоїсь мети, губляться, так сказати, в піску»[34].

Такі хиби в порівняльному вивченні фольклору знаходить Франко і в цій праці Клінгера. Навівши твердження автора про те, що «мотив закидування дітей на волю долі стрічається в багатьох казках і з різним мотивуванням» (стор. 51), Франко каже: «А я додам, що сей мотив, як виказує сучасна статистика, зустрічається стільки і стільки мільйонів разів кожного року серед цивілізованих народів Європи. Те саме можна сказати про «мотив зловіщого пророкування» і про «мотив передчасної загибелі героїв» і про багато інших студійованих ним «мотивів»; усе те попросту не казкові, а загально життєві мотиви, і д. Клінгер міг у самому Геродоті знайти їх сотки не лише в казкових оповіданнях, але й там, де Геродот оповідає про факти, які бачив на власні очі, а паралелі міг дібрати в Фукідіда, Лівія, Таціта, а коли воля, то й в Момзена та інших новочасних істориків»[35].

З усього викладеного ми можемо зробити висновок, що Франко, загалом схвалюючи порівняльно-історичне дослідження явищ уснопоетичної народної творчості, до конкретних фактів застосування цього методу представниками міграційної теорії ставився негативно. Причиною було те, що представники цієї теорії підмінювали порівняльно-історичний метод досліду формалістичними вправами, чим фактично спотворювали і усну поезію, і досліди над нею.

Національний нігілізм і буржуазний космополітизм, що органічно випливали з досліджень компаративістів міграційної теорії, Франко рішуче викривав і засуджував[36].

V

Одночасно з поширенням міграційної фольклористичної теорії в Англії й Північній Америці з'явилося кілька праць, які поклали початок новій фольклористичній теорії. Буржуазні

---

[32] Записки НТШ, том 53, 1903. Бібліографія, стор. 5—6.
[33] Там же, стор. 6.
[34] Там же, стор. 7.
[35] Там же.
[36] Винятком з цього може бути розглянута нами вище його стаття «Найновіші напрямки в народознавстві».

англійські та американські етнографи, керуючись загарбницькою колоніальною політикою своїх урядів, старанно вивчали культуру й побут колоніальних племен. Американський вчений Морган довгі роки прожив серед диких ірокезів, і його спостереження над формами їх родинного життя стають базою для нових соціологічних досліджень [37]. Аналогічні спостереження проводилися і в ряді інших країн. Вони відкрили спільні елементи суспільного і родинного укладу, духовної культури, зокрема усної поезії у народів, які були зовсім ізольовані один від одного як, наприклад, мешканці різних островів Тихого океану. Про будь-яку міграцію уснопоетичної творчості між цими народами довідатися не було змоги. Отже, виникла потреба з'ясувати ці нові явища. Утворюється нова теорія, так звана антропологічна, яка з'ясувала цю спільність в культурі різних народів «самозароджуванням» її в зв'язку з однаковою побудовою й розвитком людської природи й психіки.

Найбільш глибоко викрив Франко порочну практику представників цієї теорії у своїй новій праці «Дві школи в фольклористиці», яку надрукував у своєму журналі «Життя і слово» (1895 рік, № 3, стор. 149—155).

Оцінюючи фольклористичні статті в сьомому номері польського етнографічного журналу «Wisła», Франко різко критикує працю «З студій над піснями і обрядами весільними» фольклориста Г. Бігеляйзена. «Метод автора показався нам досить поверховим,— каже Франко,— обрядів весільних в різних місцевостях і в різних народів він не роздивляє як органічну цілість, але вихапує з них тільки ті моменти й подробиці, що підходять до його згори заложеного плану. А план цей — показати, що в піснях і обрядах весільних проявляється одностайність духа людського — мотивований теоретично дуже слабо. «Коли в кількох місцевостях знаходимо звичай зароджений самостійно, то це є свідоцтво однорідної вдачі людського духа» (стор. 321). Чи справді так? Нам здається попереду усього, що для доказання однорідності людського духа є тисячі інших, ближчих і зовсім переконуючих засобів; що натомість такі речі, як звичаї, обряди, пісні і т. ін. витвори історичні до такого доказу зовсім не надаються. Бо по якій же логіці автор може з кількох місць, племен або народів заключати про всіх, про цілу людськість? І по чому він пізнає звичай, пісню, казку «зароджені самостійно?» [38].

Отже, послідовники цієї теорії не досліджують певне історичне явище в усій його історичній цілості, але вибирають з

---

[37] Як відомо, фактичний матеріал спостережень Моргана використав Ф. Енгельс у своїй знаменитій праці «Походження сім'ї, приватної власності і держави».

[38] «Життя і слово», 1895, № 3, стор. 149—150.

нього лише окремі елементи, часто дріб'язкові й навіть не характерні для даного явища, аби тільки останні підходили до виробленої ними схеми, стверджували б «однородність вдачі людського духу». Таким «методом» дослідження, звичайно, нічого довести не можна; можна лише заплутати справу, а саму народну усну поезію показати у викривленому, спотвореному вигляді.

Далі Франко вказує на методологічний тупик, в який зайшла ця теорія, трактуючи суспільно-історичні явища як природничі, зображуючи розвиток суспільства як механічний процес, ототожнюючи розвиток суспільства з розвитком людського організму. «Др. Бігеляйзен,— каже Франко,— стоїть, видимо, в своїй праці на грунті так званої антропологічної школи і попадає в той самий основний блуд, якого допускається та школа, трактуючи явища історичні так, мов би то були явища природничі. Найкращим доказом хибності цеї методи є її абсолютна безплідність, бо зводячи всю безконечну різнорідність явищ етнологічних до спільного іменника, однакової природи людської, школа ся замість вияснити нам ту різнорідність явищ — замазує їх і потопляє в одному сумерку загальних фраз» [39].

Безплідність дослідницьких вправ представників цієї нової «школи» в фольклористиці, як вірно відмічає Франко, походить перш за все від намагання трактувати суспільні явища, тобто явища історичні, як явища природничі, метафізично уподібнюючи суспільний організм до організму людини. Для доказу антропологічна школа охоче звертається до фальсифікації фактів: «Підшукуючи сотні і тисячі фактів однакових або похожих, ця школа зовсім ігнорує виїмки, факти непохожі» [40].

Це доводить Франко не лише на працях Бігеляйзена. Аналізуючи іншу працю в цьому журналі—«Народна основа «Балладини» Володимира Бугеля, Франко виявляє в ній жахливе спотворення народної творчості, яке виникає внаслідок нагромадження величезного матеріалу й антинаукового його систематизування в дусі антропологічної теорії. Франко навмисно наводить у своїй статті досить обширний приклад такого нагромадження паралелей з праці Бугеля, щоб показати, як з цього всього виходить лише одна нісенітниця і як сам автор уже «не знаходить ніякого прямого виходу з нагромадженого матеріалу» [41].

Довівши фактами безпідставність автора в його закидах Бенфею, що ніби ніяких культурно-історичних взаємовпливів

---

[39] «Життя і слово», 1895, № 3, стор. 150.
[40] Там же.
[41] «Життя і слово», 1894, № 7, стор. 151.

у народів ніколи не було, а було лише «самозародження» культури у кожного народу зокрема, Франко каже: «От тим то так звана антропологічна школа, з гори признаючи такі речі, як казки, новели, вірування та виображення людові витворами в кожному краї самостійними, не залежними від історичного розвою народа, невідлученими проявами людської природи так як які-небудь функції фізіологічні, відразу ставить себе поза границями науки індуктивної та аналітичної. Поклик на відносини культурні і економічні, котрі буцімто укладаються в різних далеких від себе сторонах аналогічно, є так само фальшивий, бо ми не знаємо народа, у котрого би відносини культурні і економічні укладалися незалежно від впливів других народів» [42]. А тому, говорить Франко, Бугелю потрібно було підсунути всякими правдами й неправдами «загально-людський фазіс віри в метемпсихозу», тобто віру в перехід душі людської в тіла інших істот, бо «д. Бугелю потрібна була така вивертка» [43].

Показавши на прикладі трактування В. Бугелем образу чудесної сопілки порочність його методологічних засобів, аналогічних засобам Г. Бігеляйзена, Франко далі робить висновок щодо колотнечі, суперечностей і абсурдів, до яких призводять досліди представників антропологічної теорії. Зокрема Франко переконливо показує, що тема, яку обрав Бугель, чудесно вирішується на матеріалі середньовічних поглядів та звичаїв окремих народів, сформованих в процесі тих конкретних історичних умов життя, в яких перебували ці народи. Вигадки автора про якісь загальнолюдські психічні категорії доісторичних часів, на думку Франка, є цілковитим абсурдом.

З тих же позицій, з яких Франко критикував Г. Бігеляйзена, В. Бугеля та В. Клінгера, він виступав і проти хиб методу фольклористичних дослідів відомого російського буржуазного вченого Олександра Веселовського. В своїх працях «К объяснению одной колядки» [44], «Як творять слов'янську міфологію» [45], «Колядка про святу Софію у Києві» [46] Франко показав, що Веселовський, притягаючи для своїх дослідів величезну кількість фактичного матеріалу з фольклору різних народів світу, користується при цьому методом компаративізму, себто оцінює явища усної народної словесності за їх зовнішніми ознаками і в ізоляції від того історичного національного грунту, що їх

---

[42] «Життя і слово», 1895, № 3, стор. 152.

[43] Там же, стор. 153.

[44] «Киевская старина», 1891, грудень.

[45] «Archiv für slavische Philologie», 1907, т. XXIX, вип. 1. Стаття Ів. Франка опублікована під назвою «Wie man slavische Mithologie mächt».

[46] Записки НТШ, 1907, т. 78.

породив. Веселовський витлумачує фольклорні явища самовільно, аби тільки підтвердити свої здогадки щодо старослов'янської міфології. Франко переконливо довів, що намагання Веселовського вивести твори усної поезії українського народу з древньої скандинавської чи романської міфології, чи в кращому випадку — як відгук дуалістичної старослов'янської міфології, або як запозичення з церковної літератури, є зовсім безпідставним. З матеріалістичних позицій, посилаючись на незаперечні історичні факти, Франко зробив висновок, що теоретичні схеми Веселовського, викладені в його працях останніх років, не мають під собою тривкого наукового грунту.

В передмові до збірника фольклористичних праць Митрофана Дикарєва [47] Франко, узагальнюючи свої спостереження щодо методу дослідів Веселовського над фольклором, зауважує, що Дикарєв, намагаючись наслідувати у своїх працях метод Веселовського, перейняв від нього «річ найнебезпечнішу — охоту до уподоблювань і утотожнень, посунену до ексцесу, до занедбання елементарних вимог наукової методи, яка поперед усього велить розрізнювати речі хоч на око подібні, але породжені різними місцевостями, різним часом, різними культурними кругами» [48].

Наведені Франкові оцінки досліджень Бігеляйзена, Бугеля, Клінгера, Веселовського яскраво показують, що Франко глибоко викрив той «методологічний блуд» і «методологічний тупик», у який зайшли апологети антропологічної теорії у своїх намаганнях виробити певну систему «загальнолюдської психіки», «загальнолюдських уявлень» і тому подібних вигадок.

Проте Франко не дає належної соціально-класової оцінки цьому явищу. Вірно викриваючи істотні методологічні пороки в працях представників антропологічної теорії, хибність їх теоретичних засад, Франко оцінює все це лише як недосконалість їх способу досліджень, а не як вияв загнивання буржуазної науки.

VI

Принциповим і послідовним виявив себе Франко в боротьбі проти однієї з вихваток реакційної буржуазної фольклористики 90-х та 900-х років як на Заході, так і в Росії в питанні про визначення генезису уснопоетичної народної творчості.

В згаданій нами праці «Як виникають народні пісні?» (1887 р.) Франко критикує реакційну теорію так званого аристократичного походження уснопоетичної народної творчості.

---

[47] Збірник філологічної секції НТШ, 1903, т. 6.
[48] Там же, стор. 8—9.

згідно з якою кращі твори народної словесності є витвором окремих одиниць експлуататорських верств суспільства, а не народних мас. Критикуючи доповідь доцента Кравчинського (Краків) про походження народної творчості, Франко каже, що «той учений муж серйозно твердить, що саме поняття народної пісні, тобто колективної творчості є абсурдом, і що пісні, які сьогодні живуть в устах народу або записані з його уст, є витвором «моральних та інтелектуальних вождів народу», тобто напевно тієї самої «суспільної ієрархії», якій завдячуємо в Галичині так багато різноманітних «добродійств». Подібне твердження не тільки не заслуговує на заперечення, але само по собі є найкрасномовніше свідоцтво, що автор його не має жодної уяви про суть й історію поезії...» [49].

Твердження про аристократичне походження уснопоетичної народної творчості належало тоді не лише одному Кравчинському. Це був вияв поглядів буржуазії, яка в добу розгортання організованої боротьби пролетаріату проти капіталістичного гніту намагалася всіляко довести своє право «вищого класу» на соціальне гноблення й експлуатацію трудових народних мас, ніби не здатних до будь-якої творчості (в тому числі і поетичної), а здатних лише засвоювати те, що створить експлуататорська верхівка суспільства. Подібних тверджень дотримувалися пізніше Вс. Міллер, Келтуяла та ін.

Боротьба Івана Франка проти цієї «теорії» походження фольклору була цілком закономірним виявом його революційно-демократичного світогляду. Наслідуючи революційно-демократичні погляди Шевченка, Добролюбова, Чернишевського на народні маси та їх поетичну творчість, Франко ще в 1882 році в статті «Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людові видавництва» з усією рішучістю відкинув наклепницьке вороже зображення селян в популярних книжечках «як дурня, недоумка, варвара». Такі погляди на селянську масу Франко називає «глупими і мізерними». Посилаючись на праці прогресивних фольклористів, Франко зазначає, що «народ наш, хоч і тисячними манівцями, так як і сама наука, доходить же звільна до далеко правдивіших, поступовіших і радикальніших думок, ніж їх має не один з його нинішних представителів», розуміючи під цими «представителями» тих буржуазних діячів, які намагалися виступати мовби від імені свого народу, а насправді водили його по різних «псевдонаукових манівцях» [50]. І цілком влучно застерігав Франко, що всілякі твердження про культурну недозрілість та інертність народних мас почалися саме тоді, коли бур-

---

[49] «Ruch», Львів, 1887, № 5, стор. 145.
[50] «Світ», 1882, № 17, стор. 304.

жуазія, прагнучи більше визискувати народні маси, одночасно почала вдаватися до засобів морального пригнічування і обдурювання народу, щоб виховати з нього покірного раба.

Не відкидаючи думки, що народ в своєму середовищі завжди має обдарованих творців усної поезії, Франко вказує і на колективну форму процесу творення народної усної поезії. «Народ задержує і присвоює собі пісні і другі твори фантазії,— писав Франко в 1883 році,— не для того, що котрийсь поєдинчий складач зовсім трафно віддав в своїм творі мислі і чуття маси, але для того, що ті мислі і чуття вложені там самою масою, а не яким-небудь одним складачем. Се есть причина, чого майже кожну пісню народну стрічаємо в многих варіантах, нераз формою або змістом дуже небагато подібних до себе» [51].

З аналогічними запереченнями тверджень реакційних буржуазних фольклористів Франко виступав і пізніше. Зокрема в своїй рецензії на фольклористичні праці Володимира Перетца, аналізуючи його «Историко-литературные исследования и материалы», том I—II, Франко заперечив погляди автора на походження українських народних пісень. Франко каже: «Заглиблюючись в минуле, він (В. Перетц — *М. М.*) натрапив там на велику силу давніх віршованих творів і, придивляючись до них, дійшов до погляду, що в тих пробах давніх письменників треба шукати основи для сучасної народної пісні, що «простонародное в массе случаев первоначально было продуктом творчества более культурных, высших классов», — значить, і для сучасної народної української і великоруської пісні «источником является старинная виршевая литература, зародившаяся на юго-западе России, вероятно, уже в половине XVI в. ...». «Правда, деякі дуже важні питання автор полишає покищо на боці, приміром: як могли з таких дерев'яних, незугарних та важких творів, як більшина давніх віршів, постати такі чудові, граціозні та високопоетичні перли, як більшина наших народних пісень? Або: чи кращі між віршами і кантами, записаними в XVII і XVIII вв., не були припадком витворами простолюддя, перенесеними на папір яким-небудь книжником з пам'яті або з уст простолюдних співаків?» [52].

Як бачимо, Франко в цій статті дає відсіч намаганням буржуазних фольклористів виводити усну поезію виключно з книжкової, зобразити народні маси нездатними до створення своєї усної поезії. Цей наступ на народні маси набрав особливого поширення в середовищі реакційних буржуазних фольклористів в Росії після революції 1905 року, коли трудовий народ

---

[51] «Зоря», 1883, № 12, стор. 202.

[52] Записки НТШ, 1901, том 41, стор. 25.

показав свою революційну силу і здатність до боротьби з експлуататорами. Ця «теорія» про походження усної поезії від експлуататорських верхів суспільства була тоді, в роки реакції, рішуче і остаточно викрита і розбита в фольклористичних працях Максима Горького [53].

VII

Те, що Франко загалом не відкидав теорій і методів досліджень у галузі фольклористики, які існували в той час, а уважно приглядався до них і, різко й принципово критикуючи їх, в той же час відмічав те корисне, що внесла та чи інша течія в загальний розвиток науки, дало привід деяким реакційним буржуазним фольклористам приписати Франкові еклектизм в його науковому методі. Зокрема таке обвинувачення проти Франка сфабрикував буржуазний вчений Олександр Колесса [54].

Немає потреби доводити повну безпідставність таких тверджень, запозичених з арсеналу буржуазно-націоналістичної зброї в боротьбі проти прогресивної революційно-демократичної течії в науці. Еклектиком у дослідженні уснопоетичної народної творчості Франко не був; навпаки, він рішуче відкидав всілякий еклектизм у методах дослідження. В згаданій нами рецензії на працю В. П. Клінгера Франко критикує французького вченого-фольклориста Бедьє, який, за висловом Франка, стоїть на тому, що казки могли постати окремо в кожному краї і на кожному ступені цивілізації, могли мандрувати з краю в край за допомогою усної й літературної передачі, могли мати в собі відгуки давніх міфів і відгуки давніх ступенів цивілізації. А далі Франко робить висновок, що така теорія при спеціальному досліді не дає ніякої виразної вказівки [55]. Франко виступав і проти елементів еклектизму в останніх працях О. Веселовського.

Прихильник уважного і добросовісного вивчення наукової спадщини минулого, Франко оберігав від вульгарного огудження те нове і цінне, що внесли деякі буржуазні вчені в науку про народну творчість. Так, наприклад, Франко виступав проти огульного заперечення фольклористичних праць Теодора Бенфея, яке проводили представники антропологічної теорії.

---

[53] Див. з цього приводу такі праці М. Горького, як «Разрушение личности», «О русской интеллигенции и национальных вопросах», «История русской литературы» (лекції, читані на о. Капрі), лист Р. М. Бланку (редактору журналу «Запросы жизни»), лист С. Ляцькому.

[54] Ол. Колесса. Головні напрямки й методи в розслідах українського фольклору, Прага, 1937.

[55] Записки НТШ, том 53. Бібліографія, стор. 9—10.

Відкидаючи безпідставні паплюження В. Клінгером деяких лінгвістичних праць Т. Бенфея, Франко вимагав вникати в саму суть справи, в те, що саме досліджував Бенфей і як досліджував, вказував, що не треба робити закиди дослідникові в тій галузі, якої він і не торкався [56].

Отже, мова йде не про еклектизм Франка, а про уважне ставлення його до наукової спадщини. В минулому філологічною наукою зібрано численний і цінний фактичний матеріал, критичне оволодіння яким є умовою дальшого розвитку науки.

«Мусимо зауважити,—писав Франко про роботу В. П. Клінгера,— що пускаючися на поле порівняльного досліду міфів та казок, він (Клінгер — *М. М.*), дуже слабо опанував відповідну багату літературу. Не штука полемізувати з Бенфеєм, знаючи його лише з цитат його противника. Не штука твердити, що легенда про Кира й Астіага не має нічого спільного з Індією, не читавши праць Драгоманова про Едіпа та Константина Великого. Так само д. Клінгерові не ясно, як властиво дивитися на староєгипетські казки, віднайдені в останніх часах і старші іноді о 1000 літ від Геродота. Дуже слабо знайомий д. Клінгер з багатою літературою старохристиянських та єврейських талмудичних легенд, із середньовічним письменством, а без доброго познайомлення з цими сферами на порівняльно-історичнім возику далеко не поїдеш» [57].

Між представниками тієї чи іншої фольклористичної школи часто виникали полеміка і сварки, але зовсім не навколо принципових питань, а лише тому, що дискутуючі не були обізнані як слід з предметом суперечки. Безпредметне дискутування дилетантів і профанів, характерне для тодішньої галицької преси, гостро засуджувалось Франком [58].

Про необхідність уважно ставитися до культурної спадщини й використовувати з неї все те цінне, що необхідне для дальшого розвитку нашої науки, ми маємо вказівки В. І. Леніна та Й. В. Сталіна. Критикуючи нігілістичне ставлення М. Я. Марра та його послідовників до здобутків науки попередніх часів, Й. В. Сталін говорив: «М. Я. Марр вніс у мовознавство невластивий марксизму нескромний, чванливий, зарозумілий тон, що веде до голого і легковажного заперечення всього того, що було у мовознавстві до М. Я. Марра» [59].

І далі Й. В. Сталін вказав на потребу уважного вивчення досягнень наукової думки минулого: «Послухати М. Я. Марра

---

[56] Записки НТШ, том 53. Бібліографія, стор. 8—9.

[57] Там же, стор. 11.

[58] Див., наприклад, статтю І. Франка «Дещо про нашу пресу» в Літературно-науковому віснику, т. XXXI, книга 8, 1905.

[59] Й. В. Сталін. Марксизм і питання мовознавства. Держполітвидав УРСР, Київ, 1950, стор. 31.

і особливо його «учнів», можна подумати, що до М. Я. Марра не було ніякого мовознавства, що мовознавство почалося з появою «нового вчення» М. Я. Марра. Маркс і Енгельс були куди скромніші: вони вважали, що їх діалектичний матеріалізм є продуктом розвитку наук, в тому числі філософії, за попередній період» [60].

Заперечувати культурну спадщину минулого — це не значить зовсім її відкидати або замовчувати. А. О. Жданов, вказуючи, що «марксистська філософія є найбільш повним і рішучим запереченням усієї попередньої філософії», застерігав нас при цьому від того, щоб не відкидати зовсім надбання філософської науки попередніх епох. «Але заперечувати,— як підкреслював Енгельс,— не означає просто сказати «ні». Заперечення включає в себе наступність, означає вбирання, критичну переробку і об'єднання в новому вищому синтезі всього того передового і прогресивного, що вже досягнуто в історії людської думки» [61].

Отже, критична й принципова оцінка наукової спадщини в галузі фольклористики з марксистсько-ленінських позицій, рішуче викриття і заперечення в ній всього ідейно-ворожого, а поруч з цим критичне засвоєння всього фактично цінного, що необхідне для дальшого розвитку науки, є завданням нашої радянської науки.

VIII

В своїй критиці методу дослідів буржуазних компаративістів у галузі фольклористики Франко наслідував і розвивав настанови великих російських революціонерів-демократів. Не вдаючись в цій статті до аналізу фольклористичних поглядів Бєлінського, Чернишевського, Добролюбова, оскільки це вже висвітлювалося на сторінках нашої наукової преси, варто вказати на те, що критика Чернишевським «эксцентрических прыжков» та «мифологических экскурсов» школи Ф. Буслаєва, а також праці Добролюбова «Заметки и дополнения к сборнику пословиц Буслаева», «Народные русские сказки Афанасьева», «Южнорусские песни» — були скеровані на захист усно-поетичної народної творчості від спотворення. «Вирвати факт з живої дійсності,— вказував Добролюбов,— і поставити його на поличку поруч з вкритими пилом фоліантами або класифікувати кілька відірваних випадкових фактів на основі шкіль-

---

[60] Й. В. Сталін. Марксизм і питання мовознавства. Держполітвидав УРСР, Київ, 1950, стор. 31.

[61] А. О. Жданов. Про літературу та мистецтво. Доповіді і промови. Держлітвидав, Київ, 1949, стор. 46.

них логічних поділів — це значить знищувати ту життєвість, яка міститься в самому факті» [62].

Фольклористичні погляди Франка, як і його світогляд, формувалися і розвивалися в тісному зв'язку з ідеями всеросійського революційно-демократичного руху та під впливом творів Маркса—Енгельса. Це дало можливість Франкові стати на тверді матеріалістичні позиції і скерувало його фольклористичну діяльність на служіння інтересам трудових народних мас в їх революційно-визвольній боротьбі проти експлуататорського гніту. Тому і уснопоетичну творчість українського народу Франко висвітлював і оцінював з точки зору інтересів трудових народних мас, про творчість яких так чудово висловився М. Добролюбов: «В пісні вилилась вся минула доля, весь справжній характер України; пісня й дума становлять там народну святиню, краще добро українського життя: в них горить любов до батьківщини, виблискує слава минулих подвигів; в них дихає і чисте, ніжне почуття жіночої любові, особливо любові материнської... Все коло життьових насущних інтересів охоплюється в пісні, зливається з нею, і без неї саме життя стає неможливим» [63].

Боротьбу з буржуазними фольклористами в питанні походження та соціального значення уснопоетичної народної творчості Франко проводив з матеріалістичних позицій революціонера-демократа, полум'яного борця-патріота, і тому вона являє собою цінний вклад в історію розвитку нашої прогресивної фольклористики, зберігаючи і в наші дні свою актуальність і наукове значення.

Розглянуті нами виступи Франка проти методу дослідів буржуазних фольклористів мають в наш час актуальне значення. Адже ж теоретичні узагальнення на основі порочного компаративістського методу активно використовували вороги народу — буржуазні націоналісти та безрідні космополіти, намагаючись підірвати розвиток нашої соціалістичної культури, національної формою й соціалістичної змістом.

---

[62] М. Д. Добролюбов. Вибрані філософські твори. Том I, К., 1952, стор. 22.

[63] М. Добролюбов. Вибрані твори. Держлітвидав, 1937, стор. 476—477.

П. ЯРЕМЕНКО

ІВАН ФРАНКО І ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА

Справа дитячої літератури завжди привертала увагу і творчий інтерес найвидатніших російських і українських письменників-класиків. Відомо, з якою відповідальністю ставились до дитячої лектури такі майстри художнього слова, як Пушкін і Чернишевський, Толстой і Горький. В історії дитячої книги на Україні, без сумніву, провідне місце належить І. Франкові. Франко був не тільки класиком дитячої літератури, автором цілого ряду популярних серед молодих читачів високохудожніх творів, які ввійшли в збірки «Малий Мирон», «Коли ще звірі говорили» та інші, а й теоретиком дитячої літератури, вихователем дитячих письменників на Україні.

Погляди Івана Франка на літературно-естетичне виховання наймолодшого покоління нерозривно зв'язані з його світоглядними принципами революціонера-демократа, гідного продовжувача Т. Г. Шевченка і традицій російських революційних демократів.

М. Г. Чернишевський, ратуючи за виховання дітей в дусі передової, революційно-демократичної педагогіки, вказував, що «виховання за головну свою мету мусить ставити підготовку дитини, а потім юнака до того, щоб у житті був він людиною розвиненою, благородною, чесною... людиною у дійсному розумінні слова»[1]. Насамперед твори мистецтва слова, на думку Чернишевського, повинні бути надійним ідеологічним знаряддям виховання людини-громадянина. Не випадково М. Чернишевський називав літературу підручником життя. Ці прогресивні принципи повністю сприйняв Іван Франко і боровся за їх здійснення все своє життя.

Ідеологічні настанови революційно-демократичної педагогіки і естетики Франкові довелось проводити в життя і обстоювати в важких суспільно-політичних і культурних умовах За-

[1] М. Г. Чернишевський. Вибрані твори, «Рад. школа», 1951, стор. 52.

хідної України, де австрійська габсбурзька монархія в спілці з Ватіканом тримали народні маси в безправ'ї і темноті.

Показово, що будучи ще юнаком, в листі до Ольги Рошкевич від 20/IX 1878 р. Франко стисло і виразно формулює свої думки про виховання молодого покоління: «Передовсім, як ми вже говорили усно, діти повинні швидче вчитись читати, рахувати, мислити, ніж молитись... Розуміється само собою, що, виховуючи дітей від малу в поняттях розумних, поступових і научних, не треба їм затикати очей і на поняття та докази противників тих ідей, але розвивати якнайвсесторонніше їх мислення».

Здорове всестороннє мислення, самостійність у судженнях, передові погляди на життя, всупереч церковній авторитетності і догматизму,— такі якості, на думку Франка, необхідно прищеплювати дитині, розвиваючи відповідно її духовні потреби.

Звичайно, для цього вчителеві потрібне глибоке знання психіки дитини, її способу мислення, потрібна терпелива праця вихователя з ясним усвідомленням того, що діти, як висловлювався Франко, «це справа цілої нашої будучини».

Франко гостро засуджує прояви легковажності і деспотизму дорослих у відношенні до дітей, підкреслюючи, що «діти такі ж люди, як і дорослі, що всяке терпіння дитячої душі не тільки таке ж болюче, як і дорослої, але ще до того шкідливе для їх дальшого розвою... що дітей, їх особисту гідність і їх потреби треба так само шанувати, як і старших, і тільки поводячися з ними лагідно, щиро, розумно, як з рівними, входячи в їх спосіб думання, можна їх виховувати на чесних, щирих, правдолюбних і справді свобідних людей» [2].

Досить виразно і сміливо підносить Франко питання дитячої літератури і літературно-естетичного виховання дітей в одній із ранніх своїх наукових розвідок «Женщина-мати», надрукованій у журналі «Друг» (1875—1876 р.).

Вникаючи в тайники дитячої душі, Франко подає цілий ряд порад батькам і вихователям в справі формування світогляду і естетичних смаків молодого покоління. Надаючи великої ваги дитячій книзі, Франко ставить вимогу, щоб дитина, якій дають у руки книгу для читання, розуміла те, що читає, щоб читання стало справді «здоровим кормом для духа», а не призвело до порожнього розсіювання думок, до неясних, половинних уявлень і до шкідливої для розвитку дитини втоми мозку і тіла. «Коли читання, — пише Франко, — має бути здоровим кормом для духа, то треба, щоби читаючий розумів, що читає, щоби по перечитанню не осталось в душі його непевне і темне

---

[2] І. Франко. «Переднє слово» до брошури Х. Зальцмана «Книжка приказок про те, як не належиться поводитися з дітьми», Л., 1900.

враження, або половинні мислі. Крім того, мусить читаний предмет остати в пам'яті, а то може лиш тоді статися, коли читаючий в мислі читане порівнює з власним досвідом і розважає, чи то правда, чи то могло так статися, чи ні. Читаючий противоставить тому предмету власне життя, власне положення і власні особливості і сам витягне собі з того користь, перестороrу, заохоту і потіху. Всяке інше читання есть непоживна страва духа і ослаблює так само, як непоживна страва тіло»[3]. Звідси Франко робить висновок, що треба пильно зважувати читацькі можливості дитини і ніколи не поспішати з самостійним читанням до 6—7-річного віку. Діти від 4 до 6 років не мають даних для читання. Вони «люблять зміну, пестру всячину і мішанину». Вони перегортають книжечки, «шукаючи тільки образків, читають тільки маленькі історійки, щоби скоріше кінчити, лишають все, що не будить їх фантазії і цікавості», а якщо захоплюються дивами і вигадками, то від такого читання дитяча фантазія одержує «хоровите, неприродне направлення».

Найкращим матеріалом духовного, естетичного розвитку дитини цього віку, на думку Франка, є сама наша чудова навколішня природа у всій її многогранній красі, в усьому багатстві фарб. «Природа,— пише Франко,— чи то правдива, чи в образі есть єдиною на той час багатою і великою книгою, до котрої мати або отець в потребі можуть лише дещо об'ясняючого додати»[4].

На думку Франка, поряд з цим важливим естетично-виховним засобом в даний період розвитку дитини є живе рідне слово, материна або бабусина казка, голублива пісня. Про вплив народної казки на свідомість дитини Франко висловлювався не раз. «Оті простенькі сільські байки,— зазначав Франко,— як дрібні, тонкі корінчики вкорінюють у нашій душі любов до рідного слова, його краси, простоти і чарівної милозвучності. Тисячі речей у життю забудете, а тих хвиль, коли вам люба мама чи бабуся оповідала байки, не забудете до смерті»[5]. Це висловлювання Франка співзвучне з думкою великого російського педагога Ушинського, який також підкреслював велике емоційне значення рідної мови, сповненої «творчою силою народного духу», зазначаючи, що «слухання казок уже на третьому році починає давати велике задоволення дитині».

Починаючи від 7-річного віку, дитина втягується в читання і зв'язує свій духовний розвиток з книжкою. З цього часу посилюється відповідальність з боку вчителя в справі підбору

---

[3] «Друг», 1876, № 4, стор. 61.
[4] Там же, стор. 61.
[5] І. Франко. Твори, т. XXV, стор. 288.

потрібної лектури і контролю за читанням. Франко застерігає батьків і вихователів, щоб до рук початкуючого читача не потрапила література «сентиментальних і романтичних безсмислиць», твори, «де любов к лицю другого пола єсть причиною ділання, або де страсть перемагає обов'язок». Найкращою лектурою для дітей вважає Франко «малі розкази із подорожей і історії з народного і родинного життя, де представлення живе і ясне, спосіб вираження короткий, простий і зрозумілий. Наука, поправа і моральність повинні бути головними елементами і підставами таких сочиненій»[6]. Як на зразок таких творів, Франко в статті «Женщина-мати» вказує на книгу про Робінзона Крузо, «Хатину дядька Тома», вибрані твори Т. Шевченка, Квітки-Основ'яненка, Устияновича. Проте в пізнішій своїй письменницькій практиці Франко, як дитячий автор, мабуть, чи не найбільше цінив серед дитячої лектури народні казки, відповідно підбираючи і літературно обробляючи їх для своїх наймолодших читачів.

В справі літературно-естетичного виховання дітей шкільного віку великий обов'язок Франко покладав на школу, на вчителя. Адже від загального стану освіти і виховання в школі, від правдивих з погляду педагогіки методів вивчення рідної словесності в школі і, нарешті, від принципу організації шкільних бібліотек, які повинні забезпечити позашкільне (домашнє) читання, залежить розвиток літературно-естетичних смаків дітей шкільного віку.

Франко гостро засуджував систему освіти, в тому числі літературне виховання, в західноукраїнській школі. Шкільні куратори насаджували в галицькій школі схоластичну мертвечину і клерикалізм, щоб цими випробуваними засобами виховувати покоління, послушне цісарю і церкві. «Наше виховання та освіта,— писав Франко,— чи не є се млинок, в котрий укладуть здорових дітей, а виймають покалічених дітей»[7].

В своєму оповіданні «Грицева шкільна наука» Франко показує, як школа може забивати розум дитини бездушним формалізмом у викладанні, заучуванням чужих дитині формул. Письменник-демократ вважав, що важливо розвивати не тільки пам'ять дитини, а й її думку.

В зв'язку з цим Франко засуджує антипедагогічне розташування шкільних дисциплін, яке заважає дитині розвивати власне мислення і приневолює до формальної зубрячки. «Хто тільки що-небудь знає в педагогії,— пише Франко,— той поперед усього знає, що головною основою розумного виховання є певний розумний лад і зв'язок в науках, котрі і подаються

---

[6] «Друг», 1876, № 4, стор. 61.

[7] «Література і мистецтво», 1941, № 1.

ученикові, безладне і незв'язане подавання йому раз уривка з тої, то знов з другої науки томить пам'ять, нівечить охоту та затемнює характер самої науки, котра прецінь є не що друге, як відбиток дійсності і живої природи в мислячім умі чоловіка і в ній отже, так як і в природі, все раз у раз движеться, змінюється, все в'яжеться одно з другим і випливає одно з другого»[8]. І далі, звертаючи увагу на конкретну практику школи, Франко продовжує: «В школах наших розкладені науки край не педагогічно. Замість подавати дитині зразу, коли ще пам'ять у неї ціпка і вразливість жива, якнайбільшу масу цікавих даних про природу і людей, з котрих би вона відтак з ростом мислення вміла легко й сама виводити множество внесків, — в наших школах убивається пам'ять і розум непотрібною для неї наукою чужих мов, ще непотрібнішою наукою граматики. Чужі мови потрібно для того, кому для осягнення висшого образования не досить своєї власної мови; а граматика це прецінь філософічна аналіза бесіди, вона вимагає розвитої вже сили абстрагування і без неї стає тільки механічним «клепанням»[9].

З цього сміливого і справедливого висловлювання слід підкреслити думку Франка про велике виховне значення для дітей «цікавих даних про природу і людей», які, очевидно, повинні дійти до свідомості дитини і через живі бесіди вчителя і тим більше через книгу. В обставинах, коли по школах процвітала схоластична «гімнастика мозку», Франко жив бажанням дати дітям цікаві і потрібні книги, поширити тематичний і ідейно-освітній обсяг дитячої літератури. Бо ж дитяча книга— це друга школа. Дитяча книга розкриває перед юними читачами незнані світи і поняття, привчає в доступних для дитини формі і образах розпізнавати добро і зло, прищеплює смак до прекрасного в природі і в людському житті.

Тому Франко енергійно береться до створення дитячої літератури на нових, прогресивно-демократичних ідеологічних засадах.

Чи була в Галичині до Франка дитяча література? Звичайно, була. Виходили в світ дитячі журнали, збірники, оповідання, віршики для дітей, але вони, як правило, підносили недосвідченим малим читачам або церковно-дидактичні нісенітниці, або всякий беззмістовний мотлох. Цілком справедливо рецензент дитячої книги «Наша хата» висловлював у «Друзі» (1876 р., № 12) невдоволення з приводу того, що не все те, мовляв, буде дитячою літературою, в чому автори густо на-

---

[8] І. Франко. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людові видавництва, «Світ», 1882, № 4—5.

[9] Там же.

сиплють ласкавих слівець типу «дрібненькі», «діточки», «грошики» і будуть дітям «подавати найбільші в світі нісенітниці та найнепотрібніший хрін для того, що вони «дурненькі».

Переважна більшість дитячих авторів до Франка дотримувалась погляду, що література для дітей повинна допомогти школі втиснути в дитячі голови немудрий моральний кодекс — молитись богові, ходити до церкви, допомагати убогим, не красти. Інколи серед педагогічної громадськості проявлявся інтерес до дитячої літератури. В педагогічних виданнях, зокрема в журналі «Учитель», трапляються статті, в яких автори намагаються зачепити важливу проблему дитячої книги, але ідеологічна обмеженість авторів переважної більшості статей не могла сприяти розвиткові дитячої літератури і естетичного виховання дітей у прогресивному напрямку.

В таких обставинах Франкові довелося покласти на свої плечі велику долю творчої і популяризаторської роботи.

Володіючи талантом художника слова і глибоким педагогічним чуттям, знаючи прекрасно життя дітей і школи, невтомний Каменяр-демократ вніс неоціне́нний вклад, як дитячий письменник, в справу літературно-естетичного виховання молодого покоління.

Ставши на чолі українського літературного руху кінця XIX ст., Франко зробив усе, щоб українську дитячу літературу, відповідно до вимог часу, піднести на вищий рівень ідейно-художнього розвитку.

В 90-х роках Франко стає постійним співробітником дитячого журналу «Дзвінок». До участі в цьому журналі він заохочує дитячих письменників з Наддніпрянської України — Олену Пчілку, Лесю Українку, популярного серед дітей байкаря Л. Глібова, М. Коцюбинського. Твори Франка для дітей були окрасою журналу «Дзвінок». Тут він друкує цілий ряд творів для дітей наймолодшого віку — «Ріпка», «Киця», «Скринка», «Лисова пригода», «Ведмедева пригода». З великою майстерністю обробляє Франко цикл казок «Коли ще звірі говорили», поему «Лис Микита», пише віршований переказ книги Мігуеля Сервантеса «Пригоди Дон-Кіхота», пише збірник оповідань про дітей «Малий Мирон» і інші твори, які стали надбанням дитячої класики.

Згадані твори Франка, а також різні його висловлювання в статтях, рецензіях, передмовах якнайвиразніше свідчать про накреслювані Франком шляхи виховання молодого покоління в дусі революційно-демократичної естетики. Гостро виступаючи проти нудного моралізаторства, а також проти «загадок і стишків без всякої чи дидактичної чи педагогічної вартості» («Діло», 1884, № 56), письменник-демократ вимагав від дитячої літератури ідейності і мистецької вправності.

В міркуваннях Франка про ідейно-тематичний характер і форму дитячої книги великої уваги надається жанру казки. Йдеться здебільшого про літературні обробки народних казок, зокрема про використання форми, образів народної казки.

Виховна функція народної казки в дитячому колективі особливо велика. Завдання вихователя полягає лише в тому, щоб не безсистемно, а обдумано, з педагогічним чуттям підбирати казки для дитячого читання, звертаючи увагу на простоту і виразність фабули, на ідейно-повчальну суть твору.

Вплив народної казки на дитячу психіку Франко досить яскраво змальовує в своєму автобіографічному оповіданні «У кузні». Письменник згадує, як колись він, рудоволосий сільський хлопець, годинами просиджуючи в батьківській кузні і стежачи за вправними ударами молотка коваля, жадібно сприймав оповідання, казки, жарти під час жвавих бесід селян. Він мовчки тремтів, вражений похмурими історіями з життя бориславських ріпників, і задушевно сміявся, слухаючи повчальну казку про хлопця, який вчився ковальства, сидячи в високо прив'язаному коші, щоб іскри не повипікали очей, а після семи років такої науки зробив замість лемеша — пшик.

У своїй творчій практиці, як дитячий письменник, Франко старанно популяризував серед дітей казки різних народів і віків, відповідно їх обробляючи і ідейно загострюючи.

Він вбачав, що форма казки з її динамічною фабульністю, жвавістю викладу найкраще відповідає завданню дитячої книги — донести до свідомості юних читачів цікаві відомості про природу і людське суспільство, розкрити скарби народної мудрості, збережені довговіковим життєвим досвідом трудового люду. З такою настановою опрацював Франко свої книги казок «Коли ще звірі говорили», «Лис Микита», «Коваль Бассім» та інші.

У свій час К. Д. Ушинський, оцінюючи казку як практичне знаряддя естетичного виховання дітей, застерігав, що не всі казки годяться для дітей, що казки, насичені різними страхітливими історіями, разючими картинами, не повинні читатись дітьми. «Впливом страху,— писав Ушинський,— можна зробити дітей безумними, тупими або підпадаючими страхіттям, які становитимуть нещастя їх життя». Здавалося б, що це загальновідома істина. Але як часто в житті забувають її легковажні вихователі, доводячи дитячу психіку до хворобливого збудження сповіданнями про драконів, відьом, русалок, упирів і ін. Поділяючи ці думки Ушинського, Франко намагається насичувати свої казки не фантастичними й пригодницькими ефектами, а повчальними малюнками з життя звірів, образами природи. В передмові до збірки казок «Коли ще звірі говорили» Франко зазначає: «Бажаючи вибрати для наших дітей

книжечку щонайкращих казок різних часів і народів, я зупинився поперед усього на тих, де оповідається про самих звірів. Вони найбільше відповідають смакові дітей від 6 до 12 літ, заставляють їх сміятися і думати, розбуджують їх цікавість та увагу до явищ природи, але не розбуркують молодої фантазії дивоглядними образами заклятих замків, царів, розбійників, драконів та демонів, не тривожать молодого чуття страшними, трагічними пригодами та незрозумілими для дітей відносинами полів. Я бажав би, щоб наші діти в інтересі здорового і морального розвою як найдовше вітали фантазією в тім світі простих характерів і простих відносин, у світі, де все видно ясно, й симпатії не потрібують ділитися. Відси вони винесуть перші й міцні основи змилування до чесности, правдивості, а надто любов до природи й охоту придивлятися близько її творам, прислухуватися її таємній мові, чути себе близьким до неї, підглядати, а далі й прослідкувати її великі загадки»[10].

Франко виявляє глибоке розуміння особливостей дитячого сприймання казкового матеріалу. Так само, як у дошкільні роки діти люблять бавитися іграшками — ведмедиками, зайчиками, корівками і не фіксують істотної різниці між життям людей і тварин, так і в шкільні роки вони з захопленням люблять читати оповідання про звірів, наділених рисами людських характерів і людської поведінки. Форма тваринного епосу зручна ще й тим, що, як говорить Франко, «в казковій одежі», в алегоричних образах можна краще донести до дитячої уяви, особливо старшого віку, від 10 до 15 років, «велику правду» людського буття, навчити дітей ненавидіти зло і несправедливість, а свої чуття і наміри єднати з добром, людяністю, чесністю.

У казочці «Байка про байку» ми знаходимо таку цікаву бесіду автора-оповідача з своїми малими слухачами: «Значить, дітоньки любі, не тим цікава байка, що говорить неправду, а тим, що під лушпиною тої неправди криє звичайно велику правду. Говорячи ніби про звірів, вона одною бровою підморгує на людей, немов дає їм знати: «Та чого ви, братчики, смієтеся? Адже це не про бідних Баранів, Вовків та Ослів мова, а про вас самих з вашою глупотою, з вашим лінивством, з вашою захланністю, з усіма вашими звірячими примхами та забагами. Адже я ж навмисне даю їм ваші рухи, ваші думки, ваші слова, щоб ви якнайкраще зрозуміли — не їх, а себе самих.

— Ну, це, мабуть, не зовсім так, як ти кажеш,— мовив до мене один старшенький хлопчик. — Якби так було, то треба би оповідати байки самим старшим людям, нехай би з них

---

[10] І. Франко. Твори, т. XXV, стор. 149.

пізнавали свої хиби. А в дітей таких хиб звичайно ще нема, то пощо їм того? А тимчасом старшим людям байок не оповідають, і вони їх навіть не люблять слухати, тільки діти. Для дітей мусить у них бути цікаве щось інше...

— А як думаєте, любі мої, — мовляв я на те, — чи маленьким дітям можна давати їсти твердий хліб, волову печеню, капусту?

— Ні, вони би від того занедужали. Їм дають кашу на молоці.

— От і бачите. Гола, повна правда життя,— то тяжка страва. Старші можуть заживати її, вона для них смачна і здорова. Але дітям не можна давати її так, як старшим, треба приготовити її в ріденькім стані, в образках, у байках. І вони так приймуть її. А при тім ще одно. Вони люблять звірів, чують себе близькими до них, розмовляють з ними і розуміють їх, от тим то й оповідання про звірів їм такі цікаві, особливо коли ті звірі в байці ще починають говорити, думати й поводитися, як люди».

З цього випливає висновок, що Франко, покладаючи великі надії на правильну організацію дитячого читання, вимагав від дитячої літератури здорової соціальної змістовності. Недаремно Франкових дитячих творів боялась цензура. Книжечку казок «Коли ще звірі говорили» російська царська цензура заборонила поширювати на Східній Україні, про що згадує Франко в передмові, висловлюючись з іронією: «От які то небезпечні ті звірячі історії для цілості російської держави».

В середовищі дітей старшого віку роль художньої літератури, як засобу освіти і виховання, все більше зростає. Діти середніх і старших класів середньої школи переживають ту важливу добу в своєму житті, коли формується особистість, складаються основи світогляду. В цей час вплив художнього слова на розвиток дитини, на вироблення літературно-естетичних смаків молодого покоління найбільш дійовий.

Іван Франко був завжди з молоддю, жив потребами молоді. Він піклується про стан шкільних бібліотек, а також пильно стежить за організацією підпільних бібліотек при учнівських товариствах.

Відчуваючи явну нестачу потрібної лектури, Франко енергійно береться за перекладання і популяризацію російських класиків, перекладає кращі твори світової літератури. Доказом цих старань є хоча б широка програма видання «Дрібної бібліотеки», ініціатором і натхненником якої був Франко, переклади класичних творів світової літератури, як «Іліада», «Дон-Кіхот», «Фауст» тощо.

Великий Каменяр жив надією і вірою «бодай в молодшім поколінню роздути той пекучий, але благодатний вогонь —

бажання правди і добра...»[11] І праця його не була марною, а дала чудові плоди. Думки і висловлювання І. Франка про дитячу літературу не втратили значення й інтересу для нашої радянської дитячої літератури, а також для нашої освіти і виховання молодого покоління будівників комунізму.

---

[11] З першого варіанту передмови до «Фауста». Див. «Література і мистецтво», 1941, № 1.

А. ХАЛІМОНЧУК

ПОГЛЯДИ ІВАНА ФРАНКА НА САТИРУ

Комуністична партія надає виняткового значення сатирі — гострій зброї в боротьбі проти всього відсталого, гнилого, ворожого, за утвердження нового, передового. Партія настійно підкреслює, що нашому суспільству потрібні Гоголі і Щедріни, які б вогнем сатири випікали з життя все негативне, прогниле, омертвіле, все те, що гальмує рух уперед.

В дусі поставлених завдань радянські літературознавці останнім часом розробляють питання теорії сатири, а також на основі ленінсько-сталінських настанов про роль культурних надбань попередніх поколінь працюють над висвітленням спадщини класичної сатири. Появляються статті про сатиру М. Гоголя, Т. Шевченка, М. Салтикова-Щедріна, Ів. Франка, М. Горького, В. Маяковського.

Сатиричні твори Ів. Франка лишили виразний слід в українській дожовтневій літературі, зокрема позначились на творчості Лесі Українки, М. Черемшини, Л. Мартовича, Й. Маковея, позитивно відбились на розвитку сатиричного таланту українських радянських письменників: Я. Галана, С. Тудора, А. Малишка, О. Вишні, П. Козланюка та інших. Сатиричні твори Франка і зараз служать зразком ідейної гостроти і художньої майстерності.

Всесторонне вивчення сатиричної спадщини великого Каменяра, а також його вимог до сатири як способу художнього зображення життя, як зброї політичної боротьби, допоможе не тільки уявити велич Франка як автора численних сатиричних оповідань, поем, віршів, памфлетів, нарисів і т. д., а й дозволить ясніше побачити, що можна й зараз узяти від Франка-сатирика і Франка-теоретика сатири.

Іван Франко одним з перших в українському дожовтневому літературознавстві виступив з рядом важливих теоретичних положень про сатиру. Матеріалістичні позиції, з яких Франко оцінював літературу як відображення життя в усіх його проявах, дозволили Франкові прийти до незаперечних висновків

про те, що прогресивна сатира є вірним змалюванням явищ суспільного життя за допомогою своєрідних засобів, що сатира є зброєю в руках пригніченого селянства і робітництва.

До цих висновків Ів. Франко прийшов, глибоко вивчаючи класичну спадщину світової літератури, черпаючи знання законів суспільної боротьби і законів мистецтва також і в соціалістичному вченні. «Соціалістична критика суспільного ладу давала... вказівки, де шукати в тім життю контрастів і конфліктів, потрібних для твору мистецтва; в світлі тої теорії набирали глибшого значення тисячні дрібні факти, яких самі письменники були свідками»[1], — писав Ів. Франко в 1901 р.

В даній статті автор зупиняється на питанні боротьби Ів. Франка за високоідейну і високохудожню українську сатиру, на поглядах Франка щодо змісту і форми сатири.

* * *

Сатира — реалістичний спосіб зображення дійсності, в якому негативна якість явища або характеру підкреслюється з тією метою, щоб викликати в читача обурення, презирство і глумливий сміх і цим самим з класових позицій засудити зображене явище в його корені. Сатира — це мистецтво сміливого перебільшення, загострення образів і характеристик. Звідси і відповідні засоби: на відміну від звичайного в художніх творах перебільшення — навмисне видиме перебільшення, карикатурність і гротеск в зображенні, сарказм, іронічне піднесення негативного явища до немовби то позитивного для влучнішого осміяння і т. д.

Сатира — мистецтво сміливого втручання в життя. Саме з розвитком сатири В. Бєлінський, М. Чернишевський, М. Добролюбов зв'язували справжній успіх літератури, її ріст і суспільне значення.

Іван Франко дуже рано зрозумів велике виховне і суспільно-перетворююче значення сатири. На протязі всієї своєї громадської, літературної і критичної діяльності він боровся за гостру, політично цілеспрямовану, високохудожню сатиру.

Першим відомим нам виступом Івана Франка в галузі оцінки сатиричної літератури є його рецензія на збірку Ів. Щипавки (Ів. Верхратського) «Стрижок», надруковану в журналі «Друг» (1876 р., № 7).

Написання рецензії на збірку сатиричних творів Ів. Верхратського припадає на час уже досить широкого знайомства молодого критика з літературознавчими і філософськими пра-

---

[1] Ів. Франко. З останніх десятиліть XIX в. Літературно-критичні статті, К., 1950, стор. 338.

цями російських революційних демократів В. Бєлінського, М. Чернишевського, М. Добролюбова, на час знайомства Франка з творчістю М. Гоголя та М. Салтикова-Щедріна.

В рецензії на збірку «Стрижок» Ів. Франко високо підносить суспільну роль літератури, зокрема сатири, говорить про її викривальне і суспільноперетворююче значення. Він вимагає, щоб сатира не займалася висміюванням вад осіб як таких, а щоб вона викривала вади і недоліки суспільних явищ або їх носіїв.

«Сатира,— писав рецензент,— то твір поезії, котрий виказує слабі і смішні сторони суспільства... Сатиру розрізняєм двояку: перший рід просто тикає осіб... другий, пізніше вироблений рід сатири, єсть той, що представляє вправді людей в сатирі, але таких, а властиво в таких моментах — щототі їх свойства, тоту їх діяльність віднести можна до цілого подібного розряду людей...» [2]

Сатиру, яка торкається тільки індивідуальних недоліків осіб, Франко називає «пашквілем», отже, ставить її в розряд неповноцінної літератури. Сюди він відніс і збірку Ів. Верхратського.

Таким чином, Ів. Франко вірно підходить до вимог зображення в сатиричних творах типових негативних явищ, наголошує на тому, що завданням сатири є викриття негативних явищ суспільства, основ його режиму, а не вад особистості.

В тогочасних умовах такі вимоги до сатири мали винятково важливе політичне значення, оскільки Франко обстоював не «поліпшення» капіталістичного ладу, а виступав за його знищення.

Нетрудно в цих поглядах молодого критика побачити благотворний вплив праць про сатиру М. О. Добролюбова, зокрема його статті «Російська сатира у вік Єкатерини».

Виступи самого Франка проти реакційної рутенської інтелігенції відзначались цілеспрямованістю і послідовністю. Він нещадно обрушувався на москвофільських і народовських діячів. У своїх творах письменник не обминав відкритого бичування дійсних осіб — типових представників реакції. В оповіданнях, нарисах, фейлетонах Франка зустрічаємо багато справжніх імен галицьких діячів (поеми «Дума про Маледикта Плосколоба», «Дума про Наума Безумовича», «Ботокуди», вірші сатиричного циклу «Оси», вірші «Данилові Млаці», «О. Лунатикові», оповідання «Наша публіка» та інші твори).

Чи не суперечила така сатира, в якій виступають конкретні імена, традиціям російської революційно-демократичної школи? Чи не суперечило це виступам самого Франка, який в ре-

---

[2] «Друг», Львів, 1876, стор. 108.

цензії на збірку Ів. Верхратського «Стрижок» називав сатиру на осіб «пашквілем»?

Один з критиків закинув Салтикову-Щедріну, що він в своїх сатиричних творах ображає особу, індивідуум. Щедрін на це відповів:

«Я нікого не б'ю по щоках, хоча деякі «критики» і запевнюють, немовби я тільки цим й займаюсь. Моя різкість має на увазі не особи, а певну сукупність явищ, в якій і полягає джерело всіх бід, що пригноблюють людство» [3].

Виступаючи проти дворянської літератури, яка бачила корінь людських нещасть не в суспільному укладі і суспільних відносинах, а в «гріхах» людини перед законом, в її особистих недоліках, яка намагалася «підправити» людину,— російські революційні демократи (а в українській літературі—Т. Г. Шевченко) наполегливо протиставляли такій доброзичливо-викривальній літературі свою нещадно-викривальну літературу, яка закликала до зміни основ дворянського і буржуазного ладу шляхом селянської революції. Така «загально-викривальна» позиція не була анітрохи всепрощенням особи взагалі, як це виходить, наприклад, з роботи Д. Тамарченка про сатиру прози Т. Г. Шевченка [4].

Революційні демократи ніколи не жаліли конкретної особи — носія певних суспільних рис, душителя свободи, експлуататора трудящих. Франко так само, зображаючи конкретних осіб, досягав влучності попадання, гостроти своїх творів, чим викликав замішання у ворожому таборі.

Про необхідність прямих ударів і нещадність сатири писав Ів. Франко в листі до М. Павлика. Характеризуючи напрям майбутньої газети «Нова основа», він зауважував: «Я все був тої гадки... що наших людей треба чепити за печінки, очарувати грубою руганиною, «площадною бранью»,— то тоді протруть очі... На людей, що весь свій вік б'ють в морду здоровий розум і природні його потреби, — по-моєму, нема ради як також мордобитіє. У мене тепер і нерви для тої потреби стали пригідніші, а в нутрі стільки жовчі накипіло, що і найстаршому горбатому чортові заллю очі» [5].

Тут мова йде про безкомпромісну, нещадну, конфліктну літературу і критику, про непримиренні викривальні виступи.

Іван Франко брав для своєї сатири найтиповішу, хоч дуже

---

[3] Салтыков-Щедрин. «Круглый год», нарис «Первое августа». Полное собрание сочинений, Л., 1936, т. XIII, стр. 266.

[4] Д. Е. Тамарченко. Сатира в прозі Т. Г. Шевченка і російська революційно-демократична література. Ювілейний збірник АН УРСР, присвячений XXV річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції, К., 1942.

[5] Переписка М. Драгоманова з М. Павликом. Чернівці, 1910, т. III, стор. 54.

часто і конкретну, людину з ворожого табору, яка своєю діяльністю уособлювала типове суспільне явище. Часткове, одиничне, конкретне письменник пов'язував із загальним, надавав йому широких політичних висновків і художніх узагальнень. Ось чому сатира Франка, хоч і брала декого за «печінки», була разом з тим широкою, узагальнюючою сатирою, скерованою не проти окремої особи, а проти соціальних умов.

Ів. Франко писав у 1880 році:

Не люди наші вороги,
Хоч люди гонять нас, і судять,
І запирають до тюрми...
Не в людях зло, а в путах тих,
Котрі незримими вузлами
Скрутили сильних і слабих
З їх мукою і їх ділами [6].

Поруч з питанням вибору об'єктів для сатиричного твору Ів. Франко надавав великого значення питанням художньої майстерності, досконалості твору. Висока художність була для нього однією з основних вимог при оцінці будь-якого сатиричного твору.

Характерна в цьому відношенні стаття Франка «Літературний лист II». В ній критик розглядає причини неуспіху багатьох галицьких сатиричних і гумористичних газет та сатиричної збірки якогось П. П. під химерною назвою «Крі-крі». Франко не терпить штучності, неглибокого жарту, вимушеної іронії, зубоскальства, яке підносять читачеві замість розумного дотепу і щирого усміху або замість нещадного удару сатиричними засобами. Франко вникає в саму природу сміху, аналізує його джерела.

Говорячи про засоби викликання сміху в читача, Франко зауважує, що авторові згаданої збірки «Крі-крі» «не стає гумору, а його добавки, перекручення слів, натягання речень, поміщені в дужках, ніби дотепи, — все те показує, що автор силувався бути дотепним», а бути таким не зміг. І далі продовжує: «Навпаки, правдивий гумор не потрібує подібних натяжок, (він) плине невимушено, ясно, дише веселістю, розсмішує кожним найзвичайнішим, але належно поставленим словом» [7].

Справжнім сатириком, справжнім гумористом, вчить

---

[6] Іван Франко. «З вершин і низин», Львів, 1893, стор. 45.

[7] «Друг», 1876, стор. 18. Зауважимо, що М. В. Гоголь у записці «Зауваження для тих, хто хотів би зіграти як слід «Ревізора», писав: «Смішне виявляється само собою саме в тій серйозності, з якою зайнята своєю справою кожна з осіб, виведених в комедії».

Ів. Франко, може бути тільки той, хто має «широкий і ясний світогляд», хто живе народними ідеалами. Справжнім сатириком, на думку Франка, може бути тільки «суспільний критик», діяч, що виражає народні інтереси. А щоб бути таким сатириком, треба черпати і теми для сатиричних творів, і високий рівень їх художності з глибокого народного гумору і з народної сатири.

Викриваючи поміщицько-буржуазний «вірнопіддательний» напрям різних галицьких так званих «сатиричних» журналів — «Страхопудів», «Лопат», «Дуль», Франко далі підкреслює, що «елемент гумористично-сатиричний дуже багатий у нашого народа, його гострий дотеп, його сльозами проблискуючий сміх послужив за основу безсмертним творам Миколи Гоголя, сплодив знамениті Квітчині повісті...». «Та лиш біда,— продовжував критик, — що наші теперішні гумористи скорше воліли брати собі за взірці товсті німецькі дотепи, як підсліджувати гумористичний настрій питомого (власного. — *А. Х.*) народу, що не уміли вони серцем прочути, ні розумом збагнути *духа руського*[8] *люду* і того *пруду загального,* котрий поволі, але сильно обнімає майже всі верстви нашої суспільності»[9].

На цих демократичних основах Франко вимагав створення такої сатирично-гумористичної газети, яка була б «джерелом народного світогляду» і яка б «не зображала хлопа як усі дотеперішні, як якусь напівідіотичну фігуру...»[10].

Письменник, таким чином, уже в перших своїх критичних працях обстоював сатиру, яка служить трудящим масам, будував свої теоретичні висновки, виходячи з інтересів народу.

Не можна при цьому не нагадати, що в свій час М. Є. Салтиков-Щедрін наполегливо вимагав від письменників вникати в глибини народного життя, вчитися розуміти напрям народного світогляду і відображати цей світогляд. Так, в рецензії на збірку Д. Мінаєва «В сумерках» Щедрін говорив, що «єдино плодотворним грунтом для сатири є грунт народний, бо його тільки й можна назвати суспільним в істинному й справжньому значенні цього слова. Чим далі проникає сатирик у глибини цього життя, тим вартніше стає його слово, тим ясніше виступає його завдання, тим незаперечливіше виступає наверх значення його діяльності»[11].

Саме на такій позиції стояв і учень великого російського сатирика Салтикова-Щедріна — український письменник Іван Франко.

Часті посилання Ів. Франка на джерела народної творчості

---

[8] Українського.

[9] Підкреслення мої — *А. Х.*

[10] «Друг», 1876, стор. 318.

[11] «Салтыков-Щедрин об искусстве», Л.—М., 1949, стор. 212.

не були продиктовані (як у багатьох діячів ліберальної української інтелігенції) поверховими народолюбницькими фразами, не були загравання з народними масами. Іван Франко в народній творчості бачив вияв світогляду трудящих — творців фольклору і його носіїв, а в народній сатирі, зокрема, вбачав свого роду протидію трудящих мас експлуататорському ладові, активізацію соціального протесту селян і робітників.

В повідомленні про книгу перекладів М. Старицького «Сербські народні думи і пісні» (Київ, 1876 р.)[12] Ів. Франко писав:

«Годі мені обминути ще одну замітку д. Старицького в його передмові до перекладу сербських пісень. Порівнюючи мимоходом сербів і малоросів щодо багатства народної поезії, каже він, що «малороси під гнітом історичної долі і пробутої панщини, а відчасти й під впливом просвіти, стали забувати свої думи і замінювати їх «лакейськими куплетами» (частушками — *А. Х.*)... Мені досі не траплялося ніде і ніколи бачити в збірниках наших пісень відділу під таким заголовком. Правда, що пісні найновішої формації, які складає наш народ, по більшій частині не історичні, а радше *сатиричні,* — але я не знаю, чим се промовляє на їх некористь. Я думаю, що навпаки, се свідчить про *вищий розвиток народного самопізнання,* коли народ зачинає *критично розглядати суспільний устрій,* який його оточує, а не сміючи, або й невміючи висказувати своїх вражень просто, висказує їх гумористично-іронічним способом, у їдких, насмішкуватих пісеньках» [13].

Отже, Іван Франко не тільки пропагував прогресивні погляди на сатиру, а й виправляв помилки, які траплялися навіть у передових письменників щодо оцінки народної сатири.

Вже з наведених висловлювань можна зробити висновок, що український письменник-демократ Іван Франко, починаючи з середини 70-х років, виступив за народність сатири і гумору, тобто обстоював вираження в сатиричних і гумористичних творах світогляду трудящих мас з одночасною вимогою доступності, зрозумілості, справжньої народності їх форми.

Сам Ів. Франко під впливом російської демократичної літератури і творів Т. Г. Шевченка, наполегливо шукає шляхів служіння своєму народові засобами літератури. Відповідно до своїх поглядів, він намагався правдиво зображувати життя, намагався, як висловлювався сам письменник, «скопіювати... життя народів у всіх верствах і відносинах, показати світу його потреби, хиби і недостатки» [14]. Для здійснення цього письменник повинен був звернутися до сатиричного зображення,

---

[12] «Друг», 1877, № 6, стор. 106—109.

[13] Там же, стор. 109. Підкреслення моє — *А. Х.*

[14] М. Возняк. З початків реалізму Франка. 6-й «Літературний лист». Збірник «Іван Франко», ЛДУ, 1949, т. II.

як до реального показу відношень між людьми, між класами. Саме життя примушувало Франка, крім таких творів, як «Лесишина челядь», цикл «Борислав», повість «Boa constrictor» та інші писати сатиричні вірші «Патріотизм», «Поступовець», цикл нарисів «Рутенці», сатиричні поеми «Дума про Наума Безумовича», «Дума про Маледикта Плосколоба» і т. д. В усіх цих творах відбивались симпатії і антипатії письменника, який стояв на грунті захисту трудящих мас від експлуататорів, ці твори були реалістичними картинами галицької дійсності.

Даючи філософське обгрунтування політичного сміху, політичної сатири, комедії, К. Маркс писав: «История действует основательно и проходит через множество фазисов, когда несет в могилу устарелую форму жизни. Последний фазис всемирно-исторической формы есть ее *комедия*. Богам Греции, однажды уже трагически раненым на смерть в «Прикованном Прометее» Эсхила, пришлось еще раз комически умереть в «Разговорах» Лукиана. Зачем так движется история? Затем, чтобы человечество *смеясь* расставалось со своим прошлым» [15].

В праці «18-е Брюмера Луї Бонапарта» К. Маркс доповнив свої філософські висновки: «Гегель замечает где-то, что все великие всемирно-исторические события и личности, так сказать, появляются дважды. Он забыл прибавить: первый раз как трагедия, второй раз как фарс» [16].

Глибоко аналізуючи суспільне життя, його розвиток, Франко, як революційний демократ, не міг не побачити застарілого, отже й смішного в цьому житті. Смішними, комічними для письменника були самі капіталістичні основи. В сонеті «Смішний сей світ» (1880 р.) Франко так оцінював капіталістичний лад:

Смішний сей світ! В нім правом дикий гнет,
А чесна праця в перегнилі шмати
Вкривається, й що б мала лиш відмет
З страв дармоїдів, щоб живіт запхати,
То мала б доста для потреби свої.
Смішний сей світ! Неробів горсть мала
Себе вважає світом, паном всьої
Землі і сіллю всього, що на світі.
Смішний поет, що хтів би окрім зла
В тім світі правди й розуму глядіти [17].

Нерівноправні відносини між людьми, експлуатація трудящих, все те, що було освячене буржуазними законами, викли-

[15] К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения, т. I, стор. 403.
[16] К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения, т. XVIII, стор. 323.
[17] «З вершин і низин», Львів, 1893, стор. 155—156.

кало гнів, обурення, саркастичний сміх у письменника. Заперечливе відношення революційного демократа до багатьох навколишніх явищ і подій суспільного життя виливалося в сатиричне зображення цих явищ і подій.

Цю рису Франкової творчості відмітив Михайло Коцюбинський. Говорячи про новаторство Франка, він справедливо зауважував, що воно виявилося «не тільки в формі, в літературній манері, а в своїх відносинах до фактів життя» [18].

Іван Франко завжди підкреслював, що сатира — глибоко реалістичний літературний спосіб малювання дійсності, що, незважаючи на умовність багатьох її засобів і тому, здавалося б, на «відхід» від точного відтворення, насправді вона є вірним зображенням життя в *широкому* розумінні цього слова. Таке розуміння сатири Франком, тим більш варто підкреслити, що й зараз дехто з літературознавців відносить сатиру до нереалістичного способу змалювання дійсності. Так, професор Л. І. Тимофєєв у підручнику «Теория литературы» (Учпедгиз, 1948), характеризуючи романтизм як метод «створення характерів у виняткових обставинах», як «суб'єктивне повіствування» (стор. 313), називає сатиру «негативним романтизмом» (стор. 87), по суті заперечує реалістичність сатиричного зображення.

Взявши для прикладу один з «найромантичніших», на перший погляд, творів Салтикова-Щедріна — його повість «Історія одного міста», Франко показав глибоку життєву правдивість цього твору, типовість зображених явищ, його реалізм.

В передмові до власного перекладу уривка «Історії одного міста» Ів. Франко писав: «Щедрін належить до таких писателів, що списують усе вірно з натури, хоча зразу твори його можуть декому показатись чистими видумками... Правда, у Щедріна, як такого, що хоче *ніби* смішити людей, склад повістки видуманий, але се тільки поверховне, а сама суть — то вірна копія думок і діл по більшій частині людей, що мають у своїх руках власть» [19].

В перебільшених до гротеску сатиричних образах Салтикова-Щедріна, в сатирично-підкреслених ситуаціях його творів український письменник бачив дійсні відносини і дійсних людей капіталістичного світу. Адже Франко не раз говорив про літературу як про згущену, сконцентровану, скристалізовану дійсність [20]. В листі від 12 жовтня 1881 р. він радить редакторові журналу «Світ» Ів. Белеєві «перекласти і надрукувати про Угрюма Бурчеєва» із повісті «Історія одного міста», і тут же

---

[18] М. Коцюбинський. Твори, т. III, Київ, 1949, стор. 31.

[19] «Друг», 1877. Підкреслення моє — *А. Х.*

[20] Див. статтю Франка «Наймичка» Шевченка, «Літературно-критичні статті», К., 1950.

підкреслює, що Угрюм Бурчєєв «не хто другий як цар Микола», а вся «діяльність» щедрінського героя є «порядним образком теперішніх абсолютистичних змагань нового царя» [21].

Правдивість зображення життя Франко бачив не в натуралістичному копіюванні, не в фотографуванні, а в такому художньому змалюванні, в якому б дії персонажів, їх характер, явища були перепущені через світогляд автора, були зігріті його чуттям і надихані передовою ідеєю [22].

Згущення фарб, перебільшення деяких рис героїв, що було улюбленим прийомом Салтикова-Щедріна, Франко розумів як засіб типізації. Він не тільки виправдував таке змалювання, але й сам широко застосовував його у своїй творчості (нагадаємо такі його твори, як «Свинська конституція», «Доктор Бессервіссер», «Опозиція» і багато інших).

Виходячи з розуміння сатири як гострої зброї політичної боротьби, Франко непримиренно ставився до всіляких «легальних» фейлетончиків, до салонних, м'якеньких, невідвертих, політично половинчастих творів. Він вимагав сміливої прямоти в проголошенні своїх позицій. Так, у ранньому вірші «Арістофан II» (1878) письменник викрив ліберального сміхуна, який «не вирік правди ясно, острим словом, мов ножом», який «злодіїв (представників буржуазної влади — *А. Х.*) не картав їдким стихом, огненним їх гумором, наче громом, не спалив» [23], а все маскував у боязливо зліплених метафорах та алегоріях, за якими читач не в силах був зрозуміти, проти кого спрямований твір, що хоче сказати автор.

Ми знаємо, що Франко широко застосовував алегорію як засіб творення сатиричних образів. Алегорія служила йому то для обману цісарської цензури, то для більшої виразності в змалюванні негативних типів чи явищ. В обох випадках алегорії Франка-сатирика не були боязливим приховуванням думок, а грали роль «прозірчастої покривки», через яку читачі безпомилково бачили «виссалок» — тобто банкірів, «шкап» — зрадників народних інтересів, «вовків» — експлуататорів, «лисів» — буржуазних політичних ділків і т. д.

Алегорію як «прозірчасту покривку» політичного задуму Франко розкрив у своєму творі «Байка про байку». Тут він вказував, що алегорії його байки, казки — сатиричні образи, шо в них закладено політичний зміст, що в основі їх лежить викриття існуючих суспільних несправедливостей» [24].

---

[21] Архів Ів. Франка, № 477/2317.

[22] Ів. Франко. З останніх десятиліть XIX в. «Літературно-критичні статті», К., 1950.

[23] Ів. Франко. Твори в двадцяти томах, том. 13, стор. 44.

[24] Ів. Франко. «Байка про байку». Твори, вид. «Рух», т. XXV, стор. 287.

Сучасні українські радянські сатирики мають змогу вчитися на творах Івана Франка, як застосовувати зрозумілу масам і разом з тим нищівну, дошкульну алегорію, яка б не пом'якшувала, а загострювала викриття негативного, прогнилого, яка б не затушовувала, а, навпаки, допомагала виразніше і глибше показувати негативні явища життя.

Через велику кількість художніх творів, рецензій, листів і висловлювань Ів. Франка червоною ниткою проходить вимога непримиренності до негативних явищ капіталістичної дійсності, нещадної гостроти в боротьбі з ними. В чудовому ліричному вірші «Земле, моя всеплодюща мати» Ів. Франко чи не найкраще висловив цю думку. Звертаючись до матері-землі, до народу своєї батьківщини з проханням дати йому сили рукам і ясності розуму, дати якнайбільше теплоти до трудящих людей, поет не забуває попросити:

Дай і *вогню*, щоб ним слово налити,
Душі *стрясать громовую* дай власть,
Правді служити, *неправду палити*
Вічну дай страсть [25].

Не важко переконатися, з якою пристрастю і нещадністю Франко прилюдно висміював усе вороже народові, як випалював він вогнем все реакційне, прогниле. Щодо прямоти, сміливості, емоційності викриття, радянським сатирикам є чому повчитися в таких попередників як Шевченко, Щедрін, Франко.

Прямота і сміливість, запал і нещадність Франкової сатири випливали з світогляду письменника. Справжній літератор, зокрема сатирик, за Франком, — борець в ім'я ідеї справедливого життя. Конкретно тоді це означало, що сатирик мусив бути борцем проти буржуазних порядків. Бачити пороки суспільства, сміятися з них і не вказувати на шляхи їх ліквідації Франко вважав зубоскальством. Він однаково ненавидів пасивного письменника: і такого, який лише проливав сльози над недолею народу, і такого, який зубоскалив над негативними явищами життя, а сам чекав, поки «добрий» уряд допоможе позбутися від них. Франко вимагав від письменника бути провідником народу у політичній боротьбі, а сатиру вважав неабиякою зброєю в руках трудящих мас.

---

[25] «З вершин і низин», Львів, 1893, стор. 14. (Підкреслення моє — *А. Х.*). Таку літературу до Ів. Франка обстоював Т. Г. Шевченко. Згадати б його слова:

Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось
Щоб людям серце розтопила...
(«Неофіти»).

Ів. Франко у вірші «Данилові Млаці» писав:

Отче Данило, ще не все той вільний,
Хто з своїх пут сміється і кепкує...
Не в тім, співаче, сила слова твого,
Щоб ти раз в раз мок в сльозах, кис у горю,
Ні щоб сміявсь, чи є чи не є з чого [26].

Згаданий вірш написаний у 1880 році. Але й пізніше, в 1899 році, розглядаючи творчість Ів. Наумовича, Франко з властивою йому послідовністю засудив безідейні псевдосатиричні виступи москвофіла, зокрема його вірші «Mowa żydowska o Epsleradzie», «Mowa miana» і т. д. Франко робить твердий висновок, що перекручення слів, вживання жаргонізмів ще не є сатирою чи гумором, що сатира мусить бути цілеспрямованою, повинна виходити з певних класових переконань, прогресивних ідей. Критик докоряє Наумовичеві: «Сам сатирик ніде, ані одним словом, ані натяком не зраджує, щоб він стояв хоч трохи вище, понад рівнем тих поглядів і інтересів, які малює в своїх віршах, щоб у нього в душі було щось своє, високе і святе, чим би він справді дорожив. Він сміється і жартує весело, як дитина, та й годі, жартує і з таких речей, що будять сумні думки...» [27].

Ів. Франко викривав також «псевдосатиричні комедії» Гр. Цеглинського, засуджував «мнимосатиричні екскурси» В. Барвінського; він виступав проти зовнішнього шаржування і підміни ним справжнього, глибокого викриття внутрішньої гнилизни капіталізму.

Критик найвище оцінював ті твори, які були насичені гумором, дотепністю, бадьорим оптимізмом. Але, як ми бачили, Іван Франко гостро, непримиренно засуджував пустий сміх, неглибоке глузування, як непотрібну, нічого не варту писанину.

Порожнім сміхунам Франко мав кого протиставити. Творчість Гоголя, Шевченка, Гейне, Щедріна, Лесі Українки, Івана Вишенського була для нього зразком справжньої сатири, справжнього гумору.

В книзі «Життя і характеристика Івана Вишенського» Франко вказав на важливу позитивну рису українського письменника — його гумор та іронію, тобто «спосібність глядіти на речі важкі і болючі зі спокоєм і лагідним усміхом або переливати гарячий пафос, обурення, гнів також в усміх, але гіркий і гризучий» [28]. Франко пише, що Ів. Вишенський «не

---

[26] «З вершин і низин», Львів, 1893, стор. 82. (Підкреслення моє — *А. Х.*).

[27] ЛНВ, 1899, т. VIII, стор. 14.

[28] «Життя і характеристика Ів. Вишенського», Львів, 1894, стор. 476.

Для Франка на протязі всього життя незмінно високими авторитетами в оцінці будь-якого сатиричного твору були Гоголь і Щедрін. Художній рівень, політичну загостреність, вміння того чи іншого письменника-сатирика зображати народне життя, відтворювати народні погляди Франко визначав, рівняючись на творчість Гоголя і Щедріна. Вказавши, що «великі російські сатирики Гоголь і Щедрін без сумніву копали свої міни глибше, захоплювали ширший терен» суспільної критики, Франко відзначає разом з тим політичну гостроту поезій чеського сатирика, високу майстерність його творів, співчуття письменника до простої людини, вказує, що сатира Гавлічека-Боровського «звертає своє вістря проти *певних пануючих ідей та інституцій,* які роблять людей такими чи іншими». Сатира К. Боровського, писав критик, як і твори Гоголя та Щедріна, відзначається ідейною ясністю, демократичністю, сміливістю і різкістю бичування, — а саме за таку сатиру завжди боровся й Іван Франко.

Маючи перед собою твори чеського демократичного письменника, як зразок прогресивної літератури, Франко з радістю відзначає ту зміну, що сталася за кілька десятків літ у розумінні мети, завдань сатири.

Навівши двовірш відомого польського байкаря Гната Красіцького —

Satyra prawdę mówi, błędów się wyrzeka,
Wielbi urząd, czci króla, lecz karci człowieka [32],

Франко підкреслює, що сучасна прогресивна сатирична література, яку представляє Гавлічек-Боровський, пішла далеко вперед, що вона «діаметрально суперечна тому розумінню сатири, яке при кінці XVIII в. голосив Красіцький».

Ів. Франко не випадково наводив слова польського байкаря, хоча згаданий двовірш мав давність понад 100 років. Справа в тому, що ліберальні так звані «сатирики» Галичини наприкінці XIX в. стояли по суті на рівні завдань сатири, які проголосив у свій час Красіцький: вони «ганили людину», «величали уряд», обстоювали доброзичливий сміх, вірили в силу «виправлення» несправедливостей суспільного ладу за допомогою однієї лише сатири. Франко не вірив ліберальним твердженням про «класовий мир», не вірив у буржуазну «законність». Він стояв за нищівну сатиру, яка гостро розвінчувала буржуазні порядки, яка, за визначенням М. О. Добролюбова, викриваючи суспільний порок, дивиться «не на те, якій статті

---

[32] Сатира говорить правду, від помилок відрікається, величає уряд, шанує короля, але ганить людину.

закону він суперечить, а на те, в якій мірі протирічить він тому моральному ідеалові, що склався в душі сатирика»[33].

Опираючись на виняткову суспільно-політичну роль, яку відіграла в свій час і продовжувала відігравати в Росії сатирична комедія, Франко надавав величезного значення цьому жанрові сатиричної літератури. В своїх критичних працях він часто згадує авторів сатиричної комедії Фонвізіна, Грибоєдова, Гоголя, використовує сатиричні образи їх творів. Франко сам довгий час мріяв про написання гострої сатиричної комедії і намагався її створити («Жаби», «Зальоти пана Хвиндюка», «Рябина», публіцистична сатирична драма «На склоні віку»). Доречно зауважити, що навіть на уривкові «сучасної комедії» «Зальоти пана Хвиндюка» виразно відчувається благотворний вплив комедії Гоголя «Ревізор», — про це говорять «парні» персонажі (пан Корито — пан Копито, Люнця — Тинця), а також нищівність викриття дійсності.

В 1908 році Франко опублікував комедію невідомого автора «Будятинці»[34], сатиричне вістря якої було спрямоване проти попівства і здирницьких властей Австро-Угорщини. В коментаріях, доданих до п'єси «Будятинці», Франко підкреслював політичне значення сатири для перетворення суспільства, виступив проти карикатурного спрощення в зображенні персонажів сатиричної комедії там, де логічна побудова сюжету і драматичні колізії дають змогу глибше розкрити негативні образи.

Нарешті, багатозначним фактом глибокої оцінки Іваном Франком дійовості сатири є те, що сам письменник до останніх днів свого життя звертався до цієї бойової літературної зброї.

* * *

Отже, можна зробити висновок, що Іван Франко на протязі всієї своєї суспільно-політичної і літературної діяльності оцінював сатиру як своєрідний спосіб художнього відображення життя, як гостру зброю класової боротьби. Продовжуючи і розвиваючи традиції Гоголя, Шевченка, Гейне, російських революційних демократів В. Бєлінського, М. Чернишевського, М. Добролюбова, М. Салтикова-Щедріна, Іван Франко обстоював:

1) народність сатири щодо змісту і форми творів;

2) закликав письменників вчитися політичної цілеспрямованості і високої художньої майстерності у народу, на зразках народної творчості;

---

[33] Н. А. Добролюбов. Избранные сочинения. М.—Л., 1948, стор. 198.

[34] «Діло», Львів, 1908, № 12, 13, 15.

силується розсмішити читача, як се аж надто часто чинили гумористи-єзуїти, почавши від німця Абрагама і Санта Клара, а скінчивши на численних духовних гумористах...» [29].

Розглядаючи сатиричні твори Шевченка, Гоголя, Щедріна, Гавлічека-Боровського, Ів. Франко підкреслював їх глибоку демократичну ідейність, політичну гостроту.

Сатиричний твір, на думку Івана Франка, має тим більшу вартість, чим він більше політично загострений. В статті «М. Є. Салтиков-Щедрін» Франко з гордістю говорить, що сатира Щедріна «в більшій мірі від Гоголевої політична» і що вона «стає при сучаснім гніті єдиною прозірчастою покривкою, під котрою можна в Росії висказувати суд про політику і суспільне безладдя» [30].

Той факт, що політична нищівність сатири Салтикова-Щедріна спиралась передусім на передовий світогляд, Франко вважав однією з найкращих рис творчості великого російського сатирика. Ось чому письменник-демократ популяризував твори Салтикова-Щедріна, «підбивав» їх до галицьких обставин і використовував як політичну зброю у своїй боротьбі.

Іван Франко був глибоко тенденційним у перекладній діяльності. Він популяризував твори Салтикова-Щедріна, Гоголя, політичну сатиру класиків світової літератури. Приступаючи до перекладу творів Генріха Гейне, Франко рішуче пориває з традицією висвітлення німецького поета тільки як лірика. Він намагається показати Гейне «не як закоханого трубадура, не як автора любовних поезій, а як борця за широку свободу людської одиниці, її громадської діяльності, її думок, переконань і сумління» [31]. Відповідно до цього Франко перекладає політичну сатиру Г. Гейне, зокрема його сатиричні вірші «Цар Довговух», «Поступовий рак у Парижі», сатиричну поему «Німеччина» і т. д.

Великою радістю для Франка було ознайомлення з творчістю прогресивного чеського поета К. Гавлічека-Боровського. Український письменник, який з щирим співчуттям і любов'ю ставився до слов'янських народів, високо оцінив протест Боровського проти німецької окупації чехів. У 1901 році Франко видає книгу «К. Гавлічек-Боровський. Вибір поезій» у власному перекладі, помістивши в ній значну частину сатиричних творів чеського поета.

Для характеристики поглядів Франка на сатиру, її завдання і форму особливо цінною є передмова перекладача до згаданої книги. В цій передмові письменник ще раз виявив розуміння сатири як гострої політичної зброї в класовій боротьбі.

---

[29] «Життя і характеристика Ів. Вишенського», Львів, 1894, стор. 476.
[30] «Світ», 1881, стор. 22.
[31] «Переднє слово» до книги Г. Гейне «Вибір поезій», Львів, 1892.

3) виступав проти зубоскальства, безцільного глузування, проти «сміху для сміху», проти «сатири-пасквіля»;

4) вимагав, щоб сатира була політичною, щоб вона викривала головні вади суспільства, основи капіталістичного ладу;

5) високо оцінював і пропагував сатиричні твори тих письменників, у яких бачив найповніше відображення інтересів працюючих мас;

6) стояв за непримиренну, безкомпромісну, вогненнонещадну сатиру.

Іван Франко був сатириком-борцем, «сатириком-громадянином» (Я. Галан), який до останніх днів свого життя випалював цією зброєю все старе, віджиле, антинародне, реакційне, засобами сатири руйнував капіталістичні порядки, цим, об'єктивно, прокладаючи шлях до майбутньої пролетарської революції.

М. КУТКОВЕЦЬ

ІСТОРІЯ НАПИСАННЯ ПОВІСТІ «ОСНОВИ СУСПІЛЬНОСТІ»

Великий український письменник революціонер-демократ Іван Франко був виразником прагнень українських і польських соціальних низів. Він присвятив чимало статей творам демократичних польських письменників, виступав на захист польського трудового народу, боровся за українську і польську народну культуру.

Боротьба двох культур — шляхетської, до якої примикала також і українська буржуазна культура, і народної, що виражала прагнення українських і польських трудящих, — яскраво розкривається в генезисі Франкової повісті «Основи суспільності».

Два письменники — Іван Франко, борець за дружбу польських і українських трудящих, і Юзеф Рогош, представник гнилої шляхетської культури, відштовхувались від однієї і тієї ж конкретної події, яка послужила їм матеріалом для написання творів. А подія ця ось яка.

В 1889 році відбувся у Львові судовий процес, звіт про який друкувався на сторінках «Gazety Narodowej». Судили поміщицю Марію Стржелецьку з села Кукізов, яка разом з своїм 29-річним сином Андрієм намагалася вбити попа Тхужницького, з метою привласнити його гроші і цим самим врятувати свій закладений маєток. Злочин був викритий, винуватих заарештовано. Стржелецькі належали до старовинного шляхетського роду, мали тісні зв'язки з багатьма знатними сім'ями. Справа набирала гострого протишляхетського характеру. Ось чому вся шляхта та її прислужники стали на захист Стржелецьких. За допомогою спеціально підібраних суддів і свідків, а також через продажну пресу, яка всіляко намагалась вплинути на громадську думку, обвинувачені були виправдані. Але громадськість їх не виправдала.

Трудящі, які стежили за судовим процесом, ясно бачили класове обличчя суду. Резюме голови суду яскраво виявило

справжні наміри магнатів. Голова суду виступив на захист честі шляхти, намагався вплинути на присяжних суддів, щоб вони виправдали обвинувачених.

Наводимо уривок з промови голови суду: «Sprawa karna obecnie już dochodząca kresu smutkiem i grozą po tylu poważnych domach i rodzinach kraju naszego szeroko rozwleczona, nie mogła nie dotknąć boleśnie serca każdego szczerze miłującego ziemię naszą, a to tem więcej ileże z jedynego wypadku przed orzeczeniem sądu usiłowano ciskać zarzuty pod adresem całej sfery społeczeństwa. Izolowany wypadek przewinienia lub występku jednostki nigdy przenigdy nie może uwłaszczać czci przynależnej całemu stanowi, a tem mniej temu, którego wielkie cnoty i zasługi w kartach dziejowych chlubnie aere perennius na wieki są zapisane.

Pojedyńcze tu i tam odzywające się głosy nieprzychylnych i nierozważnych nie są w stanie sfałszować historycznej więc wiekopomnej prawdy: die Weltgeschichte ist das Weltgericht» [1].

Суд виправдав злочинців, але ця перемога шляхти була формальна. Боячись викриття несправедливого вироку, шляхта намагалась всіляко приховати невигідні для неї наслідки процесу. В цьому відношенні їй допомагали представники продажної буржуазної преси та буржуазні письменники.

Представник гнилої шляхетської культури Юзеф Рогош, виконуючи замовлення шляхти, в своїй повісті «Grabarze» («Могильщики»), намагається довести, що шляхта була і залишається основою польського суспільства, є носієм моральних чеснот, зразком для нижчих суспільних верств, і випадок, який став предметом судового процесу, є звичайним наклепом ворогів.

Беручи в основу твору кукізівський процес, який об'єктивно викривав моральну гниль шляхетської верстви, Рогош з метою виправдання шляхти свідомо змінив факти. В його повісті виступає польський шляхтич Тенчинський, власник маєтку в селі Ліпінцях, якого підозрівають у вбивстві і пограбуванні старої багатої жінки, що проживала в його домі. Його арештовують. На судовому процесі виявляється невинність шляхтича, на лаву підсудних сідає справжній злочинець, розуміється, з соціальних низів. Честь шляхтича врятована. Рогош у своїй повісті ідеалізує представників шляхти, показує їх чесними, високоморальними людьми, не аналізує тих причин, на основі яких міг виникнути злочин.

В повісті прихильно змальований буржуазний суд і його «справедливість». Характерним є виступ одного з суддів на за-

---

[1] Proces Kukizowski. Według sprawozdania „Gazety Narodowej", 1889, стор. 162.

сіданні президії суду, спрямований на захист арештованого шляхтича Тенчинського. Виступ цей нагадує резюме голови суду на кукізівському процесі і яскраво показує класові позиції автора повісті:

«Sprawiedliwość, raz jeszcze powtarzam, nie powinna nigdy sprowadzać klęski społecznej. Przypatrzmy się teraz faktom, które mamy dziś w sądzie.

Arystokrata wtrącony do więzienia jak prosty zbrodniarz. W kraju mamy krocie takich, którzy czy to przez zazdrość, czy wskutek złych żądz i instynktów nienawidzą tych wszystkich co nad nimi stoją. Ci radziby w każdym szlachcicu widzieć opryszka, w każdym arystokracie złoczyńcę. Jeżeli się zdarzy, że ład społeczny tego wymaga, by ci, którzy na czele narodu stoją byli mężami sławy nieskazitelnej, więc też wszyscy ludzie uczciwi, a najbardziej sąd o to dbać powinien, żeby nie zaszło nic takiego, coby ten ład mogło zburzyć, a spokój powszechny zasmącić. Spójrzmy teraz dokoła siebie i zapytajmy. Nie stałoż się dotąd nic takiego, co powszechny spokój mąci, a ład społeczny burzy? Ledwieśmy hrabiego uwięzili, wnet odezwały się głosy w kraju, że szlachta nawskroś przegniła i że między arystokratami jest więcej zbrodniarzy niż uczciwych.

Ogół zaś jaki stąd wysnuje wniosek?

Że skoro najwyżsi są tak zdemoralizowani przeto ludzkość cała potrzebuje przemiany. Mamy więc świeży pokarm dla wszystkich burzycieli ładu społecznego» [2].

Критичні замітки прогресивних літераторів про цю книжку губилися в потоці буржуазної реклами, яка всілякими способами нав'язувала повість широкій читацькій масі.

Тому не дивно, що повість Рогоша витримала два видання. Перше — у Варшаві (1892 р.), друге — у Галичині в Городку (1895 р.).

В 1894—1895 році на сторінках журналу «Життя і слово» появляється повість Івана Франка «Основи суспільності» — правдивий твір про тих, кого намагалися виправдати Рогош та інші буружуазні писаки. Матеріалом для повісті Франка, як уже зазначалося, послужили ті ж самі факти кукізівського судового процесу.

Тема викриття польської шляхти не була випадковою в творчості Івана Франка, і звернення письменника до дійсного факту робило його новий викривальний твір ще більш переконливим, бо художня правда опиралась на міцну життєву основу, не залишаючи місця для будь-яких заперечень і виправдань з боку платних літературних апологетів шляхти.

Щоб показати, як Франко художньо опрацював фактичний

---

[2] Юзеф Рогош. Grabarze, Городок, 1895, стор. 194.

матеріал, перш за все наведемо переказ стенограми кукізівського процесу.

Стржелецька, власниця закладеного маєтку в селі Кукізів, що складався з трьох фільварків, разом зі своїм сином Андрієм намагалися вбити з метою пограбування старого скнару римо-католицького попа Тхужницького, який жив у її маєтку. На це її спонукало катастрофічне становище маєтку, зруйнованого розгульним життям її сина Андрія. Бажаючи зберегти честь сім'ї, що перебувала в родинних зв'язках з відомими шляхетськими родинами, і допомогти синові одружитися з дочкою аристократів Мнішеків, Стржелецька зважилася на злочин.

Щоб не збуджувати підозріння, Стржелецька, приховуючи ненависть, дбайливо доглядає за попом і обдумує, як привласнити його гроші. В неділю ввечері вона частує попа двома склянками чаю з ромом, можливо, з якоюсь снотворною речовиною. Вночі Стржелецька пробралась до його кімнати, заподіяла йому кілька ударів молотком і забрала всі гроші. Коли наступного дня виявилось, що піп ще живий, Стржелецька не викликала лікаря, надіючись, що він помре, а сама тим часом старалася приховати сліди злочину. Під вікнами попівського помешкання, де могли залишитися якісь сліди, Стржелецька наказала викосити траву. Челядь вона переконує в тому, що з попом трапився звичайний припадок, але дехто з слуг проявляє недовір'я, і вона змушена викликати лікаря. Щоб зволікти час, вона послала сина аж до Львова, замість того, щоб викликати знайомого лікаря, який завжди доглядав попа. Лікар приїхав тільки під вечір і виявив п'ять ран на голові від ударів молотком, попідбивані очі, сліди пальців на шиї і декілька ран на грудях. Справою зайнялася жандармерія і прокуратура. Акт обвинувачення проти Стржелецьких опирався не на речові докази, а на ряд серйозних підозрілих обставин і вчинків обвинувачених. Крім підозрілого поводження Стржелецької з пораненим попом, акт обвинувачення наводить ще чимало підозрілих обставин, серед них і те, що син Стржелецької, який за день перед замахом на попа позичив 50 гульденів, через кілька день після замаху повернув борг в сумі 5 тисяч гульденів.

Ці обставини, а також багато інших могли повністю служити речовими доказами, якби на лаві підсудних сиділи не шляхтичі, а хто-небудь з народу.

Стенограма процесу знайомить нас також з рядом інших осіб, які так чи інакше були зв'язані із злочином: з служницею Євкою, наймитом Гадиною, куховаркою Гандзею, садівником Яйкою, сільським злодієм Олексою, незнайомою жінкою, що вночі нишком копала панську картоплю, а також з гостями Андрія — представниками аристократії — Пустовським, Го-

ловацьким, Гомротою, Розвадовським, Мнішеком, Зібером Герінгером. Всі вони фігурують в актах судового процесу. Опис поміщицької садиби в судових матеріалах нагадує опис маєтку Торської в повісті Франка. Час, на протязі якого відбуваються події в повісті, також збігається з часом підготовки злочину Стржелецькими.

Порівнюючи стенограму судового процесу з сюжетом повісті «Основи суспільності», ми бачимо, які саме моменти письменник взяв з дійсності і які з них є продуктом його творчої уяви, художнім узагальненням.

В повісті Франка виступає стара аристократка-поміщиця графиня Олімпія Торська, яка, подібно до Стржелецької, прагне привласнити гроші старого попа, що живе в її дворі. Як і Тхужницький, піп Нестор платить за своє утримання двадцять п'ять ринських. Так само, як і Марії Стржелецькій, Олімпії Торській попівські гроші потрібні для здійснення її планів, зв'язаних із станом маєтку і одруженням сина: вона мріє про шлюб свого сина з дочкою князя.

Піп Нестор Деревацький з повісті «Основи суспільності» такий самий скнара, як і Тхужницький. Графині не вдається ласкою видурити в нього гроші. Тоді, порозумівшись з сином, вона зважується на злочин. Торська, так само як і Стржелецька, не вбила попа, а лише важко поранила його в голову і груди. Щоб приховати сліди злочину, відвернути підозріння від себе і свого сина, Олімпія Торська робить майже те саме, що й Стржелецька: намагається переконати слуг, що з попом нічого особливого не сталося, наказує вимити підлогу в кімнаті попа і викосити траву під вікнами його помешкання. Посилає свого сина за лікарем з великим запізненням.

В судових матеріалах нічого не згадується про відносини Стржелецької і попа Тхужницького. Франко ж вводить у повість біографію отця Нестора та Олімпії, щоб показати виродження їх як представників певних класових верств, фальшивих «основ суспільності».

Роль епізодичних осіб в повісті запозичена письменником з дійсності.

Наймичка Торської Параска так само, як і служниця Стржелецької Євка, спить в кімнаті своєї пані під дверима і має зв'язок з наймитом Гадиною. Прізвище наймита Гадини письменник в своїй повісті не міняє. Франко також взяв цілком факт з життя, що саме цей наймит з наказу графині скошує траву під вікнами попівського помешкання, а також знаходить в саду підкинутий злочинцями одяг попа.

В повісті Франка виступають також куховарка Гапка, садівник Цвях та його дружина.

Дружина Цвяха в акті обвинувачення згадується як неві-

дома жінка, що в ніч злочину крала картоплю на городі Стржелецької і бачила, як пані йшла в напрямі до будинку, де жив піп. Цвях — це той невідомий чоловік, який бачив, коли Андрій вночі після здійснення злочину повертався до свого фільварку. Обох названих осіб суд не міг відшукати.

Вечірка, що її влаштував Адась Торський в своєму фільварку для приятелів, а також те, що Адась покинув гостей на деякий час, щоб з матір'ю вчинити вбивство, взяті письменником з конкретної дійсності. Віддаль між фільварком Адася і двором його матері в Торках і дорога між ними нагадують розташування маєтку Стржелецьких, описане в стенограмі.

На нашу думку, Ів. Франка не могли задовольнити лише матеріали судового процесу, на якому напевно він був присутній. Очевидно, він сам побував у селі Кукізові, знайомився з людьми, яким був добре відомий цей випадок, збирав потрібні матеріали.

Повість, в основу якої покладено конкретні події, набрала широкої узагальнюючої сили.

Письменник показав справжнє обличчя підсудних і тим самим кинув обвинувачення буржуазному судові.

Наслідуючи великого російського сатирика Салтикова-Щедріна [3], Франко в своїй повісті, як і в ряді інших сатиричних творів, висміює не лише окремі вади людей, але й викриває гнилі основи суспільного ладу, зокрема моральну спустошеність буржуазно-шляхетського суспільства.

Повість «Основи суспільності» має різко викривальний характер. Франко заглиблюється в психологію своїх героїв, дбає про життєву вмотивованість їх вчинків.

Тема викриття шляхти розробляється також в ряді інших прозових та поетичних творів Франка.

Глибокий соціальний антагонізм між шляхтою і галицьким трудящим селянством, страждання селянства відображено в циклі поезій «Спомини» (зб. «Із днів журби»). Залежність селян від польської шляхти, яка знайшла спільну мову з австрійською цісарською бюрократією, Франко показав в оповіданні «Ліси і пасовиська» (1883 р.).

В оповіданні «З галицької «книги битія» викладена «галицька історія від початку світу». Яка ж ця історія? «На початку була горілка. Зразу вона була хартична, — пише Фран-

---

[3] В передмові до перекладу «Деревенская глушь» Салтикова-Щедріна Франко писав: «Знаменитий сатирик Щедрін умів завсіди винаходити слабі, гнилі сторони суспільності, виставляти їх на вид усьому світу, ранив їх немилосердно гострим своїм гумором» («Супокійне життє». «Сільська ідилія Щедріна (Салтикова)», «Друг», Львів, 1877, стор. 58). Починаючи з 1877 р., Франко в «Друзі» друкує переклади творів Салтикова-Щедріна, пристосовуючи його сатиру до галицьких умов.

ко, — кожний мав право її курити, продавати, або й пити самолично»[4]. Після скасування панщини шляхта привласнила це право. «Це був другий день і звався пропінація, то був довший день». Тоді латинську приказку «Cujus regio, ejus religio» перекладено на галицьку: «Чиє село, того й пропінація». Люди поділилися на дві верстви: для одних горілка стала головним джерелом прибутку — це були шляхтичі, «а іноді також герої свободи, спасителі вітчизни, мученики національної справи, або загально — нація»[5]; для других, так званих хлопів або бидла, — джерелом злиднів, нещасть. Франко і в цьому оповіданні підкреслює гострі протиріччя, які існували між селянами і шляхтою.

Питання відносин шляхти і селян, панського двора і села завжди привертало увагу письменника і знайшло відображення в його художніх і публіцистичних творах. Як ми вже бачили, в повісті «Основи суспільності» він широко розгортає цю проблему і показує величезну прірву між шляхтою і чесними трудівниками, людьми з народу, викриває деморалізуючий вплив панського двора на село. В своїх публіцистичних статтях Франко також часто порушує це питання. «Ось селянин — ось шляхтич! Се перше пануюче противенство в політичнім житті Галичини — ключ для розуміння не одної загадки, яка без нього лишається зовсім темною»[6], — пише Франко в статті «Селянський рух в Галичині».

В статті «Dwory i chaty w Galicji»[7], написаній в 1883 році, Франко виступив проти поглядів Генрика Ясенського, який в своїй статті «Nędza na Rusi», надрукованій в «Gazeti Narodowej»[8], писав про патріархальні відношення, суспільну гармонію між панським двором і селом, про низький моральний рівень селян, якому протиставляв зразки високої моральності і чистоти шляхтичів. Франко дав правдиве висвітлення відносин між двором і селом, показав економічну залежність селян від двора, ворожі відношення між ними та деморалізуючий вплив шляхти на село.

Будучи на протязі століть панівним класом, шляхта вважала себе «основою», цвітом суспільства, доводила, що без неї не може існувати польська нація і прищеплювала цю думку всьому польському народові. Класове самолюбство, зарозумілість та погорда і ненависть до народних мас були характерними рисами і вищих і середніх верств шляхти. Вони були

---

[4] Іван Франко. Твори в двадцяти томах, т. IV, К., 1950, стор. 380.
[5] Там же.
[6] Іван Франко. «Селянський рух в Галичині», „Die Zeit", 1895, № 51.
[7] Іван Франко. „Dwory i chaty w Galicji", „Głos", 1883.
[8] „Gazeta Narodowa", 1883.

властиві навіть так званій ходачковій шляхті, яка своїм соціальним становищем нічим не відрізнялася від селян.

В оповіданні «Довбанюк» Франко показав, як старий шляхтич гірко розчарувався в своїх фанатичних мріях про відродження шляхетської Польщі, про той час, коли шляхта буде «орати хлопами».

Обурений, зневірений, обідраний і зголоднілий Довбанюк, який пішов на заклик дротаря-емісара, щоб взяти участь у повстанні шляхти, через три місяці повернувся в село на свій жебрачий хліб. Проте, розбитий морально, Довбанюк не згубив свого «шляхетського гонору». Він, хоч і живе на ласкавому хлібі селян, погорджує ними, ненавидить їх.

Внутрішню гнилизну польської шляхти, її моральне здичавіння Франко розкриває в таких творах, як «На вершку» (1881 р.), «Із записок недужого» (1881 р.), «Для домашнього вогнища» (1892—1893 рр.).

Новела «Із записок недужого» написана в формі щоденника, що дало змогу авторові викласти події у вигляді спогаду. Спогади породжуються асоціацією, викликаною деталлю подачі недужому ракового супу. Цей же раковий суп йому подавали і в домі Олі, коли він востаннє з нею бачився. Помста Олиних братів-шляхтичів над «хлопським сином», що насмілився полюбити шляхтянку, виростає у творі в класову помсту. Автор щоденника втрачає не тільки Олю, він втрачає все: його звільняють з посади, домовласник позбавляє його помешкання, редакції закривають перед ним двері і, на довершення всього, поліцейський комісар змушує хвору людину залишити місто.

Змальовуючи трагічне становище героя, Франко показує класову помсту озвірілої шляхти і розкриває при цьому весь механізм суспільних відносин в капіталістичному суспільстві.

Героїня оповідання «Із записок недужого» Ольга, прочитавши в романі Шпільгагена абзац «Ніхто не може вас спасти — ні герой, ні святий, ні бог, ви можете тільки самі себе спасти», — говорить: «Але вдумайтеся в ті слова, приложіть їх не до робітників, а до нас — до шляхти, до панів. Знаєте, як мені представляється тоді послідня фраза? А ось як: «Ви не можете також самі себе спасти». Ні герой, ні святий, ні Бог не спасе нас, а ні ми самі не спасемо себе, бо в нас нема того, без чого неможливе ніяке спасіння, нема сили духу, нема внутрішньої опори, бо ми споконвіку привикли до чужоїдного життя, привикли полягати на чорній праці, а коли праця побідить, то нас не стане». Цими словами шляхтянки Ольги Франко викриває справжнє обличчя польської шляхти.

Новела «Із записок недужого» органічно звязана з новелою «На вершку», яка також розкриває внутрішню гнилизну шляхти.

Група краківської аристократичної молоді разом з повіями справляють гулянку на гроші, украдені Еженом у свого багатого дядька. Крадіжка вчинена ним на знак протесту проти задушливих обставин паразитичного життя. Ежен хотів хоч таким чином «зійти з фальшивого вершка на дно, туди, де й вони заглянути не ласкаві». Ця новела є зразком глибокої критики польської шляхти.

Новела «На вершку» доповнює і розвиває думки, висловлені в п'єсі «Останній крейцар», в якій Франко показує, що шляхетське середовище, гонитва за багатством убиває всі людські почуття. Герой п'єси «Останній крейцар» Євгеній марнує свою молодість задля грошей, які надіється отримати від багатого родича.

Жадоба грошей перетворює юнака на покірного раба, який таємно проклинає свого тирана, що за допомогою грошей здобуває владу над людьми. Гроші штовхають Євгенія на злочин: він обкрадає багатого родича. Чекаючи на арешт, він говорить про могутню і страшну силу грошей. Монолог Євгенія, звернений до останнього крейцара, розкриває соціально-філософський задум твору.

Вплив шляхетського середовища на руйнування людини показує Франко в своїй незакінченій поемі «Нове життя» (1883—1885 рр.) та в поемі «Лісова ідилія», написаній перед 1903 роком. Головний герой цих поем, як і творів «Останній крейцар» та «На вершку», Євгеній — людина аморальна, розчарована, яка не зуміла знайти собі ніякого місця в житті. Бачачи гнилизну, затхлість шляхетського оточення, він відмовляється від нього, але не знаходить собі іншого пристосування. Подібні типи змальовані Франком і в творах, що ввійшли до збірки «Рутенці». А всі разом вони нагадують шляхтича Адася з повісті «Основи суспільності». Таких людей породжувала дійсність, вони типові для шляхетського середовища, уособлюючи його найсуттєвіші риси: аморальність, фізичне і духовне виродження, паразитизм.

Моральна розбещеність і гнилизна основ суспільності — польської шляхти — яскраво показана Франком в повісті «Для домашнього вогнища», написаній у Відні 1892 року.

Дружина капітана австрійської армії Анеля після від'їзду чоловіка до Боснії залишається у Львові з двома дітьми. Їй невистачає коштів для світського життя «на широку ногу». Шукаючи джерел прибутку, вона разом з своєю товаришкою організовує будинок розпусти. В цій ганебній справі їй допомагають високопоставлені особи львівської знаті. Шляхом обману Анеля вербує цілі партії сільських дівчат, які шукають будь-якого заробітку, і відправляє їх до Константинополя, Смірни та в Індію. Все це вона робить для підтримки свого

«домашнього вогнища», мріючи про повне щастя після повернення чоловіка. Але як тільки він повернувся, несподівано все викривається, і міщанське щастя розвіюється, як марево.

Ті, хто був «прямо ініціаторами цього підприємства, заслонювали його своїми плечима, своєю радою, або урядовою повагою, тепер вчинили галас, для них добре схована підлота перестає бути підлотою, утаєний злочин є доказ відваги [9].

Пояснюючи свій вчинок, Анеля розкриває моральне обличчя всієї шляхти: «А в тім, чи ж то перша одинока в тій торгівлі. Ведеться вона то явно, то тихцем. Від соток літ і наша шляхта веде її. Не від нині йдуть наші дівчата на торги до Константинополя, Смірни та Олександрії, а тепер повно їх і в Індії і в Єгипті і в Турції і в Бразилії» [10].

Тяжкі злидні женуть сільських дівчат до проституції. Анеля говорить:

«Десятки були таких, котрі прямо говорили мені: «А хоч би ви, пані, продали нас навіть в турецьку неволю, то будемо вас благословляти, щоб тільки видобитися на шлях ганьби, та й то навіть цей шлях не схоронить нас від нужди, голоду, неволі».

Франко виразно підкреслює моральний розклад панів, брехливу зовнішність моралі офіцерської касти, розкриває весь механізм «суспільної практики» цих «паразитів з водянистим мозком», які будують свій добробут на брехні, на спекуляції приниженою гідністю трудящої жінки.

Письменник, змальовуючи розклад буржуазного суспільства, показує жахливе становище трудящих мас, приречених на зубожіння і деморалізацію.

Звичайний у буржуазній літературі сюжет зазвучав у Франка як гострий протест проти експлуататорського суспільства.

Як бачимо, в усіх згаданих творах, написаних раніше повісті «Основи суспільності», письменник порушує цілий ряд соціальних проблем, гостро засуджує шляхту, викриває гнилі основи буржуазного суспільства.

Повість «Основи суспільності» займає головне місце в розвитку теми викриття шляхти і свідчить про дальше зростання Франка як письменника-реаліста всупереч твердженням деяких буржуазних літературознавців про мнимий занепад його таланту та відхід від реалізму в 90-х роках. Послідовне розвінчання паразитичного життя шляхти, викриття її аморальності, жорстокості, показ деморалізуючого впливу панського двора на село, зображення уніатського попівства, його малокультурності, тупості та бездіяльності, протиставлення їм трудового

---

[9] Іван Франко. «Для домашнього вогнища», Львів, 1897, стор. 148.
[10] Там же, стор. 149.

селянства з його здоровою і чистою мораллю ставлять повість «Основи суспільності» поруч з кращими творами Франка.

Твори Франка, спрямовані на викриття найреакційніших верств суспільства — шляхти і духовенства, зокрема повість «Основи суспільності», є продовженням одної з кращих традицій в українській літературі демократичного напрямку.

Відомо, як нещадно плямував Т. Г. Шевченко гнобителів народу, викривав їх розкладницький вплив на народ.

Ця тема знайшла всебічне відображення в «Народних оповіданнях» Марка Вовчка. Її продовжував розробляти на матеріалі пореформеної дійсності Панас Мирний у своїх повістях «Лихо давнє і сьогочасне», «Повія» і інших, викриваючи мерзенне обличчя суспільних паразитів — поміщиків, буржуазії.

Повість «Основи суспільності» Франко писав частинами на протязі 1893—1895 рр. і друкував в журналі «Життя і слово». В одному з своїх листів до Драгоманова Франко писав, що цей твір запланований на три частини: «Чи Ви пробували читати мій роман «Основи суспільності», а коли читали, то як Ви мені порадите. Дуже він довгий. Перша частина ледве скінчиться в 1½ року. Значить на всі дальші частини ще треба три роки» [11].

З невідомих причин другу частину повісті Франко перервав на V розділі, і твір залишився незакінченим. Але і в такому вигляді він є гострою зброєю, вістря якої спрямоване проти клерикально-шляхетської реакції.

Можна припустити, що Франко свідомо повість лишив незакінченою. Беручи до уваги те, що ряд персонажів твору, різні епізоди та ситуації не вигадані, а взяті з життя, треба вважати, що в разі закінчення твору письменникові загрожував би судовий процес за образу «честі» виправданих судом представників шляхти.

Та письменникові все-таки хотілося, щоб повість побачила світ. Не бажаючи вигадувати закінчення, яке б могло зіпсувати ідейний задум твору, письменник вирішив, очевидно, закінчити повість, коли забудеться кукізівський процес.

За життя Франка повість не перевидавалась: надто вже великою була викривальна сила твору. Тільки в 1920 році «Основи суспільності» вийшли окремим виданням. В 1936 році повість ввійшла в III том п'ятитомника вибраних творів Ів. Франка. В 1951 році була видана у Києві і ввійшла в VII том творів Ів. Франка (двадцятитомне видання). Останнє видання повісті «Основи суспільності» здійснене Львівським книжково-журнальним видавництвом у 1952 році.

---

[11] Матеріали для культурної й громадської історії Західної України. Том І. Листування Івана Франка і М. Драгоманова, Київ, 1928, стор. 494.

І. СІРАК

СЕЛО В ОПОВІДАННЯХ ІВАНА ФРАНКА [1]

Значна частина художніх творів І. Франка, в яких письменник реалістично відобразив життя трудящих Галичини в період австро-угорського панування, написана на матеріалі сільського життя. Франко один з перших в українській літературі відобразив процес капіталістичного розшарування села, його пролетаризацію та зростання стихійного протесту розореного селянства.

Злидні галицького трудівника, розорення бідняцьких мас, надуживання сільських властей і т. д. були матеріалом в руках Каменяра, який виступив з засудженням капіталістичної системи, жорстоких буржуазних законів Австро-Угорщини.

Ще з дитинства Франко цікавився життям галицького селянства. Передовий революційно-демократичний світогляд, прекрасне знання галицької дійсності дали змогу Франкові правдиво відобразити в своїх художніх творах підневільне становище селянства колишньої Західної України. Письменник показав і нове явище в суспільному житті Галичини XIX—початку XX ст. — зростання революційно-визвольного руху селян та молодого ще тоді робітничого класу.

Скасування панщини 1848 року в Австро-Угорщині, як і реформа 1861 року в Росії, було проведене в інтересах поміщиків. Австрійський уряд дав селянам «волю», але земля і надалі лишилася панською власністю. Будучи австрійською колонією, Галичина найбільше терпіла від так званого індемнізаційного викупного податку.

Таке скасування панщини викликало протест з боку обуреного безземельного і малоземельного селянства. В одній із своїх праць, присвяченій цьому питанню, І. Франко наводить слова селянського депутата до віденського сейму в 1848 році: «Прошу високого сейму, за що маємо їх (панів — *І. С.*) відшкодовувати? Їх дар прийшов запізно. Є нас тут сто на доказ,

[1] З дипломної роботи.

як то нас уважали не за людей..., а за панщизняні машини, за невільників, за найнижчу верству людей. На 300 кроків від панського палацу ми мусили знімати шапку... Коли бідний хлоп хотів вийти по сходах панського двора, то говорено йому: хлоп смердить, пан не може того знести в своїм покою. І за кожне таке знущання ми маємо давати відшкодовання? Я думаю — ні. Батоги і канчуки, що обвилися довкола наших голов і нашого струдженого тіла, се нехай вистачає їм, се нехай буде їм відшкодованням...» [2].

Заворушення проти поміщиків набрали таких розмірів, що з повсталими селами розправлялися за допомогою війська.

В своїх творах Франко яскраво відображає важкий стан селянства Галичини, їх розорення від податків, численних штрафів, визисків з боку панівних класів.

Так, в одному з своїх віршів він влучно показує, що одержав галицький селянин після довговікової панщини:

Йосифинський патент панщизняний,
Прадідівський квит на тридцять буків,
Діда скарга за грунтець забраний,
Батьків акт ліцитаційний драний —
Ось весь скарб, що він лишив для внуків [3].

В своїх оповіданнях Франко широко висвітлює диференціацію галицького селянства в епоху капіталізму, яке в своєму середовищі утворювало два антагоністичні класи: буржуазію і сільський пролетаріат.

Українські буржуазні націоналісти, зокрема їх ідеолог М. Грушевський, висунули антинаукову «теорію» безбуржуазності, безкласової української нації. Вони брехливо твердили, що буржуазія і поміщики, як і робітничий клас на Україні, не мають нічого спільного з корінним населенням, а виникли з неукраїнських елементів. Твори І. Франка — гострий удар по цій націоналістичній брехні. Такі його оповідання й повісті, як «Гутак», «Сам собі винен», «Микитичів дуб», «Рябина» та інші саме й показують диференціацію українського села та утворення сільської буржуазії — куркульства.

Коли в оповіданні «Лесишина челядь» не показано ще причин класового розшарування села, то в інших, наприклад в повісті «Гутак», письменник з усією силою критичного реалізму відтворює цей процес, висвітлює причини, які приводять селян до масового зубожіння. Франко змальовує образи селян-бідняків, що перебували під подвійним гнітом «своїх» і «чужих»

---

[2] І. Франко. Панщина і її скасування 1848 р., Львів, 1913, стор. 176.

[3] І. Франко. Вибрані поезії, Держлітвидав України, Київ, 1948, стор. 170.

експлуататорів. Селяни-бідняки в його оповіданнях це не пасивна маса, а енергійні люди, що напружують весь свій розум, чуття, сили в життєвій боротьбі.

Дрібновласницька сім'я вперше була відображена в оповіданні «Лесишина челядь» (1876 р.). Автор викриває вузькі інтереси, егоїзм, черствість Лесихи, від яких терплять наймит Василь та бідна невістка Анна, що внесла в Лесишину хату тільки свої «чорні брови, карі очі, двоє рук робочих, терпляче, послушне і покірливе серце».

Франко писав, що в «Лесишиній челяді» він «хотів змалювати контраст між красою природи і мізерією людського життя»[4]. Тому і композиція оповідання відповідає контрастному відображенню краси природи і життя людини, що працює в поті чола. Автор хотів надати творові суспільно-викривального характеру, привести читача до певних соціальних висновків. В цьому Франко наслідував Т. Г. Шевченка, який на фоні чудової природи змальовував злидні і визискування народу.

Картина літнього ранку, пейзаж урожайної ниви на початку оповідання служать контрастом до поневірянь Анни і наймита Василя в сім'ї Лесихи.

Образи сварливої свекрухи Лесихи та її сина Гната письменник подав у загостреному, перебільшеному плані. Такий художній засіб дозволив І. Франкові зробити наголос на суттєвих рисах власника-егоїста.

Гротескно виконаний портрет Гната викликає в читача антипатію: «волосся червоне, очі маленькі, хитрі, як у якого татарина, сам великий, голова, як макітра, а губи, мов подушки, такі повіддувані».

Вдало підібраними словосполученнями, взятими з уст народу, письменник розкрив таку рису Гната, як злодійкуватість: у нього «не зовсім чисті пальці», бо «не раз там крізь них дещо прослизнеться», він «має, як то кажуть, неруш в руках».

Знущання над жінкою-біднячкою, наймитом Василем, докори і лайки — звичайне явище в сім'ї Гната.

За допомогою вдало підібраного порівняння «з'їдає чужу душу, як іржа залізо» підкреслено тиранство старої Лесихи в її відношенні до Анни. Лесиха — тип сварливої свекрухи в заможній сім'ї. Вона завжди насуплена, нещира, «жарту або якого іншого радого та щирого слова не чув від неї ніхто».

Письменник з симпатією малює образ Анни. Він виконаний під впливом народних ліричних пісень, які виражають сімейні відносини за умов капіталізму на селі. Переживання Анни розкриті художніми засобами народної пісні або самою піснею.

---

[4] І. Франко. Передмова до збірника «Добрий заробок і інші оповідання», Львів, 1902, стор. 6.

В оповіданні показано, як дрібновласницька атмосфера сім'ї вбивала кращі духовні риси Анни: наруга і побої позбавили її веселості, «заголомшили молоду голову, затоптали останню іскорку дитячої свободи і живості».

В повісті «Гутак» (1876 р.) показано зубожіння трудящого селянства, загострення класової боротьби на селі. Ось сцена громадського сходу. Поруч стоять двоє селян, але вони у всьому відрізняються один від одного. Максим Чапля — «чоловік низенький, грубий і досить пацаловатий», в хорошій новій одежі. Це куркуль, старий війт. Другий — худий, спрацьований бідняк, Хохлачик, в білому переношеному сіряку, що «різко відбивався від чорної гуні пана війта». І зовнішній вигляд виборців, і репліки з їх гурту підсилюють типові соціальні контрасти в галицькому селі.

Окремі репліки бідняків розкривають експлуататорське нутро Максима Чаплі. Використовуючи становище війта, він обдурював і визискував бідняків. Людина лицемірна, підла і нечесна, Чапля «волік до своєї хати, що міг зарвати», брав «послідню коровицю» у бідняків. Письменник свідомо підкреслює негативні риси багатія, щоб викликати в читача ненависть до нього. Так, наприклад, Чапля не говорить, а «пищить, раз у раз витягає щосили свою коротеньку шию»; лицемірство Чаплі підкреслюється його улесливою мовою, пересипаною звертаннями: «мої любенькі», «панове громада».

Письменник не ховає своєї антипатії до сільської п'явки.

Село в повісті «Гутак» поділене на два ворожі табори. Куркулі та їх однодумці стараються вибрати війтом людину із свого середовища. Проти них виступає бідняцька маса, яка на своєму гіркому досвіді переконалась, чиї інтереси обстоює сільська старшина, вибрана з куркульського табору.

«Кожний мав щось на серці, кожному накипіло на душі за тоті три літа, і кожний рад, що хоч раз може вилляти своє горе, говорив, кричав, махав руками, гарячився...» [5].

Не кращий за колишнього війта і його наступник Гутак. Влучну характеристику йому дає бідняк Хохлачик:

«Люди добрі! Най вас бог боронить від такого чоловіка. Що ви хочете? Аби вас на пузі держав, як німину на припоні? Ну, ну, виберіт си Гутака, він вас буде буками та канчуками, та штрафами вчити порядку» [6].

Дальші епізоди доповнюють образ Гутака. Він побив бідняка Хохлачика та ще й обвинуватив його в крадіжці, збезчестив біднячку Орину Задорожну, а потім забрав у неї останню нивку.

---

[5] І. Франко. Твори, т. V, Держлітвидав УРСР, 1951, стор. 155. Далі цитати наводяться за цим виданням.

[6] Там же, стор. 157.

Гутак ще парубком славився розбещеністю, аморальністю, корисливістю і пихатістю. Ці риси характеру Гутака проявляються в окремих епізодах повісті. Так, сама поява Гутака примушує бідняків замовкнути, розійтись, бо вони бояться його, знаючи, що це підла, мстива людина. Показовим є вчинок Хохлачика на виборах, який на сходці агітував проти Гутака, а сам все ж таки голосував за куркуля, боючись втратити в нього роботу.

Через образ Гутака письменник показав причинну обумовленість таких рис в людині, як мстивість, захланність, егоїзм. Жадоба багатства, приватна власність робили людей в умовах капіталізму черствими егоїстами. Показовою є еволюція характеру Анни. Заради багатства батьки Анни видали її заміж за Гутака, не питаючи згоди в дівчини, яка любила чесного бідняка Хохлачика. Життя з Гутаком зробило з неї сварливу жінку, байдужу до горя бідняків.

Зображене в повісті село темне, неписьменне. Вчитель не вчить дітей, а мститься на них за те, що їх батьки не обрали його до громадської ради. Він тремтить перед паном старостою, боячись втратити посаду. Характерною є гумористична сцена прийому вчителем пана старости. Вона викриває залежність сільської інтелігенції від панівних класів.

Пейзаж у повісті служить контрастом до змалювання важкого життя бідняків. Контраст цей підсилюється авторським зверненням до місяця, щоб він своїм світлом навівав біднякам спокій, щасливі сни, затирав прикрі згадки про злидні.

Класова боротьба на селі відображена і в автобіографічному оповіданні «Моя стріча з Олексою» (1878 р.).

Куркулі озброїлись проти Сторожів — бідної селянської родини — за те, що Олекса на кожному кроці викривав куркульські і панські зловживання. Багатії зробили Сторожів «посміховищем і поштурхачами громадського начальства». Використовуючи владу, вони мстять біднякам: «...де яка кара, де яка здекуція, штраф або шарварок, на Сторожів перших усе сиплеться, як з діравого міха». Олекса з своїм братом активно виступають на захист своїх прав. Сам Олекса скалічив війтові обличчя. Навіть пани та міські урядовці «не мали ласки в Олекси». Своєю непримиренністю до гнобителів він здобуває авторитет у бідняків.

Письменник викриває підлі дії куркулів у боротьбі з Сторожами: підступи, наклепи, зловживання податками, штрафами, незаконними арештами.

Діалог Мирона з Олексою показує, як селяни-бідняки симпатизують соціалістичним ідеям, що втілюють прагнення і мрії трудящих мас.

Образ українського сільського буржуа Франко змалював і

в недокінчених варіантах оповідання «Рябина» (1890 р.). Рябина — українець, куркуль, який визискує бідняків так само, як підприємець-єврей чи польський шляхтич. Не випадково Франко порівнює його з магнатом. Автор підкреслює, що не тільки чужі, а й свої, українські пани однаково гнобили селянина-бідняка.

«Іде було вулицею, як який магнат. Зустрінеш його і здається тобі, що вулиця вузька. А заговорить до тебе, мов у дзвін ударив, то не гірше і перед самим старостою зацукаєшся, як перед ним»[7].

П'ятнадцять років Рябина війтував на селі, п'ятнадцять років лились бідняцькі сльози. Словами селянина-бідняка письменник розкриває розгул куркулів, єдність державно-адміністративної системи з багатіями. Ось що говорить селянин-бідняк:

«Де ж таки, п'ятнадцять літ він (Рябина — *І. С.*) у нас війтував, на п'ять опадів його вибирали. Та що ж я кажу: вибирали. Так таки мусили, бо ніхто проти нього й пискнути не смів. А тут ще на вибори завсіди як не пан староста, то пан комісар приїде, і нехай-но хтось посмів сказати, що не хочемо Рябину, абощо. Ну, ну, не приведи господи. Одно те, що пан староста або пан комісар зразу ніби недочує на тото вухо, відки такий голос іде, а коли голос таки не втихає, то зараз крикне: «А хто там галасує? Тут не коршма, тут вибори громадські. За двері з ним, коли впився»[8].

Більша частина селян — боржники Рябини, які змушені йти жебракувати.

Письменник яскраво показує, як потом і кров'ю багатомільйонної маси наживалися чиновники цісарського бюрократичного апарату. Під час виборів Рябина зраджує інтереси селян, торгує їхніми голосами, «так само, як громадським лісом, громадською глиною та громадським банком». В другій редакції оповідання Рябина насильно забирає у бідняків землю. Такі дії сільського дуки викликають справедливе обурення з боку селян.

Франко завжди ділив людей, як писав М. Коцюбинський, на два табори: на кривдників, проти яких він гострив, як меч, своє слово, і на покривджених, яким він віддавав усе серце і розум.

На конкретно-життєвих прикладах письменник реалістично відобразив процес повного зубожіння та пролетаризації села. Микола Прач, герой оповідання «Сам собі винен» (1880 р.), втрачає через борги грунт і хату та йде шукати заробітку на

---

[7] І. Франко. Рябина (оповідання), т. IX, стор. 437.
[8] Там же.

лісних промислах. Такою була доля не тільки Миколи, а й багатьох його односельчан-бідняків.

«О так, куме, вже знов одного газди не стало в громаді,— гуторили між собою селяни.— Ой, чи то, куме, робить, аж йому не раз очі з голови лізуть... Але що то все поможе? От тепер ми тут стоїмо, а хіба ми знаємо, чи й на нас котрого завтра не спаде те саме, що нині спало на Миколу...»

Поведінка Миколи після продажу з торгів його майна підкреслює весь трагізм становища селянина-пролетаря. Спочатку Микола навіть хоче покінчити з собою.

Повне розорення бідняцьких господарств було масовим явищем в Галичині. Так, з 1873 по 1879 рік продано 11583 господарства. Цей факт тенденційно замовчували українські буржуазно-ліберальні письменники. Їх фальшиву позицію Франко викрив у маловідомому оповіданні «Казка про молодих директорів банкових» (1884 р.), в якому виражена думка про необхідність усунення буржуазно-поміщицького ладу.

Тема пауперизації та пролетаризації селянства висвітлена Франком у циклі «Бориславських оповідань».

Капіталістична конкуренція, що розгорілась після відкриття нафтових промислів в районі Борислава, вела до знищення селянських господарств. Швидкий розвиток капіталізму, втягуючи у своє русло й селян, руйнував патріархальні відносини на селі.

Разом з розвитком капіталізму в Галичині ширилися обмани, підпали, вбивства, деморалізація громадського уряду («Яць Зелепуга», 1887 р.).

В оповіданні «Яць Зелепуга» письменник показав, що в капіталістичній лихоманці чесна праця не має перспективи, перемагають ділки, які засвоїли вовчу суть капіталістичних законів. Гірким докором богові кінчається оповідання про трагічну долю бориславського селянина, знищеного капіталістичною конкуренцією: «Боже, невже ти все бачиш? Невже се все — твоя свята воля?»[9].

Часті неврожаї, голод, хвороби приводили до пауперизації селян.

У повісті «Борислав сміється» (1881—1882 рр.), присвяченій відображенню боротьби молодого робітничого класу Галичини проти капіталістів, змальована яскрава картина народних злиднів.

Народні злидні — джерело зиску для капіталістів. Про це цинічно говорить підприємець Герман Гольдкремер:

«Сонце — то мій вірний атаман. Висушуючи ті поля, висисаючи всі живі соки з землі, воно працює для мене, воно зго-

---

[9] І. Франко. Твори, т. II, стор. 2.

нить дешевих і покірних робітників до моїх ям, до моїх фабрик» [10].

Марево голоду нависло над розореним селянством Галичини. У передмові до «Казки про Добробит» (1890) зазначалось:

«Казку я написав під враженням жахливої вістки про різню худоби і про марево голоду, що нависло над 70 повітами Галичини... Виходить, що зміст її не зовсім видуманий. Згадувані в ній конфіскати громадських шпихлірів, лісів, грошей, т. зв. королівщини і церковного майна, відбирання землі від місцевого населення і передавання її німецьким колоністам — поминаючи вже високо педагогічну поведінку різних панів з «Kreisamt-ів» у відношенні до селян — усе це факти, що на жаль далеко не вичерпують історії галицького «добробуту» [11].

В образі пана Гопмана письменник подав символічний образ австрійської держави-паразита, яка нещадно грабує і катує селян, обстоюючи лише інтереси поміщиків.

Оповідання свідчить про зріст ідейної та художньої майстерності письменника. Коли в попередніх творах І. Франко виступав проти окремих пороків тогочасної дійсності, то в цій казці він засуджує капіталістичну державу в цілому. Кожний рядок твору пройнятий вбивчою іронією над буржуазно-цісарською монархією.

Тема розорення селян-бідняків від непомірних штрафів знайшла відображення в оповіданнях «Добрий заробок» (1881 р.), «Домашній промисл» (1877 р.), «Історія кожуха» (1892 р.). Поряд з цією темою в «Домашньому промислі» письменник розвінчав лицемірні філантропічні «заходи» панків-ліберальів — любителів етнографії.

В розкритті ідейного змісту оповідання важливу роль відіграють народні прислів'я, окремі звороти, подані в іронічному плані, як-от: «Ніколи якось панська ласка хлопові на здоров'я не виходить» [12], або «Не міряй свого носа з панами, бо як твій буде довший, то тобі вріжуть, а як буде коротший, то тобі ж натягнуть» [13].

Дотепними порівняннями автор показує, що селянин в представників цісарської адміністрації не знайде порятунку.

«У нас у всякому ділі найліпше до старости вдатися. Чи то видаток, чи заразлива хвороба, або церковна справа, чи пожежа, чи школа, чи дорога, або міст, чи скарга на війта, — з усім іди до старости, як у дим» [14], а що з того нічого не виходить,— свідчить сцена прийому Яця старостою.

---

[10] І. Франко. Твори, т. IV, стор. 335.
[11] І. Франко. Твори, т. II, стор. 423.
[12] Там же, стор. 132.
[13] Там же.
[14] Там же, стор. 134.

В оповіданні «Історія кожуха» на прикладі однієї бідняцької родини письменник показав, яким лихом для трудящих були надмірні штрафи. Оповідання пройняте щирою теплотою до селянина-бідняка, який втратив останній кожух.

Авторська симпатія до бідняка виявляється в монолозі кожуха, в якому автор підкреслює моральну вищість людей праці над представниками панівних класів. Ця думка розкривається в художній деталі — в співставленні приношеного селянського кожуха з церковними ризами або хутром з хорошого сукна. Кожух має більше прав бути гордим, бо він невтомно служить трудящій селянській родині.

Бідність селянина підкреслюється рядом побутових деталей: ціла родина сидить коло однієї миски затирки, а з одежі в хаті на жердці висить єдиний кожух; у селянина «ледве стає на «яку-таку обув і на податок».

В оповіданні «Історія кожуха» показані жахливі порядки австро-цісарської монархії. Навіть школа в Австро-Угорській державі була тягарем для села.

Цю думку розкриває сюжет оповідання: школяр, захворівши, не відвідує школи. За це сільське начальство забирає в його батьків єдиний кожух.

Сцена відбирання за штраф кожуха психологічно напружена. Цього досягає автор таким порівнянням:

«Ті, що лишилися в хаті, після того, як винесено кожух, дізнали такого чуття, як коли б винесено трупа якогось найдорожчого з родини» [15].

Монолог селянина в кінці оповідання підкреслює беззахисне становище бідняка в тодішніх суспільних умовах.

«Але ж бійтеся бога,— лементував Іван.— Я ринського заплатив і втратив кожух. Хто мені мою кривду верне?

Юдка і десятник тільки плечима стиснули» [16].

Крім капіталістичних способів експлуатації, важким ярмом на плечі галицького трудящого селянства лягали залишки феодально-кріпосницьких відносин, що проявлялись, як зазначав Франко в роботі «Панщина і її скасування 1848 р.», в трьох основних формах: 1) індемнізація, тобто сплата «звільненим» від панщини селянством тих грошових сум, які воно повинно було віддати панам за скасування панщини; 2) так звана сервітутова справа, тобто викуп селянами лісів і пасовиськ; 3) справа пропінаційна — викуп державою селянським коштом у панів права виробляти і продавати спиртові напої. Крім цих трьох основних, лишились ще такі кріпосницькі пережитки, як шарварки, право на полювання, право на риболовство, право

---

[15] І. Франко. Твори, т. III, стор. 199.
[16] Там же, стор. 200.

патронату, тобто право дідича (поміщика) надати парафію священикові і т. д.

Реалістичну картину зубожіння села під тягарем феодальних пережитків відобразив І. Франко в оповіданні «Ліси і пасовиська» (1883 р.).

В передмові до збірки «Панщизняний хліб та інші оповідання» (1913 р.) письменник вказував про «Ліси і пасовиська»:

«Оповідання «Ліси і пасовиська» відноситься до темної досі в історії нашого економічного розвою доби політичної реакції 60-х рр. минулого віку, в якій наші селяни конець-кінцем основно програли т. зв. сервітутову справу і в якій через те покладена була основа пізнішого економічного лихоліття та автономічного безголов'я» [17].

Сервітутова справа була смертельним ударом по селянських господарствах. Відомо, що ліси й пасовиська до скасування панщини вважались громадськими. Потім пани взяли їх під свою опіку. Патентом від 17 квітня 1848 року селяни повинні були за вживання цих дібр сплатити панам умовлену суму грошей. Патентом від 19 серпня 1849 року та міністерським розпорядженням від 4 жовтня 1850 року ліси і пасовиська передано селянам за так званим сервітутовим викупом. Проте пани почали силою загарбувати ці селянські угіддя. Почались так звані сервітутові процеси, які селяни завжди програвали. Так, із 32000 процесів селяни програли більше 30000, бо урядники, суди, держава завжди стояли на боці панів.

«Сервітутова справа, — писав І. Франко, — пожерла мільйони народного добра, підрубала на довгий час сам корінь народного добробуту, заперла селянству на довгі літа дорогу до господарського розвою...» [18].

В оповіданні «Ліси і пасовиська» автор показав реалістичну картину важкого економічного і політичного становища розореного галицького села після скасування панщини.

Поміщики, усвідомлюючи, що реформою 1848 року австроцісарський уряд захищав їхні ж інтереси, скеровували всі свої дії проти трудящого селянства.

«Хоч цісар дав хлопам волю і скасував панщину, то прецінь як вони (пани — *І. С.*) не дадуть їм (селянам — *І. С.*) ліса і пасовиська, то хлоп таки мусить або погибати на пни, або до них «прийдіте поклонімося», а тогди знов верне панщина, хоч трохи в іншій свиті, але для хлопа через те зовсім не лекша» [19].

---

[17] І. Франко. Твори, т. II, стор. 404.
[18] І. Франко. Панщина і її скасування 1848 р., Львів, 1913, стор. 215.
[19] І. Франко. Твори, т. II, стор. 45.

Важливе значення для підкреслення в творі важкого соціально-економічного становища пореформеного галицького села відіграє пейзаж. Хоч поданий скупо, він влучно показує картину зубожілого села. Хати, в яких живуть бідняки, пообдирані, поперехилялись на боки, плотів зовсім нема біля них, хоч кругом ліси. Така пейзажна сторінка села, подана в дусі творчості Шевченка і Некрасова. Реалізм цього пейзажу вщент розбиває буржуазно-націоналістичні «писання» про українське село, що немов би то писанкою розкинулось в обіймах чудової весняної природи.

Оповідання цікаве і своєю композицією. На початку твору устами громадського уповноваженого (так званого пленіпотента), від особи якого ведеться розповідь, говориться про важке соціально-економічне становище селянства, причому окремі репліки вказують і на причини такого становища. Злидні селянства, обдуреного скасуванням панщини і чиновницькими махінаціями, змальовуються на прикладі безсовісного панського обману під час сервітутового процесу. Сцена процесу розкриває методи експлуатації поміщиків та їх співучасників, зриває маску з буржуазно-поміщицького лібералізму.

Не змінилось на селі після реформи 1848 року й політично-адміністративне управління, бо, як і за панщини, вся влада в селі належить панові. Безземельні і малоземельні селяни для нього — дешева робоча сила.

Ідейний смисл оповідання І. Франка, особливо в тих місцях, де письменник говорить про часи після скасування панщини, збігається з ідейним напрямком вірша Некрасова «Воля»:

В этих фантазиях
Много ошибок.
Ум человеческий тонок и гибок,
Знаю: на место сетей крепостных
Люди придумали много иных,
Так,... но распутать их легче народу...[20]

Факт цієї ідейної спорідненості згаданих творів обох революційно-демократичних письменників не випадковий. Реформи, проведені зверху панівними класами як Австро-Угорщини, так і Росії були найбільшим обманом і російського і українського селянина. Тому вони викликали осуд письменників. Вихід для обдуреного реформою селянства вказували російські революціонери-демократи — повстати організовано зі зброєю в руках проти своїх гнобителів. Франкові селяни у боротьбі проти панів вдаються до крайнього засобу — повстання всім селом.

В оповіданні Франка класово-ворожі сили представлені, з

[20] Н. А. Некрасов. Избранные сочинения, Госполитиздат, 1945, стор. 94.

одного боку, в образах поміщика, його поплічника — адвоката та, з другого, — безземельної селянської маси.

Образ пана типовий для пореформного галицького села. Він нажився потом і кров'ю трудящого селянства. Всі його дії скеровані проти інтересів селян-бідняків. Він і начальник громади, що «прикрутив селян» і «тисне їх що сили», він і могутня економічна сила в селі. Діючи то відкрито, то шляхом обману, пан підкорив собі все село. Використовуючи селянську безпорадність, заграючи в лібералізм, він нахабно обдурює громаду, забравши в неї ліси і пасовиська. Панський лібералізм, його крутійства розуміють і самі селяни. Так, пан, за словами «пленіпотента», не говорить, а «гне харамана», тобто обманює. Але ця ліберальна маска спадає, коли розорені селяни повстають. За допомогою військової сили пан розправляється з бунтівниками. Таке змалювання Франком образів експлуататорів галицького села завдає удару брехливим теоріям «єдиного потоку», за якими нібито український селянин та український поміщик мали спільні інтереси.

В історії відомі численні факти підлої зрадницької діяльності української буржуазної інтелігенції (москвофіли, народовці), що продавала інтереси народу. В оповіданні «Ліси і пасовиська» тип українського буржуазного ліберала, зрадника інтересів трудящих втілений в образі адвоката, який закликає селян не виступати проти панських злодіянь. Під час судового процесу він обдурює селян. В образі представника капіталістичного «правосуддя» письменник показав, як весь суспільний устрій тодішньої цісарської Австрії приводив до повного зубожіння не тільки окремих господарств, а й цілих сіл.

«Громада тяглася з останнього, хоч і як їй то нелегко приходилося. Бо ліс і пасовиська остались в панських руках, і ми мусили більшу половину худоби як стій випродати задармо, бо не було чим годувати. Решта товклася — і донині товчеться — то по гусячім зарінку, то по перелогах, то по городах. Сади наші через то понівечились, пасіки позводились, а худобина ходить — лиш шкіра та кости» [21].

Зірвавши маску лібералізму з українських буржуазних інтелігентів-зрадників, письменник показав, що на таких «оборонців» селянам нічого надіятись. На власному гіркому досвіді вони переконались, що криється за ліберальними вивісками буржуазних інтелігентів, тих «щирих», «заслужених русинів». Тому цілком доречне селянське «побажання» адвокатові на дорогу: «Щоб ти собі голову зломив!».

Селянська маса — головний персонаж оповідання. Вона виступає як активний борець проти свого гнобителя — поміщика.

---

[21] І. Франко. Твори, т. II, стор. 49.

Темні, затуркані селяни спочатку повірили панській брехні, але, дізнавшись про зловживання адвоката, всім селом збунтувались проти поміщика. Автор засуджує капіталістичну дійсність в конституційній Австро-Угорщині, розвінчує фальш буржуазного лібералізму, симпатизує бідняцькій масі.

В оповіданні «Свинська конституція» (1896 р.) Франко засуджує всю державно-конституційну буржуазну систему, яка узаконює експлуатацію та безправ'я галицького селянства.

В «Свинській конституції» розповідь вкладена в уста дотепного селянина-бідняка Антона Грицуняка. Такий засіб дає авторові змогу засудити буржуазну дійсність з позицій світогляду селянських мас.

Оповідач — дотепний, хороший промовець, розкриває найболючіші язви капіталістичної дійсності: безземелля і безправність селян, злиденність, надмірні податки, хабарництво і т. д.

Не випадково Грицуняк нагадує про податкову книжечку. Ця художня деталь вказує на непосильні податки, що висисали останні соки з галицького зубожілого села.

«Так коли маю говорити, — промовив Грицуняк зовсім поважно до тих, що стояли найближче до нього, — то мушу мати папір перед собою. Я то, по правді, неписьменний, але свої нумери знаю, і без паперу не вмію говорити. Нехай се буде хоч би лише податкова книжечка» [22].

Оповідання відповідає на найбільш актуальні питання того часу: чи існує в австро-цісарській імперії рівність всіх перед законом, чиї інтереси захищає буржуазна конституція, в якому становищі перебуває селянство після реформи. Сатира письменника в цьому оповіданні стає глибшою, вразливішою, вона переходить в сарказм. Це досягається свідомою гротескністю сцен, висловів, порівнянь. Так, буржуазна конституція порівнюється з фарбою, що бруднить руки, її дотепно називає народ «свинською». Панщина в Австро-Угорщині скасована, «ataman не ходить уже з костуром по селу від хати до хати, се правда», але бідність, примара голоду женуть бідного селянина на панські та куркульські лани. Іронічно звучать вирази: «Хлоп устає з доброї волі рано-ранісінько», «просить атамана «клінне вашеці», щоб позволив йому вийти на роботу», «свобода вмирати з голоду» і т. д. Вони розкривають справжню суть капіталістичної дійсності.

Життєві факти, наведені Грицуняком, яскраво показують, чиї інтереси захищала конституція.

«Коли прийду до пана старости, або до пана судді, або до автономічного виділу повітового, то все ще чую те саме, що й перед 1848 роком:

---

[22] І. Франко. Твори, т. III, стор. 209.

«Чекай хлопе! Геть відси, хлопе!» А коли я раз попробував бути премудрим і покликатися на свою рівність перед законом, то дістав позаушника, такого цупкого та дзвінкого, як і за атаманських часів...» [23].

Репліки оповідача вказують, що панщизняна форма експлуатації змінилась капіталістичною, ще важчою для бідняків.

«Тоді були буки, а тепер повигадували дещо таке, що зовсім стане за буки. І ще може й з підсипкою».

Формально звільнений селянин більше терпів від податків, штрафів, безземелля, чим від колишніх панщизняних буків. Не дивно, чому селянин замість сплатити штраф в 50 ринських, просить покарати його буками.

«Карайте мене самого... Адже, коли ви накладете на мене таку грошову кару, то, щоби стягнутися на неї, я мушу продати свою останню корову і ще й останню свиню, і тота кара гірше впаде на мою челядь, ніж на мене самого».

Вбивча сатира досягає зеніту в сцені зустрічі селянина, що їхав на торг, із стражником та в'язнями, закованими в кайдани. Вона розкриває ідею твору: буржуазна конституція спрямована проти інтересів покривджених.

«Так от тобі, любий приятелю... Так виглядає свинська конституція. Хлоп мусить завидувати простій свині» [24], — так закінчує свою розповідь селянин Антін Грицуняк.

В центрі уваги оповідань І. Франка про галицьке село є образ селянина-протестанта (Хохлачик, Олекса Сторож, розорена селянська маса у творі «Ліси й пасовиська» і ін.).

В своїх оповіданнях Франко гостро засуджував тодішню капіталістичну систему в цілому, з її державою, судом, конституцією, яка узаконювала експлуатацію трудящих.

Письменник завдав нищівного удару ідеології українського буржуазного націоналізму. З творів Франка видно, що на селі розвивалась гостра класова боротьба. Цим заперечувалась брехлива буржуазно-націоналістична теорія «єдиного потоку» в розвитку української нації. В образах куркулів Чаплі, Рябини, Гутака Франко показав свою, українську сільську буржуазію. На конкретних прикладах розорення селянських мас письменник висвітлив процес пролетаризації українських селян.

Написані на злободенні теми, твори Івана Франка з життя галицького села часів капіталізму сприяли розвиткові революційної свідомості трудящих.

---

[23] Там же, стор. 211.
[24] Там же, стор. 214.

Н. КОРНІЄНКО

ХУДОЖНЯ МОВА УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ XIX І ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ В ОЦІНЦІ І. ФРАНКА

Праця Й. В. Сталіна «Марксизм і питання мовознавства» дала чіткі марксистські настанови для дослідження історії літературної мови та художньої мови окремих письменників.

Важливе значення для вивчення історії української літературної мови та для практичної роботи письменників має мовознавча спадщина передових майстрів художнього слова, зокрема великого українського письменника І. Франка.

Виступи І. Франка в питаннях мови були невід'ємною складовою частиною його боротьби за розвиток української культури, за інтереси трудящих мас, за піднесення їх революційної свідомості і возз'єднання західних українців з багатомільйонним українським народом, розселеним на схід від Збруча. В збагаченні української літературної мови ці виступи відіграли величезну роль.

Мовознавча робота І. Франка була різнобічною: він залишив ряд теоретичних праць з історії української літературної мови, цікавився питаннями загального мовознавства, вів активну боротьбу за утвердження літературної мови в Західній Україні, дав ряд глибоких оцінок художньої мови українських письменників XIX і початку XX століть, постійно працював над збагаченням та вдосконаленням мови власних творів, виступав з роботами про український правопис. Разом з тим він був сумлінним текстологом, тонким діалектологом, займався палеографією, етимологією та семантикою слова, вивчав українську ономастику.

В невеликій статті неможливо висвітлити всю цю мовознавчу роботу І. Франка. Автор має на меті зупинитися лише на зауваженнях І. Франка про мову деяких письменників XIX та XX століть.

Іван Франко, як представник революційно-демократичної течії в українській науці, матеріалістично підійшов до пояснення того, чому саме українська літературна мова на загально-

національній основі вироблялася на переломі XVIII і XIX століть. Це явище він розглядав на основі суспільних і економічних умов життя народу та в зв'язку з «розвитком демократичних (у розумінні буржуазно-демократичних — *Н. К.*) ідей» в той період.

Звідси, як говорить Франко, «пішла в нашому віці та величезна децентралізація, так сказати, форм мовних, в які прибирається думка й наука, — звідти пішло повстання такої маси нових літератур в дрібних народних мовах, колись зовсім забутих і незнайомих, звідти студія над мовою і етнографією всіх дрібних відтінків та відмін певного народу. Те, про що писано давніше в цілій Європі лише по-латині, — сьогодні з'являється не тільки по-французьки, німецьки чи по-польськи, але також по-провансальськи, platt-deutsch, по-кашубськи чи білоруськи. Дрібні мови і наріччя виходять на сцену з довгого забуття, домагаються і для себе рівноправності серед більш вироблених, привілейованих державних мов, — на полі духа те саме явище, яке бачимо на полі суспільнім та економічнім» [1].

На основі матеріалістичного розуміння розвитку суспільства та в результаті правильного вирішення питання про роль мас і особи в історії Франко вірно розкрив процес творення української літературної мови в XIX столітті, яка склалася на базі мови широких народних мас, і внаслідок творчої праці діячів українського художнього слова. Тому саме І. Франко, вивчаючи пам'ятки XVI—XVIII століть, таку велику увагу звертав на виявлення елементів народної мови в творах того часу, а в своїх критичних роботах про українських письменників XIX ст. зупинявся на характеристиці мови їх творів.

Основою української літературної мови, вказував Франко, уже з самого початку її розвитку була жива народна мова, яка, незважаючи на наявність територіальних відтінків, вироблених в залежності від історичних обставин, мала глибоку єдність. Територіальні відтінки і діалекти не порушували її основи, не змінювали своєрідної суті національного типу мови. В статті «Говоримо на вовка, — скажімо і за вовка» Франко писав, що з середини XVI до середини XVII століття «се була пора дуже важна в історії духового розвою України, пора, в котрій у нас народилася і почала гарно розвиватися *перша всеукраїнська, дійсно національна література.* Такі писателі, як Герасим Смотрицький, Василь Суражський, Христофор Бронський, Іван Вишенський, Кирило Ставровецький, Захарія Копистенський, Мілетій Смотрицький, Гаватович, Галятовський і ін., виходили хто з Червоної Русі, хто з Волині, чи з При-

---

[1] І. Франко. O czem i jak należy pisać dla ludu, „Ziarno", Львів, 1883, № 5, стор. 49.

дніпрянщини, працювали і писали раз у Львові, потому у Вільні, Острозі, Луцьку, Києві і Чернігові, писали мовою по-тодішньому близькою до живої мови шляхти і заможного міщанства, мовою, зрозумілою по всіх усюдах Русі-України. Війни козацькі розірвали той зв'язок, унія, що запанувала в Червоній Русі з початком XVIII віку, довершила розрив. При таких обставинах не диво, що розвій духовий народу й інтелігенції в Червоній Русі пішов значно іншою дорогою, ніж на Україні. Особливо ж відтоді, як Галичина 1772 року перейшла від панування Австрії і втягнена була в культурний круг, дуже відмінний від того, в який втягнена була решта України, різниці ті мусили значно збільшитися. Не тільки інтелігенція, вихована в інших школах і серед інших обставин політичних, але й народ з його мовою, звичаями і творчістю, *не сходячи зі спільної української основи* все-таки проявляє багато відтінків, котрих годі не бачити, на котрі тяжко гніватися»[2].

Ставлячи розвиток мови в залежність від умов життя народу, підкреслюючи, що «нація існує не для язика, а творить і ненастанно перетворює собі язик відповідно до своїх потреб»[3], Франко висунув цілком правильне положення про збереження основи мови. Правда, він не розкрив суті цього питання. Мовознавча наука одержала розв'язання його в праці Й. В. Сталіна «Відносно марксизму в мовознавстві». Й. В. Сталін вказав на одну з центральних якостей і умов життя кожної мови — наявність в ній своєрідної сталої граматичної будови і словникового складу, які в основному зберігаються на протязі всього життя мови.

Твердження І. Франка про спільну українську мовну основу для всієї території, населеної українцями, було надзвичайно важливим науковим здобутком і цінним вкладом в мовознавчу науку. Франкова оцінка художньої мови письменників І. Котляревського, М. Шашкевича, Т. Шевченка, М. Вовчка, Ю. Федьковича, І. Нечуя-Левицького, П. Мирного, М. Кропивницького, Л. Українки, М. Коцюбинського, В. Стефаника та інших є важливим матеріалом для історії української літературної мови XIX і початку XX століть.

У своїх висловлюваннях про мову окремих майстрів художнього слова Франко завжди намагався визначити індивідуальні риси мови письменників, показати те нове, що кожний з них вніс у скарбницю літературної мови. «Найцінніше і найкраще в кожнім чоловіці, а тим більше в письменнику, — писав Франко, — се його індивідуальність, його духове обличчя зо всіма

---

[2] «Зоря», 1891, стор. 358. (Підкреслення в першому випадку І. Франка, в другому — наше — *Н. К.*).

[3] ЗНТШ, 1903, т. 56, стор. 24 (бібліографія).

його окремішніми прикметами. Чим більше таких прикмет, чим вони характерніші та гармонійніші, тим багатіша, сильніша і симпатичніша індивідуальність людини, зглядно письменника. До таких прикмет, що відповідають складові душі письменника, належить і мова. Здається, мова, се щось спільне над усім, а проте нема сумніву, що як кожна дитина в перших роках виробляє собі свій окремий жаргон, так і кожний письменник, особливо талановитий, виробляє собі свою окрему мову, має свої характерні вислови, звороти, свою будову фраз, свої улюблені слова. Письменник, у якого нема своєї індивідуально забарвленої мови, — слабий письменник, він пише безбарвно, мляво і не може числити на довшу, тривку популярність» [4].

В своїх численних статтях про українських письменників Франко завжди підкреслював і відзначав їх індивідуально забарвлену мову, ті її риси, які є надбанням саме того, а не іншого письменника. Так, заслугою і найхарактернішою рисою діяльності І. П. Котляревського він вважав те, що автор «Енеїди» перший українське слово

Народне, чисте, ясне, як сльоза,
У люди вивів, світу показав [5].

Його «Енеїда», як каже Франко, була «вдатною спробою піднести людову українську мову до висоти літературного твору» [6]. До І. Котляревського українська народна мова ще не була панівною мовою літератури, але це зовсім не значить, як говорить в іншій статті Франко, що взагалі не існувало творів на народній українській мові. І до Котляревського були усні та рукописні твори на українській мові: вже в XVI—XVII століттях існував народний епос української народності — думи, в XVIII столітті виникли численні пісні лірично-побутового та історичного змісту. У Котляревського на Східній Україні, як і в Шашкевича в Галичині, були попередники в галузі мови ще у XVIII столітті — це «автори «світської політики» і полународних пісень дворацьких, котрих купа, яко пісні народні, ввійшла в збірку Вацлава з Олеська» [7].

«Любов до свого рідного народу і його мови, — пише Франко, — що примусила Котляревського писати по-українськи, а публіку — читати його писання і любуватись ними, не з неба впала, ані через ніч виросла, але мусіла бути витвором довгої

---

[4] І. Франко. Михайло П. Старицький, ЛНВ, 1902, т. XIX.
[5] І. Франко. Пролог, «Зоря», 1888, стор. 359.
[6] І. Франко. Нарис історії українсько-руської літератури, Львів, 1910, стор. 85.
[7] І. Франко. М. Шашкевич і галицько-руська література, «Життя і слово», 1894, кн. II, стор. 147.

і славної історії України»[8]. Важливе значення в цьому процесі мав вплив братньої російської літератури, яка в кінці XVIII і особливо на початку XIX століть уже бурхливо розвивалася на народних реалістичних основах.

Висвітлюючи розвиток нової української літератури, Франко звертав особливу увагу на народну творчість і мову, як одне з першочергових її джерел, і вказував, що для історика української літератури необхідно з'ясувати спочатку тип, форму і оригінальність української народної творчості, а потім під цим кутом зору поглянути на всю нову українську літературу[9]. Іншими словами, мову художніх творів Франко вважав одною з важливих ознак їх народності. Жива народна мова покладена в основу літературної мови, вже сама по собі вносила струмінь реалізму в художні твори. Відзначаючи, що Котляревський використав у своїй творчості готові зразки і сюжети, Франко підкреслював, що «вместе с тем, как в «Энеиде», так и в драмах, Котляревский вносит и новое: безупречно чистый, народный и богатый язык, искреннюю любовь к родине и особенно к ее рабочему, слишком часто унижаемому и оскорбляемому населению»[10]. Цінність творчості Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, за характеристикою Франка, в тому, що в ній поєднується знання життя і «прекрасна мелодична мова», що значно сприяло розвитку української мови і письменства[11].

Індивідуальні якості мови письменника, тобто те, чим він збагачує літературну мову, є наслідком складної праці і внутрішньої боротьби. Без такої праці і боротьби, в збудженні яких невід'ємним ферментом є ідейно-естетичні позиції письменника, не може створюватись його специфічний стиль, не може витворюватись його індивідуальна художня мова. Такою думкою пройнята характеристика мови письменників XIX століття, подана Франком у статті «Володимир Самійленко».

Досліджуючи творчість українських письменників XIX і початку XX століть, Франко вказував на роль кожного з них у створенні й збагаченні української літературної мови. Якщо Котляревський вперше показав світові живу народну мову, то Шевченка Франко називав свідомим творцем літературної мови. Поетична мова Шевченка, як майстерна форма, в яку влив поет свої революційні пориви і думи, свою любов до народу і народний гнів до тиранства, — завжди приваблювала Фран-

---

[8] І. Франко. «Перебендя» Шевченка, Львів, 1889, стор. 8—9.

[9] Див. Листування І. Франка й М. Драгоманова, «Матеріали для культурної і громадської історії Західної України», Київ, 1928, стор. 37.

[10] И. Франко. Южнорусская литература, Энциклопедия Брокгауза-Эфрона, т. 81, стор. 308.

[11] І. Франко. Нарис історії українсько-руської літератури, Львів, 1910, стор. 88.

ка, будучи предметом його глибоких досліджень. «Кобзар» Шевченка — це перший улюблений твір І. Франка, твір, який ще в дитинстві розкрив перед ним красу і силу українського художнього слова і який на протязі всього життя Каменяра був для нього невичерпним джерелом літературної мови і художнього образу. Шевченкові Франко присвятив понад 50 наукових праць і мав намір писати докторську дисертацію, але відсутність матеріалу в Галичині змусила Франка обрати іншу тему. В більшості своїх праць про спадщину Т. Г. Шевченка І. Франко присвячував натхненні сторінки характеристиці художньої мови поета, його своєрідному, наскрізь народному, простому і недосяжному в своїй красі, змістовності та викінченості стилю.

«Коли 1861 року в Петербурзі вмер Шевченко, то взяв із собою в могилу цілий один період нашої літератури, цілу окрему манеру поетичної творчості, — писав І. Франко в статті «Михайло П. Старицький». — Тою дорогою, яку перший проложив і до кінця пройшов він, іти далі було нікуди; той окремий стиль, який вніс він у нашу поезію, був властивий йому, був його індивідуальний стиль. Хоч і як легко видавалось наслідувати його, та проте під руками інших він виходив паперовою квіткою, а часто подобав на карикатуру. Та проте вражіння Шевченкової поезії було таке сильне, чар його слова такий тривкий, що в розумінню многих українців українська поезія могла виявляти себе тільки в тій, Шевченком усвяченій формі, тільки його стиль видавався справді поетичним, тільки його мелодії «відповідали духові української національності», тільки в тім напрямі треба було йти дальше» [12].

І. Франко на протязі довгих років працював над дослідженням художньої майстерності та ідейної глибини Шевченкової поезії. Так, в своїх статтях «Із поезій Павла Думки», «Із секретів поетичної творчості» він вказав, що одним з джерел оригінальності і високої художності поезії Шевченка є його «поетичний спосіб малювання чуття живими образами», досягнутий за допомогою всебічного використання поезії самої мови, «тих образів, нагромаджених уже в самій скарбівні мови, ...що вони вже поетичні самі собою» [13].

Навівши ряд строф з творів Шевченка, Франко в статті «Із секретів поетичної творчості» відзначає уміння Шевченка обійти абстрактні слова, вислови. Про рядки

Ще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів

---

[12] І. Франко. Михайло П. Старицький, ЛНВ, 1902, т. XVIII, стор. 46.
[13] І. Франко. Із секретів поетичної творчості, ЛНВ, 1899, т. VI, стор. 6.

із «Причинної» Франко пише: «Правда, він міг би зробити се коротше, немов конвенційною монетою, сказати — північ, та й годі, але він волів покласти тут нестемпльоване золото поезії, обійти абстракт, репродукувати його смисловими образами» [14].

Франко зазначав, що Шевченко уникав штучної надуманої гри слів і був противником «чисто механічної, язикової мелодії». Секрет поетичної мови Шевченка Франко бачив саме в його глибокій праці над добром із народної мовної скарбниці слів, найбільш влучних для відображення дійсності, відчутої душею поета-революціонера. Шевченко, як пише Франко, «чуток к запросам действительности... неудивительно, что его поэзия сразу поразила его земляков, как какое-то откровение, тем более, что и внешняя форма ее была вполне национальна, а язык, при всей своей неизысканности, образный, мелодический и колоритный, блестел всеми красотами родной речи» [15].

Сила Шевченка-поета, котрий «ввібрав ввесь сік українських пісень» (Франко), в тому, що він не обмежився мовними і поетичними надбаннями народної творчості, а зміг з глибоким почуттям відібрати лексичні багатства з ширшої, ніж її зафіксувала народна творчість, живої народної мови, вкрапити словесні російські та церковнослов'янські елементи в свою поетичну мову. Якщо народна творчість, говорить Франко, імперсональна, колективна, то творчість Шевченка винятково індивідуальна, що яскраво виявилось і в художній мові його творів. Шевченко «не скаже «тяжко важко на чужині пропадати», але змалює нам свою долю ось якими чудовими віршами:

І небо невмите, і заспані хвилі,
І понад берегом геть-геть,
Неначе п'яний, очерет
Без вітру гнеться. Боже милий!
Чи довго буде ще мені
В оцій незамкнутій тюрмі
Понад оцим нікчемним морем
Нудити світом? Не говорить,
Мовчить і гнеться, мов жива,
В степу пожовклая трава,
Не хоче правдоньки сказать,
А більше ні в кого спитать.

Отсе правдиво поетичний спосіб малювання чуття живими образами!» — захоплюється Франко [16].

---

[14] І. Франко. Із секретів поетичної творчості, ЛНВ, 1899, т. VI, стор. 11.

[15] И. Франко. Южнорусская литература, Энциклопедия Брокгауза-Эфрона, т. 81, стор. 309.

[16] І. Франко. Із поезій Павла Думки, «Народ», 1890, № 7, стор. 100.

Подібне критик говорить про багато творів і малюнків Шевченка. В своїй габілітаційній лекції про «Наймичку» Шевченка, прочитаній у Львівському університеті в 1895 році, Франко подав яскраву характеристику поеми і її мови — характеристику, яка може бути застосована до всієї творчості і поетичної мови Шевченка.

«Читаєш її, — говорить Франко, — а все здається таке ясне, так природно між собою пов'язане, а при тім висказане так просто і безпретенсіонально, немов кожний епізод, кожне слово поеми вихоплене прямо з душі читача, так що йому й здумати собі важко, щоб що-небудь могло бути не так, щоби в тій прямій, ясній та прозорій течії було можна що-небудь змінити, додати або відняти» [17].

Майстерністю Шевченка знаходити поетичний образ і слово, наповнене глибоким змістом і наснажене психологічною силою, завжди захоплювався Іван Франко. Він не бачив поета чи письменника, рівного Шевченкові щодо глибини поетичного відображення дійсності. В згадуваній статті «Із секретів поетичної творчості» Франко всі свої приклади художньої образності і поетичної мови взяв із творів Шевченка. Згадаємо хоч би те місце з статті, де порівнюється Шевченків опис ранку і такий же опис в оповіданні Квітки-Основ'яненка «Маруся». Франко наводить уривок з «Причинної»:

Защебетав жайворонок,
Угору летючи;
Закувала зозуленька,
На дубу сидючи.
Защебетав соловейко,
Пішла луна гаєм.
Пішов шелест по діброві,
Шепчуть густі лози.

«Порівняй, — пише Франко, — наприклад, отсей опис ранку з тим, який є у Квітчиній «Марусі», де, характеризуючи спів соловейка, приведено цілий словник ономатопоетичних слів, значить, поет наробив багато шуму, тріскоту, ляскоту, але забув про найважніше, про почуття і настрої нашої душі, для котрого вистарчить одно слово, так, як у Шевченка, але для котрого цілий словник має таке значення, як коновка зимної води, вилита зненацька на голову сентиментальному парубкові. Щире, глубоке чуття берегло Шевченка від усяких таких скоків» [18].

Мову і стиль Шевченка Франко завжди вважав зразком

---

[17] ЗНТШ, т. VI, 1895, стор. 1.
[18] ЛНВ, 1899, т. VI, стор. 12.

для українських поетів. Франко дбав, щоб український народ і інші народи якнайбільше знали великого поета-революціонера — основоположника нової української літератури і творця літературної мови. Популяризуючи думки і спадщину Шевченка, Франко оберігав її від усяких викривлень і переробок. Він цінив кожне слово і кожен Шевченків образ. Коли в 1891 році він дізнався, що комітет по виданню творів Шевченка у Львові (до складу комітету входив і Франко) мав намір видати «обкроєного Шевченка», він заявив: «Я прилюдно зрікаюся засідання в тім комітеті і до обкроювання Шевченка руки не приложу» [19].

Один з найкращих знавців художньої мови і стилю Т. Г. Шевченка, Франко виступав проти приписування Шевченкові чужих йому по ідейному духові і художній майстерності творів. Яскравим прикладом цього є стаття Франка «Чи справді Т. Шевченко написав вірші «Слов'янам»?» [20], в якій заперечено Шевченкове авторство цих віршів. Важливим аргументом для Франка при цьому послужила мова: «Проти авторства Шевченкового, — підкреслив він, — промовляють деякі незручності та особливості в мові та віршуванні, яких не бачимо в інших Шевченкових творах». На конкретних лексичних прикладах і художніх образах Франко доказав свою думку.

Значення художнього слова Т. Г. Шевченка для наступних письменників Франко чітко підкреслив в статті «Українці», надрукованій в угорській енциклопедії, пишучи, що «з його (Шевченкових — *Н. К.*) поезій можуть поети черпати науку щодо багатства образів та пластики висловів, свободи думки, а також і ніжного мистецького почуття».

Надзвичайно високо оцінював Іван Франко і художню мову Марка Вовчка, назвавши письменницю в щойно згаданій статті «найбільшим митцем української мови після Шевченка, неперевершеним майстром звучної поетичної прози, ...яку такий великий дух, як Тургенєв, знайшов гідною для перекладу на російську мову». «Найкраще в її писаннях, — підкреслював Франко в іншій статті, — то без сумніву її мова. При всій своїй простоті й популярності вона дуже багата лексиконом і незрівняно мелодійна» [21].

В цій високій оцінці мови М. Вовчка Франко мав попередника — Т. Шевченка, який назвав письменницю «обличителем жестоких людей несытых». Коли Шевченко, знаходячись ще в киргизьких степах, познайомився з її творами, то був у захопленні не тільки від їх антикріпосницького змісту, але й від їх

---

[19] І. Франко. Нове видання Шевченка, «Народ», 1891, стор. 116.
[20] «Зоря», ч. 23, стор. 455—456.
[21] І. Франко. Марія Маркович (Марко Вовчок), ЛНВ, 1907, т. 39, стор. 383.

художньої багатобарвної мови. «Вона одна знає українську мову, — писав Шевченко в одному із своїх листів, — знає так, як ніхто з нас не знає» [22].

В якій би із своїх літературознавчих статей не згадував Франко ім'я Марка Вовчка, він завжди тут же вказував на мову її творів. Так, в посмертній згадці «Марія Маркович (Марко Вовчок)» в 1907 році Франко особливо наголошує на характеристиці мови письменниці. Про своєрідність її мови він говорить в ряді робіт, зокрема в статтях «Южнорусская литература», «Ювілей Івана Левицького (Нечуя)», «Володимир Самійленко», «Михайло П. Старицький» та інших.

Головними рисами художньої мови М. Вовчка, що відрізняють її твори від творів інших прозаїків XIX століття, Франко вважав лексичну щедрість, ясність, простоту і в той же час поетичність і співучість вислову. Останнє особливо захоплювало І. Франка. «Вся Україна, — писав він, — вже звиш 40 літ читає Шевченкового «Кобзаря» та «Народні оповідання» Марка Вовчка, а проте не було ще у нас такого, хто б писав вірші такі, як писав Шевченко, або хто б підхопив секрет незрівняної мелодійності прози Марка Вовчка» [23].

Красу мови Марка Вовчка І. Франко ставив у тісну залежність від правдивості змісту її творів, від тенденції автора, захисника поневолених і пригнічуваних кріпосницьким ладом трудящих людей. Торкаючись оцінки мови Марка Вовчка, даної іншими критиками, і заперечуючи невірні твердження, Франко так говорив про цю глибоку єдність змісту і форми творів письменниці:

«Російський критик Венгеров пише навіть, що се мова нереальна, взята не з уст справжнього народу, а більше співуча, черпана з українських народних пісень. Осуд парадоксальний, тим більше, що й зміст її українських оповідань той самий критик уважає так само нереальним. Певно, єсть деяка конвенціональність у її способі малювання панів і пань кріпосників, але малюнки жінок і дівчат кріпачок як українські, так і московські,— се старанні і глибоко правдиві психологічні та соціальні студії. З простотою, красою й ніжністю її мови й стилю в'яжеться нерозривно її ніжна любов до всіх нещасних і страждущих, а особливо до найбідніших між бідними, до жінок. Вона вміє не лише сама відчути їх горе, але також віднайти його основу і дати їй простий і ясний вислів, що сильно хапає за серце читача» [24].

---

[22] Цитуємо за статтею І. Франка «Марія Маркович. Посмертна згадка». Літературно-критичні статті, Київ, 1950, стор. 391.

[23] І. Франко. Михайло П. Старицький, ЛНВ, 1902, т. XIX, стор. 26.

[24] І. Франко. Марія Маркович (Марко Вовчок), ЛНВ, 1907, т. 39, стор. 383.

Говорячи в статті «Южнорусская литература» про «Народні оповідання» Марка Вовчка, Франко звертає увагу російського читача на майстерний переклад їх на російську мову, в якому збережені всі барви, через що «українське слово вперше в легальній формі показало російському світові болячки кріпосного стану...» [25].

Якість художньої мови письменника Франко розглядав у тісній взаємозалежності з реалізмом його творів, вважаючи, що чим мова ближча до народної, чим вона чистіша, яскравіша і природніша, тим краще і більш художньо передає вона зміст, тим глибше і всебічніше письменник відображає життя. З другого боку, чим глибше і тонше письменник знає і відчуває життя народу, тим легше він знаходить яскраву художню форму для його відображення, тим багатша і гармонійніша художня мова творів. Як негативний приклад такої взаємозалежності змісту і форми, Франко вказав на шаблонність і манерність окремих творів Юрія Федьковича — творів, побудованих на мало відомих письменникові сюжетах історичного та загальнолюдського характеру, в яких він виходить за межі добре знайомого йому гуцульського народного життя та життя цісарської армії. Творам же з гуцульського життя і їх художній формі Франко дав блискучу оцінку.

«Так і здається, — писав він під враженням цих творів Федьковича, — що природа гуцульської землі і гуцульської породи зложила в ньому, що мала найніжнішого і найсердечнішого: чаруючу простоту і мелодійність слова, теплоту чуття і той погідний, сердечний неколючий гумор, котрий так і липне до серця кожного слухача, а особливо того, хто привик до меланхолійної вдачі і їдкого сарказму наших підгірських та долинянських селян» [26].

Важливу роль у створенні Федьковичем «чаруючої простоти і мелодійності слова» відіграла поезія великого Кобзаря. Так само значний вплив мала поетична творчість Т. Г. Шевченка на іншого поета 60-х років — С. Руданського.

«Перейнявши від Шевченка поетичну форму, найпростішу,— яку тільки має наша мова, він до кінця вдовольнявся нею» [27],— писав І. Франко про коломийкову форму віршів С. Руданського. Серед глибоко народних і цінних ознак його творчості Франко відзначив мовну майстерність, «незвичайну простоту, влучність і грацію вислову» [28].

---

[25] І. Франко. Літературно-критичні статті, Київ, 1950, стор. 374.
[26] І. Франко. Осип-Юрій Федькович, «Зоря», 1886, стор. 236.
[27] І. Франко. З останніх десятиліть XIX віку, Літературно-критичні статті, Київ, 1950, стор. 353.
[28] І. Франко. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р., Львів, 1910, стор. 148.

Ось яскрава, лаконічна і досить повна Франкова характеристика кращого з спадщини Руданського: «Найоригінальнішим і заразом найбільше народним явився Руданський у своїх «Співомовках», в тих коротких епічних анекдотах, котрих сюжет звичайно взятий з уст народу і прибраний в легеньку, сказати б можна, куцу форму народної коломийки. Тут автор наш виявив усі добрі й слабі прикмети свого таланту: *незвичайне майстерство форми і народної мови, живість і простоту вислову* (підкреслення наше — *Н. К.*), делікатний гумор, котрий, мов погідний добродушний усміх, розлитий над усіма тими творами, але заразом недостачу широкого філософського погляду на життя людське і народне і невелику творчу способність при живій фантазії, зверненій радше на мініатюрування дрібних фактів, ніж на оживлення і обхоплення широких дієвих чи життєвих горизонтів» [29].

Цілком протилежну оцінку, в порівнянні з мовою Шевченка, Марка Вовчка, Федьковича та Руданського, дав Франко мові творів Куліша, сучасника всіх названих вище діячів української літератури і культури, представника ворожого Шевченкові напрямку.

Як ідеолог та захисник українського буржуазного націоналізму, П. Куліш всюди хотів показати себе «вищим» за Шевченка, виявляючи це і в галузі мови, намагаючись писати свої твори «вищою» від природної, наскрізь народної мови Кобзаря. Антишевченківську позицію Куліша яскраво змалював І. Франко в статті «Михайло П. Старицький». Характеризуючи розвиток української літератури після смерті Шевченка, Франко зазначав, що тоді саме виступив «поперед усього Куліш, палений завистю проти покійного товариша, на якого втайні дивився згори, як на чоловіка неосвіченого, та якому за життя не осмілювався «робити конкуренції» своїми більш освітніми поезіями. З його теки, — продовжує Франко, — висипались «Досвітки». Все тут було... Не було тільки одного — Шевченкового генія, Шевченкового гарячого чуття, яким він умів осяяти, огріти все, до чого доторкнулось його перо. Даремно Куліш вишліфовував зверхню форму своїх віршів, щоб вона була ліпшою від «занедбаної» форми Шевченкових поезій, — навіть найбільш занедбані Шевченкові вірші виходили сто раз мелодійніші, натуральніші від Кулішевих гладко підгембльованих — полін. Даремно Куліш додавав до своїх віршів ноти та вчені екскурси, щоб присоромити Шевченкове неуцтво; в словах неука Шевченка було сто раз більше глибокої життєвої, а тим самим і історичної, правди, ніж в учених нотах, а потім і в цілих оберемках томів Кулішевої історіографії та історіософії.

---

[29] І. Франко. До студій над С. Руданським, «Зоря», Львів, 1892, стор. 13.

Хоч і як сердився Куліш на Шевченка — зразу тихо, а потім і голосно, аж надто голосно, та проте іронія долі визначила йому перше місце в числі епігонів Шевченка, з усіма неприємними прикметами епігонізму» [30].

Ця характеристика діяльності ідеолога українського буржуазного націоналізму повністю охоплює і «штучну, силувану, академічно неповертливу мову Куліша» [31].

Розглядаючи роботу Куліша в галузі літературної мови на фоні творчості не лише геніального Шевченка, але й інших художників слова, Франко ставив мову кожного письменника, який «не силкується ставати на котурни, глаголати по-пророцьки, як небіжчик Куліш» [32], вище мови П. Куліша. Цей гострий осуд Франка був тісно зв'язаний з засудженням націоналістичних доктрин і позицій П. Куліша.

Як часто мова П. Куліша розходилась з українською літературною мовою, наочно свідчить редакторська робота І. Франка над Кулішевими перекладами драм Шекспіра, виконана незабаром після смерті перекладача. Досить порівняти рукопис Куліша і виправлений Франком текст, щоб побачити, наскільки далека мова Куліша від літературної української мови, яка вона штучна, незграбна і нежиттєва.

Наведемо кілька окремих прикладів з першого редагованого Франком Кулішевого перекладу драми Шекспіра «Гамлет» [33].

В рукописі Куліша:	Редакція І. Франко (друк.):
..Міркуючи же первоогляду огулом Воно віщує в нашім государстві Якусь чудну хуртовину.	...Міркуючи ж загально, се віщує Якусь негоду в нашім государстві.
...У наших климатурах і в земляцтві.	...У нашому підсонні і в народі.
...Хоть і годиться нам суміти серцем.	...Хоть слід би ще нам сумувати серцем.
...Не бійся за мене Та я задлявся.	...За мене не лякайсь! Та я загаявсь!
...А ось панотець. Двойна фортуна.	...А ось і панотець. Подвійне щастя.
...Час приглашає йти. Давно ждуть слуги.	...Час кличе. Йди! Давно ждуть слуги.
...Ти вводинами сам їх ушануєш.	...Зроби їм честь: введи їх сам сюди!
...щоб мене переборобати?	...щоб і проти мене їжитись?
	і т. д. і т. п.

---

[30] І. Франко. Літературно-критичні статті, Київ, 1950, стор. 351—352.

[31] І. Франко. Ювілей Івана Левицького (Нечуя), ЛНВ, 1905, т. 29, стор. 42.

[32] І. Франко. Передмова «Володимир Самійленко» до зб. В. Самійленка «Україні», Київ, 1909, стор. IV.

[33] Детальне порівняння тексту перекладача і поправок І. Франка див. в ЗНТШ, т. 148, стор. 121—164.

Наведені зразки мови перекладів Куліша найяскравіше підтверджують глибоку вірність думки І. Франка про Куліша як архаїзатора мови, антипода Шевченка. Разом з тим вони показують домінуючу тенденцію самого І. Франка в галузі літературної мови — боротьбу за народність і простоту художнього слова.

Як перекладач і як мовознавець, І. Франко в 1903 році, після закінчення ретельної і складної редакторської праці над Кулішевими перекладами, в статті «Shakespeare bei den Ruthenen» ось що писав про мову П. Куліша:

«Куліш, як і в писаннях по історії, був самоучкою; він опанував для необхідних потреб багато мов, але жодної досконало, і зовсім не був дозрілим до такого високого майстра мови, як Шекспір. До цього додались повна недостача в Куліша гумору і справді дерев'яна, розтягнена мовна манера, яку він узяв для постійного вжитку з святого письма, котре перекладав одночасно з Шекспіром. Вийшло так тому, що він перекладав Шекспіра, користуючись навіть не оригіналом, а власне з російського перекладу; при передачі дотепів, гри слів і натяків показав свою повну безпомічність, тонкі звороти всюди знищив і послугувався натомість старинною вишколеною мовою, що робить його переклад важким і дуже млявим» [34].

Перекладацька незграбність, «неприємні язикові дивацтва» при перекладі «П'ятикнижжя» Мойсея послужили галицьким москвофілам підставою для насміхів над українською мовою. (Цей переклад вийшов у 1868 році в додатку до Львівської «Правди»). Який характер мав цей переклад Кулішевої Біблії, дає уявлення яскрава характеристика, подана Франком в його статті «Поема про сотворення світу» (1905) та в «Нарисі української-руської літератури» (1910). В «Нарисі...» Франко писав: «...Куліш, перекладаючи святе письмо на українську мову, не вмів ніколи знайти границі між народною і церковною мовою і скрізь уживав такі слов'янізми, як «рече», «глагола» і т. ін. А поруч із тим ішла справді чудернацька українізація імен власних, таких, як Мусій замість Мойсей, Оврам замість Авраам і Сруль замість Ізраїль, що доводило до таких курйозів, як переклад біблійного «да уповаетъ Израиль на Господа» на архиукраїнське «хай дуфає Сруль на пана» [35].

Ця тенденція Куліша до вузької націоналізації в історії української літературної мови час від часу виявлялась також в писаннях інших буржуазно-націоналістичних фальсифікаторів літературної мови. Паростки її дожили аж до часів радянської

---

[34] «Die Zeit», Відень, 1903, 18 квітня, № 446, стор. 33.

[35] І. Франко. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р., Львів, 1910, стор. 177.

влади, коли українські буржуазно-націоналістичні запроданці в своєму ганебному стремлінні за всяку ціну відірвати українську мову від братньої російської йшли на безглузді мовні експерименти, подібні до Кулішевих. Франко оцінив негативно не лише Кулішеву практику створення штучної літературної мови, а і його намагання фетишизувати мову літературних творів. Гостро поставився він і до теоретичної балаканини Нечуя-Левицького та О. Огоновського в цьому напрямі. У відомій статті «Література, її завдання та найважніші ціхи» І. Франко висміяв розуміння національних і народних ознак літератури, висловлене Нечуєм-Левицьким. Автор «Сьогочасного літературного прямування» вважав, що «принцип національності складається з двох прикмет: народного язика і глибоко національного психічного характеру народу» [36]. Ці ж самі ознаки характеризують, за Нечуєм-Левицьким, і принципи народності літератури. Франко розкрив плутанину Нечуя-Левицького та показав, що він ставить питання «догори ногами і починає від найпустіших, формальних питань» [37]. Нечуй-Левицький не бачив єдності інтересів українських та російських трудящих і намагався все питання звести на буржуазно-націоналістичні манівці: на основі мови показати прірву між російською та українською культурою. Франко засудив це націоналістичне твердження ідеологів української буржуазії, вказав на тісні зв'язки братніх народів — історичні, культурні, ідейні, а також мовні. Подібно ж І. Франко розкритикував О. Огоновського, який мову вважав єдиним критерієм народності [38].

Франко ж при аналізі художніх творів розглядав зміст в його єдності з художньою формою, особливо літературно-художньою мовою. Критикуючи «Історію літератури руської» О. Огоновського, Франко вбачав принципову хибу курсу саме у відсутності такого розгляду літератури.

«Обставиною, знижуючою наукову вартість тієї частини праці проф. Огоновського, — писав Франко з приводу однієї книжки «Історії літератури руської», — було хибне, на мою думку, розуміння поняття «народної літератури». Для проф. Огоновського єдиним критерієм народності є мова: твір, мова якого найбільше зближена до мови народу, є найбільше народним, а отже, мусить знайти найвище місце в літературі...»

З другого боку, Франко засуджував ігнорування національної мови в літературі, яке виявилось в 60—70-х роках в думках Драгоманова та Костомарова про літературну двомовність на Україні — вони твердили, що для творів «домашнього вжитку»

---

[36] «Молот», Львів, 1878, стор. 213.
[37] Там же.
[38] «Kwartalnik historyczny», 1892, стор. 695.

слід користуватись мовою українською, а літературу «для широкого світу» творити російською мовою.

Засуджуючи буржуазно-націоналістичні теоретизування І. Нечуя-Левицького в питаннях мови, Франко, однак, відзначив його заслуги в письменницькій практиці. Ці заслуги він бачив у тому, що автор «Миколи Джері» не пішов шляхом «плодження якихось гібридів» пропонованих Костомаровим і Драгомановим, а твердо спирався на народну мову, зокрема мову пореформного села, яке змальовував майже у всіх своїх творах.

«В тісному зв'язку з характером творчості Ів. Левицького,— писав І. Франко, — стоїть його мова... се переважно буденна мова українського простолюддя, проста, без сліду афектації, але проте багата, колоритна і повна тої природної грації, якою вона відзначається в устах людей з багатим життєвим змістом. Левицький ніде не ганяється за язиковими ефектами, не стає на котурни, а коли де й попадаються у нього чисто язикові ефектовні місця (порівняй відомий опис феєрверка: «тріснуло, блиснуло і показався синенький димок»), то вони приходять якось так ненароком, самі собою, немов без волі автора, мов граціозні рухи у вродливої, здорової людини» [39].

Торкаючись специфіки стилю і мови Нечуя-Левицького, Франко писав: «Левицький — хороший оповідач, з невеликою дозою гумору; намальовані ним типи пластичні і вихоплені з живої дійсності... Поетичність описів природи, чудова мова зробили І. С. Левицького улюбленцем читацької публіки на Україні і в Галичині» [40]. Поряд з цим критик бачив і певну вузькість праці Нечуя-Левицького в галузі мови, зокрема нездатність індивідуалізувати мову персонажів, показати «правдиву, живу конверсацію освічених людей». Далі вміння підхопити селянську розмову Нечуй не пішов. «Не даром же, — писав Франко в одному з листів до Олени Пчілки, — поляки сказали про «Причепу», що навіть такого «вищого» товариства, як економи та офіціалісти — Нечуй не знає» [41].

З письменників України, що починали свою діяльність, як і Нечуй-Левицький, на грані 60—70-х років і широко розгорнули її в останній чверті XIX ст., порівняно ширших зауважень щодо своєї художньої мови заслужили від І. Франка М. Л. Кропивницький та М. П. Старицький. Про Панаса Мирного Франко не виступав з окремими статтями, хоч з глибоким інтересом читав його повість «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», видану

---

[39] І. Франко. Ювілей Івана Левицького (Нечуя), ЛНВ, 1905, т. 29, стор. 42.

[40] І. Франко. Нова українська література, Літературно-критичні статті, Київ, 1951, стор. 377.

[41] «Літературний архів», 1930, № III—VI, стор. 290—291.

в Женеві М. Драгомановим, захоплювався реалістичністю та вмінням письменника малювати придніпрянське пореформене село. В «Южно-русской литературе», характеризуючи П. Мирного як «сильний епічний талант», як письменника, що стоїть в першому ряду українських художників слова, він відзначив такі основні риси його творчості: «точне знайомство з життям, пластичність зображення, тонке і глибоке психологічне спостереження, прекрасна, багата мова».

Розгорнути останню свою думку про багатство і красу мови Панаса Мирного Франкові не трапилось нагоди. Але і ця оцінка художньої мови великого митця важлива для нас при детальному дослідженні мови творів П. Мирного.

Чи не найкращим з досі сказаних слів про мову п'єс видатного українського драматурга М. Л. Кропивницького є слово І. Франка. Борючись за народність театру, за його суспільно-виховне призначення, за реалізм драматичних творів і їх естетичну досконалість, Франко сумлінно дбав про ясність, простоту, змістовність і майстерність мови сценічних творів. Він відкидав всякі натуралістичні і буржуазно-націоналістичні реміністценції в театральній критиці, які вимагали передачі національної мови героя, що виступає в п'єсі. Вважалось, що дієва особа — поляк — повинен говорити польською мовою, єврей — єврейською і т. д. на українській сцені. Цю підміну індивідуалізації мови її натуралізацією Франко засуджував, кажучи, що, таким чином ми виключаємо з українських драм героїв інших національностей. «Нині нас не дивує вже, — пояснював критик, — коли герої Шекспірових, Гетевих або Шіллерових драм говорять по-українськи (звісно, вони не мусять говорити *чудернацьким* українським діалектом, як Гамлет Старицького або Кулішева Дездемона)[42], тим менше може нас дивувати, хоч досі дивує деяких тупоумних польських журналістів, коли польський шляхтич та польська шляхтянка заговорять хоч на сцені мовою того хлопа, з котрого праці їдять хліб»[43].

Підкреслюючи *чудернацький* діалект згаданих перекладів, відкидаючи макаронізацію п'єс з боку мови як штучне і шкідливе явище, Франко орієнтував драматургів на засвоєння багатств рідної мови, на використання найтонших її відтінків. Прекрасним зразком з боку художньої мови в українській драматургії 70—90-х років Франко вважав твори М. Л. Кропив-

---

[42] Ось що писав І. Франко в «Нарисі українсько-руської літератури» про переклад М. Старицького: «В 1882 році вийшов надто його Гамлет, принц данський..., переклад настільки свобідний, що змінено навіть драматичний розмір віршів. Сей переклад дав російським журналам привід до кепкування, що Шекспірові слова «Бути чи не бути — ось питання» Старицький переклав: «Жити чи не жити, ось в чім закавика» (стор. 259).

[43] І. Франко. Наш театр, «Народ», Львів, 1892, № 10, стор. 137.

ницького. Свою рецензію на І том п'єс драматурга, виданий в 1883 році, Франко закінчив такими схвальними рядками:

«А що ж доперва мова, котрою написані його драми! Такої чистої, блискучої всіми блисками поезії і гумору народного мови нам не у многих наших писателів случиться подибати. Широкою струєю пливе та мова в драмах Кропивницького, автор, очевидно, сам знає свій «дар слова» і любується переливами його чудових красок і блисків. Пісні, жарти, приказки і вигадки, мов перли-самоцвіти сиплються безконечною многотою; деякі сцени автор, здається, тільки для них і понаписував. І ми віримо, що українська публіка, котра так довго не чувала з сцени рідного слова, з великим ентузіазмом прийме сей широкопливучий потік бесіди народної і буде ним любуватися, особливо ж чуючи його з уст таких артистів, як Кропивницький» [44].

Майже одночасно з цією рецензією Франко висловив свої перші враження про окремі моменти мови поезії М. Старицького. Про це він писав у листі до М. Драгоманова восени 1882 року, коли прочитав «Думи і пісні» та «Гамлета» М. Старицького.

До детальної характеристики творчості М. Старицького Франко звернувся аж через 20 років після згаданого щойно листа в статті «Михайло П. Старицький» (1902 рік)[45], в якій цілий VIII розділ присвятив властивому для мови М. Старицького «куванню слів». Характерно, що Франко виступив на захист поета проти насміхів і глузувань над його мовою з боку деяких критиків. Франко підкреслив, що практика М. Старицького в доборі лексики відзначається потягом до рідких, незвичайних слів, до вживання деяких слів у похідних, далеких від основного, значеннях, що Старицький любить витворювати нові слова і т. д.

«Справді, його мова не всюди взірцева, хоча треба сказати, що загалом вона чиста, сильна і пластична», — говорив І. Франко. Навівши в статті, як приклад, слова «ружняний» і «скрижняний», критик, проте, зробив застереження, що лише «пошукавши, можна би ще набрати з десяток нещасливих слів, неологізмів або незручних фраз у всій масі його писань» [46].

Порівняння Кулішевого перекладу «Гамлета» Шекспіра з перекладом 1882 року М. Старицького дало змогу Франкові помітити, що багато з тих слів, які в 1882 році вражали читачів, у 900-х роках сприйнялися літературною мовою, стали вживані і не вважались «укованими» словами, новотворами.

---

[44] І. Франко. Збірник творів М. Л. Кропивницького, т. І, «Зоря», Львів, 1883, стор. 217.

[45] ЛНВ, т. XVIII, кн. 5, стор. 43—67; кн. 6, стор. 126—138; т. XIX, кн. 7, стор. 15—26.

[46] Ів. Франко. Літературно-критичні статті, К., 1950, стор. 368.

Франко підкреслює, що це обумовлюється двома причинами — або вмінням М. Старицького створити слово в повній відповідності з духом української мови, або вмінням знайти щиро народне слово для нових понять. Останнє особливо важливе, бо, як говорить І. Франко, твори М. Старицького — «плоди перехідної доби, коли українському слову приходилось здобувати нові поля невідомих досі понять».

Всіх критиків мови Старицького, а серед них особливо Костомарова, Франко обвинувачував у навмисному ігноруванні придатності української мови до найширшого розвитку національної культури. Він відзначав, як головну рису діяльності Старицького в галузі літературної мови, саме її збагачення, розширення лексичного багатства, а не ті мовні недоречності, що трапляються в його творах. Франко гостро засудив спроби підвести мову кожного письменника і, зокрема, М. Старицького під загальну трафаретну схему, вважаючи, що художня мова, як форма, тісно зв'язана і у великій мірі визначена всім змістом і напрямком письменницької діяльності. «Критикувати мову таких письменників із виробленою духовою фізіономією,— писав І. Франко, — а до таких без сумніву належить і Старицький — се на мене робить таке враження, як би хтось критикував мій ніс, моє волосся, мої вуса. Звісно, і у найбільших письменників можуть бути язикові помилки, недогляди, але вони, звичайно, такі нешкідливі! Навіть їх язикові дивацтва щезають супроти багатства гарних та щасливих висловів» [47].

До речі, саме в часи діяльності М. Старицького розгорнув свою літературно-художню та критично-публіцистичну працю І. Франко, який сміливо і щедро почав збагачувати свою художню мову з різних джерел — на основі російської мови, з діалектів, шляхом створення або узаконення своєю практикою нових слів-понять та спеціальних висловів і т. д. І вся його робота в галузі літературної мови йшла у відповідності з принципами, висловленими в статті про М. Старицького, головний з яких — розширити діапазон українського слова, збагатити свою мову, надихати, як він казав, «міццю духа і огнем любові» і записати її «між культурні мови». Та це тема окремої статті.

Немалий інтерес для історика української літературної мови являють собою побіжні ескізні зауваження Івана Франка про мову кращих майстрів художнього слова, його молодших сучасників, зокрема Лесі Українки, М. Коцюбинського, В. Стефаника, О. Кобилянської.

Творчості Лесі Українки Франко дав надзвичайно яскраву, невмирущу характеристику. «Від часу Шевченкового «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте», — писав він, — Україна не

---

[47] ЛНВ, 1902, т. XIX, стор. 26.

чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як із вуст сеї слабосильної хворої дівчини»[48]. Її творчості Франко присвятив окрему статтю «Леся Українка», прекрасні рядки написав про неї в оглядових статтях, зокрема в праці «З останніх десятиліть XIX віку». Як старший сучасник Лесі Українки, він пильно слідкував за її зростанням, допомагав їй, спрямовував на шлях глибоко ідейної творчості в інтересах народу, використовуючи для цього і критичні сторінки журналів і особисте листування з поетесою. І хоч, на жаль, Франко спеціально не займався аналізом поетичної мови Лесі Українки, все ж його принагідно висловлені думки і спостереження важливі для дослідників мови письменниці. Слідкуючи за процесом зростання ідейної цілеспрямованості її творів та удосконаленням їх форми, Франко вказував, що «Леся Українка належить до тих талантів, що виробляються звільна, що важкою інтенсивною працею доходять до панування над формою і змістом, над мовою й ідеями»[49]. Ці слова — пряма вказівка на необхідність висвітлення художньої мови Лесі Українки в прогресивному її розвитку і збагаченні. Адже, справді, коли спочатку в творчості поетеси, як зазначав Франко, була «писательська техніка, мова ще зовсім примітивні та конвенціональні»[50], то вже в 1888 році в циклі описових віршів «Подоріж до моря» «нема ані одного зайвого слова, ані одного шаблонового та манерованого зворо-ту, — все тут просте, ясне та сильне, перший раз талант авторки блискає в повній красі»[51]. «Сльози-перли» Лесі Українки Франко порівнює із «Заповітом» Шевченка. «Леся Українка,— писав він з приводу цього циклу, — не силкується на Шевченків пафос, не пережовує його термінології; у неї є свій пафос, своє власне слово»[52].

Говорячи про творчість Лесі Українки, Михайла Коцюбинського й В. Стефаника, Франко переносить акцент з мови на *стиль*, на спосіб відображення дійсності та його ідейне забарвлення. Франко вказував, що ці письменники вносять нову літературну манеру — це не епіки, що в широких полотнах малюють навколишні життєві факти і події суспільного значення, а психологи, що розкривають світ через «чуттєві рефлекси тої душі, яку вони беруться малювати». Їх підхід до відображення дійсності, як твердить І. Франко, вимагав своєрідного стилю, який би відзначався відсутністю довгих описів, щедрою струєю ліризму та мелодійністю, і відповідав би об'єктові й змістові відображуваного — душевних сприйнять світу героями.

---

[48] І. Франко. Леся Українка, ЛНВ, 1898, т. III, стор. 19.
[49] Там же, стор. 8.
[50] Там же, стор. 9.
[51] Там же, стор. 14.
[52] Там же, стор. 19.

«Нова белетристика — писав Франко, — се звичайно тонка філігранова робота: її змагання — наблизитися, скільки можна, до музики. Задля сього вона надзвичайно дбає про форму, про мелодійність слова, про ритмічність бесіди. Вона ненавидить усяку шаблоновість, ненавидить абстракти, довгі періоди і зложені речення. Натомість вона любується у смілих і незвичайних порівняннях, у півслівцях і тонких натяках...» [53].

Розуміється, Франко бачив глибоку різницю як в мові, так і в ідейно-художніх якостях між творами письменників-реалістів і декадентів. Він ніколи не відривав художньої майстерності від змісту творів. Саме за вміння психологічно освітити соціальні конфлікти свого часу він назвав Лесю Українку «артисткою в повнім значенні сього слова». «Вона, одначе, — писав Франко, —не сторониться від сучасного життя, живе його інтересами, гаряче відчуває його болі і завсіди вміє знайти сильний пластичний вислів для свого чуття... її поезія — то огнисте оскарження того дикого гніту сваволі, під яким стогне Україна» [54].

Цю «нову манеру, новий спосіб бачення світу крізь призму чуття й серця не власного авторського, а мальованих автором героїв» [55] Франко відзначив і у М. Коцюбинського, О. Кобилянської та В. Стефаника. Вказуючи на велику роботу цих письменників над художньою стороною мови своїх творів, Франко гостро негативно поставився до «дивацтв і вибриків» декадентів як в літературі, так і в живописі. Стремління поетів-декадентів до переваги слухових вражень над зоровими та іншими враженнями Франко розглядав як тенденцію до збіднення мови, називав це збоченням не лише в мові, але й «збоченням в будові тіла самих творців» [56].

* * *

Хоч І. Франко чітко не виявив себе як мовознавець в галузі лінгвостилістики, все ж, підсумовуючи його висловлювання про художню мову українських письменників XIX і початку XX століть, можна накреслити основні його принципи аналізу мови.

Цими принципами були: 1) вимога єдності змісту твору і його форми (мови), як невід'ємної сторони реалізму; 2) боротьба за загальнонародну основу і чистоту літературної мови;

---

[53] І. Франко. З останніх десятиліть XIX віку, Літературно-критичні статті, Київ, 1950, стор. 347.

[54] Там же, стор. 345.

[55] І. Франко. Старе й нове в сучасній українській літературі, ЛНВ, 1904, т. 25, стор. 83.

[56] ЛНВ, 1905, т. 29, стор. 40.

3) ствердження необхідності органічного поєднання простоти стилю з пластичністю, образністю і музикальністю слова; 4) вимога постійного лексичного й образного збагачення літературної мови.

Виходячи з цих принципів, І. Франко піддав критиці тяжіння деяких українських письменників до фетишизації і натуралізації мови, вів боротьбу з всіма видами засмічення літературної мови, засудив шаблоновість, штучність, епігонство й манерність мови окремих творів і письменників.

Спостереження І. Франка над мовою видатних українських письменників XIX і початку XX століть були основою його наполегливої боротьби за ствердження української літературної мови в Західній Україні; вони відіграли важливу роль для самого Франка у вдосконаленні і збагаченні власної художньої мови. Франкові характеристики основних рис мови українських письменників та поетів XIX і початку XX століть в багатьох випадках близькі сучасній лінгвостилістичній науці і досі не втратили свого наукового значення. Вони не лише цінні для висвітлення мовознавчих поглядів І. Франка, але й можуть бути використані радянськими мовознавцями при дослідженні розвитку української літературної мови та мови окремих майстрів українського художнього слова дожовтневого періоду.

І. ОЩИПКО

ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ДІЄСЛІВНОЮ СИНОНІМІКОЮ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ І. Я. ФРАНКА

Іван Франко — видатний представник критичного реалізму, майстер художнього слова дорадянської української літератури, борець за єдину українську літературну мову на загальнонародній основі. Критичні, публіцистичні і художні твори, спеціальні статті, присвячені питанням української мови, були засобами письменника і вченого в боротьбі за єдину українську літературну мову. Та найкращою зброєю була мовна практика Франка, яка йшла в єдиному річищі з мовою творів наддніпрянських письменників, зокрема основоположника української літературної мови Т. Г. Шевченка.

Франко, змальовуючи життя народу в своїх творах, дбав і про їх художність, яка в значній мірі залежить від мови, зокрема добору слів. Навчаючись мовної майстерності у класиків української та російської літератури, вбираючи все краще з народної мови, Франко писав простою, чіткою, економною мовою. Він користувався великим лексичним багатством української мови, використовував її синонімічні можливості. Слова-синоніми допомагали письменникові яскравіше малювати портрети дійових осіб, характеристику ситуацій, персонажів.

Кожне слово в конкретному випадку має певне значення, і замінити його іншим без втрати ясності й точності змісту не можна. Вміння знайти потрібне слово, яке б найбільш точно висловлювало даний смисл — риса справжнього художника слова. Щоб знайти таке слово, необхідне глибоке знання загальнонародної мови, яка є справжньою скарбницею синоніміки. Широке використання синонімів у розповіді автора і в мові персонажів робить мову творів яскравою, дохідливою до широкого кола читачів. Тому дослідження синоніміки загальнонародної мови, як і мови творів окремих письменників — важливе завдання радянських мовознавців.

Вивчення питань синоніміки в нашому вітчизняному мовознавстві має довгу історію. Лінгвісти давно помітили в мові

слова, різні за своїм звуковим оформленням і дуже близькі за змістом. Мовознавці намагались дати теоретичне розроблення питання про синоніми, чи пояснення окремих слів-синонімів, що мало практичне значення. Були також спроби укладення словника синонімів.

Теоретичні міркування знаходимо вже в філософських роботах М. В. Ломоносова, який визначав «синоніми як слова, що ними можна позначати одну річ чи буття». Він також об'єднав деякі слова в синонімічні ряди і поставив завдання перед російською мовознавчою наукою далі опрацьовувати це важливе питання.

Автори словника Імператорської Академії наук вважали синонімом слово «однозначащее с другим», тобто, на їх думку, синоніми — це слова, які мають тотожне значення. Це твердження заперечив Фонвізін, який приділив багато уваги питанню синоніміки і тому довгий час вважався першим дослідником синоніміки в російській лінгвістичній науці. Синоніми, на думку Фонвізіна,— це слова, близькі за значенням, але не тотожні; спільне в них — це «главная идея». Виходячи з цього положення, Фонвізін пояснював дуже багато синонімів, ставив ряд проблем, що спрямовувало думку вчених на розв'язання окремих моментів в питанні синоніміки. Роботи Фонвізіна з питань синоніміки були кроком вперед у вітчизняному мовознавстві.

Синоніми — це слова, що означають один і той же предмет чи дію, але з різних точок зору, чи по-різному впливають на органи чуття, — твердив Ф. І. Буслаєв [1]. В основу визначення він клав враження, які справляли на людину предмети. Вперше в історії вчення про синоніми Буслаєв вказав, що одне слово в залежності від контексту може належати до різних синонімічних гнізд і тоді приймає властивість керування того слова, синонімом якого виступає. Ця думка підтверджується і прикладами сучасної української мови. Порівняй:

вдарив дверми — *гримнув* дверми;

крикнув на нього — *гримнув* на нього.

В таких випадках доводиться говорити про контекстуальні синоніми.

Ряд цінних теоретичних міркувань про синоніми знаходимо в працях акад. В. В. Виноградова, який ділить лексичні синоніми на ідеографічні, що різняться між собою відтінками значень, і стилістичні.

Професору Л. А. Булаховському належить дуже влучне визначення самого терміну, яке і є основою для нас при роз-

---

[1] Див. Ф. И. Буслаев. Историческая грамматика русского языка, М., 1869, изд. III, стор. 49.

гляді синонімів: «Слова, здатні в тому ж контексті або в контекстах, близьких за змістом, заміняти одне одного без відчуття помітної відмінності у змісті, мають назву синонімів (грецьке «synònymos», «однойменний, спів-ім'я»)[2].

Багато місця питанню синоніміки відводить професор А. Н. Гвоздєв в роботі «Очерки по стилистике русского языка». Його цікавлять як лексичні, так і граматичні синоніми.

В XIX ст. в різних періодичних виданнях появлялися статті про синоніми. В них пояснювались лише окремі слова-синоніми, вказувалось на відтінки їх значень, інколи подавалось походження того чи іншого синоніма. Згадаймо, наприклад, статті Калайдовича, Княжевича, Ібрагімова. Вони не вносили нічого нового у вчення про синоніми.

Для практичної роботи в школі важливе значення мали статті радянських мовознавців Клюєвої, Абакумова і Солонина, Неболюбова. В них знаходимо і визначення терміну «синонім», і міркування про те, що треба вважати основою при поділі синонімів на гнізда. Деякі з цих статей [3] написані на основі «нового вчення» про мову, і тому не всі їх положення приймаються сучасним радянським мовознавством.

На стилістичну Функцію синонімів звернули увагу ще Ломоносов, Буслаєв, і особливо радянські лінгвісти Виноградов, Булаховський, Гвоздєв, які вивчення синоніміки загальнонародної мови і синоніміки творів письменників вважають основою вивчення стилю мови.

Дуже велику цінність мають словники синонімів, що їх намагались укласти мовознавці ще в XIX столітті. Такою хорошою спробою був «Словарь русских синонимов» під редакцією Галіча (1840 р.), на жаль, незакінчений. В цьому словнику наводиться і визначення терміну. До реєстрового слова подаються його синоніми, розглядається значення кожного з них, інколи і його походження. Цінність словника і в тому, що ілюстративний матеріал береться з художньої літератури. Цього немає в пізніших словниках, наприклад Давидова (1856—1859), чи в «Словаре русских синонимов и сходных по смыслу выражений» Абрамова (1900), чи в «Учебном словаре синонимов русского литературного языка» Павлова-Шишкіна і Стефановського (1931). В цих словниках подаються синонімічні гнізда, але окремі синоніми не підкріплюються прикладами з художньої літератури, і тому дуже часто важко погодитися з авторами в групуванні слів на синонімічні ряди.

Є спроби укладання синонімічного словника української

---

[2] Л. А. Булаховський. Нариси з загального мовознавства, «Українська мова в школі», К., 1952, № 5, стор. 14.

[3] Див. С. Абакумов, М. Солонино. К вопросу о работе над синонимами, «Русский язык в советской школе», М., 1929, № 2, стор. 90.

мови А. Багмета (Полтава) і П. Деркача (Львів). Словник синонімів української мови, як і словники синонімів мови творів окремих письменників класичної і радянської літератури, допомогли б письменникам у їх роботі, сприяли б розвитку мовної культури українського народу.

Вивчаючи синоніми, ми постійно маємо справу із значенням слів. А одне слово може мати декілька значень. Різнозначність слова обумовлюється контекстом, в який воно потрапляє. Тому треба бачити різницю між загальним лексичним значенням слова і його конкретним значенням у реченні. У всій своїй повноті слово виступає в зв'язному тексті, бо майже кожне слово, крім основного значення, має одно або декілька потенціальних значень, які виявляються лише в конкретному словесному оточенні. Приймаючи нове значення, слово стає синонімом нового синонімічного гнізда. Якщо, наприклад, слово «гніздо», що означає місце, де живуть птахи, одержує значення «житло, дім», то воно збільшує новий синонімічний ряд — «дім». Але нове значення цього слова можливе тільки у відповідному контексті. Окремо взяте, воно сприймається за своїм первісним значенням.

В основі багатозначності слів лежить певна спільна риса. Часто нове значення слово одержує через метафоричне вживання, порівняння. Наприклад: «Рікою *поплив* народ долів улицями, супокійно, сумовито» (Б. см., V, 415)[4]. Через порівняння народу з річкою і дієслово *плисти* одержує нове значення — *йти*; дієслово *булькотіти* вживається звичайно тоді, коли мова йде про шум води: «Проривалась вода, шуміла і булькотіла» (Нечуй-Левицький), а в реченні: «Отче профе-фе-фесор,— *булькотів* пан Білінський...» (Отець г., IV, 238) це слово має значення *говорити*.

Словниковий склад мови постійно збагачується. Це веде за собою збагачення синоніміки, за винятком тих випадків, коли нові слова появляються для позначення нових предметів чи понять.

Інколи, при розгляді предмета, явища, дії з іншого боку предмету надається друга назва, яка стає синонімом до його первісної назви. Наприклад, в основу слова *селянин* покладено місце, де живе дана людина. Основою при утворенні синоніма *хліборо́б* було заняття цієї людини.

---

[4] Приклади наводяться за двадцятитомним виданням творів І. Франка. Позначається назва твору (в скороченні), том (римською цифрою) і сторінка (арабською). Деякі приклади взяті із збірки Франка «Вибрані оповідання», К., 1948. Скорочення:

Б. см. — Борислав сміється; В. с. — Boa constrictor; Яць З. — Яць Зелепуга; Ріп. — Ріпник; Отець г. — Отець гуморист; Лес. челядь — Лесишина челядь.

Можуть утворюватися синоніми і з слів, що означають матеріал, з якого зроблений даний предмет. Наприклад: «Вийде бувало брат рано на роботу, звичайно вже не тверезий, в брудній, заболоченій *полотнянці...*» (Яць З., II, 203).

Полотнянка — синонім до іменника *сорочка.* Але між ними є певні відмінності. *Сорочка* — слово емоційно нейтральне, може позначати даний предмет, незважаючи ні на його форму, ні на матеріал. Іменник *полотнянка* позначає сорочку, зроблену з полотна грубого домашнього виробу. Отже, такі синоніми мають емоційне забарвлення і стилістичну відмінність від слова-домінанти.

Синоніми літературної мови поповнюються внаслідок надання предметам, явищам, діям другої назви, внаслідок переходу діалектизмів в літературну мову чи запозичення слів з інших мов і внаслідок набуття словами нових значень (багатозначність, метафоричність і т. д.).

Визначаючи синоніми, треба звертати увагу на спільне предметно-логічне значення слів взагалі або в контексті. На основі смислової співвідносності слова́ об'єднуються в синонімічні ряди, але між собою в середині ряду відрізняються або певними додатковими відтінками, або емоційним забарвленням, або сферою вживання. Тому поділяємо синоніми на: 1) абсолютні — слова, які у всіх випадках є еквівалентами і можуть замінятись одне одним без огляду на зміст і стиль *(мовознавство — лінгвістика, термометр — градусник, пес — собака)*; 2) відносні — синоніми, що вносять додаткові емоційні відтінки в основне значення слова, мають різне стилістичне навантаження. Це стилістичні синоніми, наприклад: *говорити — балакати, лепотіти, бурчати* і т. д. Другу підгрупу відносних синонімів становлять контекстуальні синоніми, слова, що за своїм основним значенням належать до одного синонімічного ряду, а в певному контексті стають синонімами нового гнізда: *говорити — молоти, питлювати, плести, товкти.*

Група відносних синонімів кількісно більша. Це природно, бо в реальному контексті синонімами можуть бути слова, далекі за своїм лексичним змістом. Зближення їх семантики, особливо в переносному вживанні, викликається спільністю стилістичного завдання. Велика кількість абсолютних синонімів утруднювала б спілкування, мова не мала б тієї виразності, яку вносять стилістичні синоніми.

У великій мірі кількістю синонімів визначається і багатство стилю мови. «Бідна синоніміка,— пише Л. А. Булаховський,— це ознака бідності стилю...» [5] В стилі кожного окремого пись-

---

[5] Л. А. Булаховський. Виникнення і розвиток літературних мов, «Мовознавство», Наукові записки АН УРСР, К. 1947, т. IV—V, стор. 70.

менника важливу роль відіграє його вміння користуватися словниковим багатством мови.

В залежності від літературного напрямку, від творчої індивідуальності письменника синоніми застосовуються по-різному. Про синонімічне багатство словникового складу творів письменника не можна робити висновку на основі кількості слів, а треба також звертати увагу і на їх значення в кожному конкретному випадку, треба враховувати їх якість. За допомогою особливого словесного оточення автор часто надає слову нового значення, чим і робить його синонімом до слова, інколи навіть далекого за змістом. В цьому виявляється вміння письменника повністю використати словникове багатство мови, вносити в неї своє індивідуальне, яке нерідко стає загальнонародним.

Досліджуючи синонімічні засоби мови художніх творів, необхідно погрупувати синоніми на гнізда, а також розкрити семантичну цінність і стилістичну функцію слів і виразів, які об'єднані в синонімічні ряди.

Характеристику синонімів найкраще подавати за їх приналежністю до певної частини мови, бо в синонімічних відношеннях перебувають здебільшого слова однієї морфологічної категорії.

Ми зупинимося на дієслівній синоніміці майстра художнього слова дожовтневої літератури І. Я. Франка, який з почуттям художнього смаку, знанням найтонших відтінків слів добирав синоніми. В статті приклади наводяться в основному з творів бориславського циклу.

Дієслівна синоніміка в творах І. Я. Франка найбагатша щодо кількості, дієслівні синонімічні ряди найширші в порівнянні з іншими частинами мови. Дієслова письменник використовує не тільки для відтворення певної дії. Дуже часто в творах Івана Франка вони служать засобом внутрішньої чи зовнішньої характеристики персонажів. Обширність дієслівних синонімічних гнізд як в загальнонародній мові, так і в творах Франка обумовлюється до певної міри і граматичною будовою української мови. Для передачі різних відтінків одного поняття в дієсловах є різні слова-синоніми. В таких морфологічних категоріях, як іменник, а ще більше прикметник, дуже часто відтінки значень, а також їх різноманітне емоційне забарвлення створюються за допомогою різноманітних суфіксів. Ці суфікси вказують також на ставлення того, хто говорить до сказаного. Такі явища слід розглядати в стилістичній граматиці. Але це не заперечує наявності лексичних синонімів і в даних частинах мови.

Для реалістичного відтворення картин об'єктивної дійсності, для точної передачі своїх думок, для безпосередності, сві-

жості, простоти, невимушеності розповіді Франко звертався до слів розмовної мови в доборі синонімів.

Наприклад: «Проч мені з очей, потворо! — *верещала* Рифка» (Б. см., V, 278).

Франко залучає і діалектизми, які служать засобом типізації мови персонажів, відтворюють місцевий колорит чи надають певного відтінку слову-домінанті. Наприклад, в мові персонажів знаходимо обласний діалектизм *пендичити*, який, крім того, що типізує мову старого ріпника Матія, вносить додаткове значення в основне слово даного гнізда *говорити*. Матій вживає це слово тоді, коли хоче вказати, що запевнення Бенедя про те, що він не п'є горілки, є зайвим, бо «з лиця му (Бенедьові — *І. О.*) видно, ...що людина добра...» (Б. см., V, 308): «Ну, а тепер ти не *пендич*, тілько роздягнися та спочинь з дороги, коли-сь слабий!» (Б. см., V, 306).

Такі діалектизми поширюють окремі синонімічні гнізда, збагачують словниковий склад творів.

Франко користувався як абсолютними, так і відносними синонімами. Абсолютних синонімів серед дієслів дуже мало. Кожне нове слово-синонім вносить новий відтінок чи емоційне забарвлення в основне значення слова-домінанти. Це стилістичні синоніми. Наприклад, *увійти* є емоційно-нейтральним словом. Його синонім *вшмигнутися*, передає легкий, швидкий, тихий, непомітний для інших вхід.

«Він і не бачив, як оподалік за ним на пальцях скрадався вулицями Мортко, як він, коли Матій *увійшов* до хати, не замкнувши дверей, *вшмигнувся* до сіней і скулився в кутику...» (Б. см., V, 440).

Два синоніми в одному реченні вжиті з метою показати одну і ту ж дію, виконану різними людьми: Матій *увійшов* спокійно, як кожний господар до своєї хати, а Мортко, злодій, *вшмигнувся*, щоб ніхто не бачив його входу.

Додаткові відтінки, що їх вносять окремі стилістичні синоніми, можуть бути дуже близькі між собою, тому й можлива заміна одного синоніма іншим. Такі синоніми найчастіше використовуються для урізноманітнення тексту. Наприклад:

«Зміненим голосом він *промимрив:*
—А... a... ber... warrum kann er... auch so... so... so... nicht? (В. с., V, 236).
— О, ja... ja... ja... hab mich erkäl!.. tet, — *пролепотів* вірник, забуваючи про нинішню цілоденну спеку» (В. с., V, 237).

Одну дію — невиразне говоріння, викликане внутрішнім хвилюванням вірника,— Франко вміло передає різними синонімами, уникаючи трафаретності у висловленні думки.

Але додаткові відтінки можуть бути далекі між собою або навіть протилежні. Наприклад, дієслово *проходжуватися* озна-

чає ходіння з метою відпочити, погуляти; дієслово *скрадатися* (крастися) — пройти непоміченим.

«А Леон Гаммершляг, згодивши Бенедя, накинув на себе легке пальто і вийшов на улицю пройтися та розмовитися з деякими знакомими властивцями, котрі звичайно в ту пору *проходжувалися* вулицею... (Б. см., V, 389). Він і не бачив, як оподалік за ним на пальцях *скрадався* вулицями Мортко...» (Б. см., V, 440).

Досить часто Франко залучає контекстуальні синоніми, відомі народній мові, або й такі, які творив сам письменник через фігуральне, переносне вживання певного слова. Контекстуальні синоніми вносять додаткові відтінки чи емоційне забарвлення в слово, синонімом якого вони виступають.

Порівняймо такі приклади:

«Панчоха в її руці дуже поволі поступала наперед, хоть на перший погляд могло показатися, що вона (Рифка — *І. О.*) *плете* ненастанно». (В. с., V, 190). «От, слухаєте, що Гнат *плете*! Та най скаже, чи видів коли своїми очима, щоби Громик зачіпав Горпину?» (Лес. челядь, Оп., 21).

В першому реченні дієслово *плете* вжито в прямому значенні, в другому — в переносному. Воно одержало нове значення, збільшило синонімічне гніздо *говорити*.

Фігурують у Франка і фразеологічні звороти, образно-перифрастичні словосполучення. Звичайно, не можна ототожнювати синонімів-лексем із зворотами. Але не слід також заперечувати синонімічних відношень між ними, бо лексеми і звороти позначають одне й те ж поняття, хоч виражені різними мовними прийомами. Фразеологізми вносять відтінки в семантику слова, синонімом якого виступають, а влучно і до речі вжиті, вони сильно впливають на почуття читачів і допомагають письменникові уникнути трафаретності у висловленні думок. У творах Франка дуже багатий фразеологізмами синонімічний ряд *дивитися,* хоча, правда, щодо своєї будови ці звороти досить однотипні: вони складаються з іменника *око, погляд* і дієслова. Проте кожний зворот точніше й образніше передає думку письменника, ніж синонім-лексема. Звичайно автор використовує фразеологічні звороти при образно-ефективному відтворенні акту споглядання.

«*Витріщивши добре очі,* Ганка пізнала, де вони» (Ріп., Оп., 77). «Мендель тривожними *очима*, весь блідий і з замерлим серцем *слідив* за кожним його рухом» (Ріп., Оп., 100). «Його *очі* живо *оббігли* кімнату — чистеньку, веселу світличку» (В. с., V, 186).

Ці сполучення передають різні відтінки одного поняття. В першому випадку письменник підкреслює напруженість зору, вказує на пильність, з якою дивилася Ганка; в другому ви-

падку поруч з пильністю погляду автор відтінює споглядання персонажем того, що перебуває в русі; в третьому відмічається незацікавленість персонажа, його швидкий, недбалий погляд.

Той чи інший синонім письменник вводить в тканину твору тільки після детального обдумання семантики слова і його поєднаності з іншим.

Синоніміка в творах Франка — це ціла система старанно дібраних, близьких за змістом слів. Щоб показати вміння письменника користуватися загальнонародним лексичним багатством мови, дбайливість і вимогливість Франка при доборі слів-синонімів, проаналізуємо найбільш широко і часто вживані слова, найбільш характерні синонімічні гнізда, а саме: *іти — ходити, говорити — казати.*

ІТИ — ХОДИТИ

Основне значення дієслів *іти* (однократне), *ходити* (многократне) — передавати процес ходіння.

«Такими невеселими думками занятий, *ішов* Герман далі...» (В. с., V, 249).
«Він *ходить* улицями, зразу у великім страсі, щохвилі озираючись» (В. с., V, 192).

Ці слова нейтральні щодо емоційного забарвлення і тому можуть заміняти будь-який синонім даного гнізда.

Для позначення повільної впевненої або невпевненої ходи Франко вживає слово *ступати.*

«Несучи на коромислі коновки з водою, вона (Ганка — *І. О.*) твердо *ступала* по розмоклій глині босими, червоними ногами» (Ріп., Оп., 70).
«Леон зблід, скулився під градом тих слів і, не зводячи очей з грізної прояви, взадгузь *ступав* ід дверям» (Б. см., V, 281).

Дієслово *ступати* вживається звичайно для позначення ходи на невелику відстань. Важку ходу на велику віддаль позначає синонім *тіпати* (літ. *тьопати*).

«Хоть дорога неблизька — либаки мусили кождої доби *тіпати* там і відтам» (В. с., V, 207).

Щоб відтінити впевнену, гордовиту ходу, письменник використовує слово *походжати.*

«...вони ще, а особливо дрібні і великі властивці, *походжали* собі гордо по Бориславі...» (Б. см., V, 371).

Ходіння Готліба по вулиці робітник передає дієсловом *плентатися*, що означає ходу без виразної мети.

«*Плентався* ту по улици, зазирав, зазирав, а далі як побачив отого пана у вікні, та за цеглу, — як фурить, та втек!» (Б. см., V, 272).

Повільну ходу позаду інших передає дієслово *плестись*.

«Ага, ти гадала, — сказав Готліб, стаючи перед нею, — що я на то тілько вирвався зо Львова в тих лахах, на то тілько *плівся* з вуглярами п'ятнадцять миль, щоби, скоро сюда, знов датися вам в руки...» (Б. см., V, 290).

Повільний хід людини позначає дієслово *тягтися*, що має зневажливий відтінок [6].

«Вони починали день прокляттями і сваркою, не мившися і не хрестившися *тяглися* до шинків...» (Ріп., Оп., 70).

Описуючи повільний, навальний рух п'яних ріпників, письменник використав у переносному значенні слово *сунути*, яке має фамільярний відтінок.

«П'ємо, гуляємо, а потім, побравшися за руки, лавою *сунемо* по дорозі поміж бараки — бо то був тодішній Борислав...» (Полуйка, IV, 8).

Синонім *крастися* знаходимо в тексті тоді, коли треба підкреслити, що людина йде поволі, оглядаючись, намагається пройти непоміченою.

«...він (Герман — *І. О.*) тихими кроками, мов кіт, *крадеться* до першої-ліпшої хати, у котрій не видно світла, де, значить, усі вимерли» (В. с., V, 192).

Дуже повільна хода передається контекстуальним синонімом *повзти*.

«Усі (ріпники — *І. О.*) *снуються, повзають*, ніби чогось шукають» (На роб., Оп., 57).

Стомлені ріпники ходили поволі. Вжитий поруч синонім *снуються* означає також повільну ходу.

Для показу ходу безсилих, виснажених, зголоднілих людей письменник залучає синонім *волоктися*.

«Звільна, мов за похороном, *волоклися* виголоджені парубки та чоловіки на косовицю» (Б. см., V, 334).

Частка *ся*, додана до дієслів *плести, красти, тягнути, плентати*, змінює їх значення, і у відповідному контексті вони стають стилістичними синонімами нового гнізда, поширюють його. Основне значення цих слів без *ся* в новотворах виступає як відтінок, що надає їм додаткового значення, емоційного забарв-

---

[6] Многократне дієслово *тягатися* звичайно вживається в такому сполученні, як *тягатися на судах*:

«Прийдеться *тягатися* на судах, — подумав він собі» (В. с., V, 236). Це слово має ще й значення ходити за кимсь з певною метою (вульг.): «Хіба ж їй забороню, коли сама *тягається* за мною?» (Ріп., Оп., 64). Так говорить Іван про Ганку.

лення. Порівняй: *красти* — брати крадькома, потай; *красти-ся* — йти потай, непоміченим і т. д.

Швидка хода звичайно передається дієсловом *спішити.*

«Але доглянути він не міг нічого, окрім цілої купи заляканих жидів[7], що *спішили* вулицею до його дому» (Б. см., V, 427).

Легку, плавну ходу здорової, сильної людини Франко по значає синонімом *нестися.*

«Один — високий, крепкий і вродливий, *нісся* просто й легко, всміхався часто і часто затягав веселих пісень...» (Слимак, II, 7).

Швидка хода маси людей без будь-якого порядку позначається словом *валити* (контекстуальний синонім).

«Товпа робітників *валила* за ними» (Б. см., V, 439).

Близьке значенням і дієслово *перти*, яке означає масове, швидке пересування людей.

«От тепер народу до Борислава *пре* видимо-невидимо, бо всюди по селах голод, посуха, слабість» (Б. см., V, 313).

Масовий рух передає Франко і дієсловом *плисти.*

«Здалека і зблизька, з гір і з долів, з сіл і місточок день у день сотні людей *пливли-напливали* до Борислава, як пчоли до улія» (Б. см., V, 356).

Щоб описати ходіння Германа без мети і певного напрямку, Франко використав синонім *блукати.*

«Куди *блукав* він до кінця сього дня, як проводив слідуючі, він докладно не тямить». (В. с., V, 193).

Повільний нецілеспрямований рух передає письменник і дієсловом *бродити.*

«...сріблиться річка межи хатами, іграють діти на вигоні, *бродить* худоба по оборогах, — село» (В. с., V, 198).

Дієслово *швендатися* письменник вживає тоді, коли треба позначити ходу без визначеної мети.

«Я й мої товариші недовго *швендалися* по болотнистих улицях...» (Слимак, II, 12).

Із зневагою говорить автор про лініву, неохайну жінку, і тому її безцільна хода позначена вульгарним словом *валандатися.*

«Вона (Рифка — *І. О.*) серед загальної тривоги *валандалася* попід хату, без пам'яті, від переляку і голоду...» (В. с., V, 191).

---

[7] Слово «жид» в колишній Галичині, як і в сучасній Польщі, не має глумливого чи зневажливого відтінку. Воно вживалося в такому значенні, як і слово «еврей» в сучасній українській літературній мові.

Ходіння без мети, що веде за собою занедбання роботи, передається словом *волочитися*. Часто цей синонім у творах Франка вживається для того, щоб показати ставлення панів до їх підданих.

«А ти що, чому не робиш, а *волочишся*? — гримнув будовничий на Бенедя...» (Б. см., V, 293).

Одноманітний, безцільний рух Леона Гаммершляга передає Франко стилістичним синонімом *снуватися*.

«Він мов забув, що перед хвилею почав був говорити бесіду, і *снувався* то сюди, то туди...» (Б. см., V, 261).

Щоб позначити повільну, з затаєною надією ходу Йойни, письменник використав синонім *нипати*.

«Часом ставав він коло своєї кошари і, бачачи, як Йойна *нипає* коло своїх ям, та знаючи, як ріпники кепкують собі з него, починав і собі ж жартувати» (Полуйка, IV, 12).

Рух на невеликій віддалі, раптовий, сильний виражається дієсловом *пруднутися*.

«Я знов *пруднувся* до него» (Б. см., V, 351).

Ходіння дрібним кроком невеликого ростом Стасюри Франко передає словом *дрібцювати*.

«Рухливий чоловічок в тій хвилі найшовся коло велета, *дрібцюючи* довкола нього» (Б. см., V, 308).

Ходіння коло когось, що супроводжується намаганням догодити йому, позначає дієслово *танцювати* — контекстуальний синонім.

«Відтер я старого, а за той час Мортко все коло Івана *танцював*, усе підсував йому то горілки, то пива, заговорював його, щоби не балакав зо мною...» (Б. см., V, 354).

З тексту видно, що це слово вжите не в прямому, а в переносному значенні. Щоб зберегти цей відтінок, Є. Мозольков, перекладаючи повість «Борислав сміється» російською мовою (переклад за редакцією М. Рильського і Б. Турганова), дане слово передає російським відповідником *танцевать*.

«Пока я приводил старика в чувство, Мортко все возле Ивана *танцевал*, все подсовывал ему то водку, то пиво...» [8].

Близьке значенням і дієслово *крутитися*, що вживається

---

[8] И. Франко. Избранные сочинения, М., 1948, т. II, стор. 503.

для позначення ходіння в різних напрямках, але на обмеженому місці.

«Слуги Леонові *крутилися* посеред гостей, подаючи їм, чого хто забажав» (Б. см., V, 270).

Дієслово-метафору *роїтися* письменник залучає тоді, коли хоче підкреслити, що діти товпляться біля матері, ходять, не відступаючи від неї.

«...а кругом кождої *роїлося,* пищало та верещало бодай по п'ятеро дробини-жиденят» (В. с., V, 188).

Повільна хода, хода з трудом від болю позначається дієсловом *лазити* [9].

«...от аби переночувати, адже я цілісінький день на роботі, — бо здалека таки не зможу лазити по вашім бориславськім болоті» (Б. см., V, 305).

Дієслово *шкандибати* позначає повільну ходу втомленої людини [10]. Франко вжив це слово для показу повільної ходи нетверезої людини, яка з трудом пересуває ноги.

«Цікавий міг завсіди побачити й самого співака, що... *шкандибав,* виписуючи по улиці ногами «мисліте»...» (Яць З., II, 200).

Фрузя, персонаж оповідання «Ріпник», не ходить по вулицях Борислава, а *чалапає.*

«*Чалапаючи* вулицею, Фрузя бігла очима по всіх закутинах, заглядала в отворені двері шинків, у знайомі кошари, але Івана не було ніде» (Ріп., Оп., 70).

Незграбну, важку, притишену ходу виражає дієслово *чупкати.*

«Йому здається, що щось *чупкає* по поду...» (В. с., V, 203).

Ходу, утруднену болем ноги, її фізичним пошкодженням, виражає дієслово *штильгукати* (у Франка фонетичний діалектизм: літературне — *шкутильгати*).

«А він *штильгукає* та все кричить...» (На роб., Оп., 57).

---

[9] Дане дієслово в іншому контексті має ще значення дуже близьке до *вештатися:* воно означає повільне ходіння на обмеженому місці.

«*Лажу* весь день по улиці напротив її дому, але не важився ще й питати нікого, чий се дім і чия вона донька» (Б. см., V, 394).

[10] Див. у Шевченка: На панщині пшеницю жала,
Втомилася; не спочивать
Пішла в снопи, *пошкандибала*
Івана сина годувать.
(Т. Шевченко. Повна збірка творів в трьох томах, К., 1949, стор. 543).

Дієслово *тиснутися* або *протискатися* позначає утруднену ходу через натовп.

«Гості *тислися* до нього (Леона — *І. О.*) з жиченнями» (Б. см., V, 267). «Деркач, послушний і звинний, уже *протискався* крізь стоячих насеред хати побратимів...» (Б. см., V, 361).

Дієслово *продиратися* Франко вживає в значенні силою робити собі дорогу, проходити крізь натовп людей.

«...я хопив малу дівчину, Максимову сироту, на руки і нирци-нирци почав *продиратися* крізь здвиг» (Б. см., V, 346).

Перехід на велику віддаль з одного місця в інше позначається словом *вандрувати.*

«Правда, не нині то діялося, як ми оба, ще молодші, *вандрували* до Бориславa, тямите?» (Слимак, II, 10).

Окрему підгрупу даного ряду творять дієслова, об'єднані словом *піти*, яке означає початок дії ходіння.

«І, не вклонившися, рішучим кроком *пішов* до своєї хати» (Яць З., II, 215).

Крім слів з префіксом *по*, а саме: *поплисти, поплентатися, почупкати, попертися, полізти,* які мають спільний корінь з непрефіксованими дієсловами, що означають *іти, ходити,* Франко використав ще такі синоніми до дієслова *піти*: *направитися* (справитися), *рушити, вибратися, податися.*

Для позначення ходи в певному визначеному напрямку письменник вживає синонім *направитися, справитися.*

«Затим узяв мішок під паху і *направився* до дверей» (Яць З., II, 236). «Навіть на дорозі не потребую шукати, самі до мене прийдуть! — сказав і *справився* до своєї хати» (Яць З., II, 206).

Дієслово *рушити* означає початок доконаної дії.

«Виліз з брички і півперек толоки *рушив* на річку, де мала будуватися фабрика» (Б. см., V, 330).

Коли треба підкреслити, що Іван пішов у рідне село після довгих готувань (збирав гроші, складав план відкуплення землі), Франко вживає синонім *вибратися.*

«В часі різдвяних свят Іван справді *вибрався* до рідного села» (Ріп., Оп., 85).

Гордовиту ходу пана принципала письменник позначає словом *податися* з іронічним відтінком.

«...пан принципал разом із директором відвернулися від робітників і *подалися* в двері фабричної канцелярії...» (Задля пр., III, 190).

До цієї групи належать і слова з префіксом *по,* яких без префікса в аналізованих нами творах не зустрічалося. Швидку, легку, безтурботну ходу Яця, що йшов дрібним кроком, Франко позначає дієсловом *почимчикувати.*

«Відколи вияснилась йому ціль життя, то бачилось, що разом прибуло йому й сили, енергії і сміливості, і, немов відмолодівший о десять літ, скорою ходою *почимчикував* до хати другого шваґра...» (Яць З., II, 212).

Даний синонім вказує і на настрій героя. Уже в літах, завжди похмурий Яць *ходив*, але коли в нього виник певний план, повний надій, він уже *чимчикує.*

Коли треба вказати, що герой, втомившись, пішов поволі, письменник вживає синонім *поволоктися.*

«Мої ноги порозбивались о каміння, з них текла кров, голова боліла і напухла, — я трохи не зомлів. Надійшла баба, дала мені води, перев'язала ноги, і я *поволікся* до хати» (Б. см., V, 343).

Як видно з прикладів, Іван Франко, крім дієслів *іти — ходити*, що становлять просту фіксацію руху, вміло користується багатьма словами-синонімами, що позначають характер руху чи його відтінки.

ГОВОРИТИ — КАЗАТИ

Дієслова синонімічного ряду *говорити — казати* дуже часто виступають як оціночні слова в авторських ремарках. Ними письменник вказує на відношення того, хто говорить, до того, що він говорить, на характер сказаного, підкреслює тон сказаного. Нерідко ці слова характеризують настрій героя. Отже, від правильного, влучного використання стилістичних і контекстуальних синонімів цього ряду залежить виразність і художність твору.

Основним емоційно-нейтральним словом, найзагальнішим за своїм значенням, що стверджує акт мовлення, є дієслово *говорити* і його суплективна форма *казати* [11].

«Герман нічого не *говорив,* тілько хлипав і обтирав очі рукавом» (В. с., V, 194).

Дієслово *казати* (док. вид. *сказати*) у відношенні до *говорити* позначає коротке висловлення, повідомлення.

«Коли ви мовчите, то я *скажу* вам сам» (Задля пр., III, 188).

Дієслово *мовити*, дуже близьке до *казати,* позначає обмеженість акту мовлення, але вживається звичайно в ремарках

---

[11] Л. А. Булаховский. Курс русского литературного языка, изд. 4, К., 1949, стор. 33.

при серйозних висловленнях. З лайливими словами сполучення його неприродне, стилістично невідповідне.

«Не бійтеся, Йойно, — *мовив* я, — коли у Нути показалася, то і у вас буде». (Полуйка, IV, 13).

В творах Франка це слово знаходимо дуже часто.

Тиху мову автор позначає словом *шептати.*

«Се для вас і для школи, — *шепнув* Леон, — а за добрий знак богу дякувати!» (Б. см., V, 262).

З ворожби могли б насміятися інші підприємці, тому Леон дякує шепотом, тихо, щоб ніхто не почув.

При необхідності відтінити наказ у висловленій думці письменник залучає синонім *веліти.*

«Він *велів* зупинити бричку і став на ноги, щоб заглянути через пліт». (В. с., V, 200).

Дуже близькі значенням дієслова *розповідати, розказувати,* які означають говорити про щось, повідомити словами, викласти що-небудь. Проф. Л. А. Булаховський вказує, що, незважаючи на семантичну близькість цих слів, вони не тотожні «...розповісти має в собі відтінок чогось важливого і тривалішого» [12].

«А тут ще й ті робітники, що відносили Бенедя додому, повернули і стали *розповідати,* як стара Бенедьова мати перепудилась і заплакала тяженько, побачивши свого єдиного сина зомлілого, окровавленого» (Б. см., V, 268).

Щоб *розповісти,* треба більше часу, ніж для того, щоб *розказати.*

«*Розказуйте*, як що було!» (Б. см., V, 427).

Пани просять Леона сказати про все швидко, коротко, бо всі хочуть знати, що сталося.

Але інколи цей відтінок, на який вказує Л. А. Булаховський, не відчувається. Так буває тоді, коли дані слова вжиті для урізноманітнення тексту. Наприклад:

«Побратиме Матію, пора би тобі *розказати* нам, що у тебе за справа була з Мортком і чому вона тебе так обходить?

— Е, та що вам *розповідати*? — знехотя відказав Матій...

— *Розповіджте* лишень, все три голови потрафлять більше дещо вигадати, ніж одна.

...Нехай і так, *розкажу* вам, яка зі мною історія була і яка у мене справа з Мортком». (Б. см., V, 344).

---

[12] Л. А. Булаховський. Нариси з загального мовознавства. «Українська мова в школі», К., 1952, № 4, стор. 14.

Щоб не повторювати одне і те ж слово, Франко використав синоніми.

Лексика персонажів у творах Франка звичайно різноманітна. Але коли людина схвильована, настрій у неї поганий, коли вона чимсь заклопотана, то повторює одне і те ж слово, не знаходячи іншого способу для вираження своєї думки, наприклад:

«*Мовив*, що Ганка йому не в голові, — снує вона невеселі думки. — Може це й правда. Ба, але ж того не *мовив*, чи любить мене, чи ні. Та й пощо *мовити?* Хіба я сама не бачу?» (Ріп., Оп., 68).

В цьому короткому уривку аж три рази повторюється те саме слово. Зрозуміло, що Франко вжив його з певною метою, а саме, щоб передати схвильованість, розгубленість Фрузі. Проте треба сказати, що іноді трапляються повторення, які можна легко оминути.

«Іван, не *мовлячи* нічого, налляв чарку і подає бабі. Вона випила, скривила зів'ялі губи, обтерла їх брудним рукавом і, присідаючи ближче до Івана, *мовила* стиха» (Ріп., Оп., 82).

Дієсловом *голосити* письменник позначає розповідь, яка повинна повторюватися, щоб розійтися між багатьма людьми [13]. З таким значенням знаходимо це слово в діалектах, можливо під впливом польської мови (пор. польське głosić).

«...Шеффель, несвідомий галицьких обставин, порадив Леонові *голосити*, що се будується невеличкий паровий млин». (Б. см., V, 328).

Словесне спілкування людей позначає дієслово *розмовляти*.

«Герман осмілився, почав *розмовляти*, йдучи поруч неї» (В. с., V, 212).

Дуже близьким до *говорити* є розмовне слово *балакати*, яке частіше використовується для позначення неважливої, несерйозної, буденної чи дружньої мови, розповіді.

«Дзвінка не чути, — робітники *балакають*» (В. с., V, 227).

Коли ж справа серйозна і має певне спрямування, значення, то звичайно вживається слово *говорити*.

— І ще прошу вас, — сказав на закінчення Леон до Бенедя, — зайдіть зараз тепер до мене на мою кватиру, я маю з вами де о чім *поговорити*» (Б. см., V, 386).

Леон хотів доручити Бенедеві секретну роботу. Це була важлива справа для капіталіста, і він кличе Бенедя не на *балачку*, а на *розмову*.

---

[13] Порівняй його значення в синонімічному гнізді *плакати* і *кричати*.

Контекст речення: «Ну, але як же, побратиме Матію, можем ми нині ту *балакати* своє?» (Б. см., V, 308) підказує, що слово *балакати* має не таке значення, як у попередніх прикладах. По-перше, побратими сходились раз у тиждень не на балачку, а щоб розповісти й «закарбувати» всі кривди, заподіяні робітникам панами. Їх розмова мала певну мету. По-друге, саме питання Андруся Басараба, чи можна говорити «своє» при чужій людині, підказує, що це не балачка про буденні справи, а щось важливе, про що не всі можуть знати. В мові слова *говорити* і *балакати* інколи не розрізняються, і приклад цього знаходимо у творах Франка.

Близький значенням і діалектизм [14] *гуторити*, який Франко вживає звичайно для позначення жвавої дружьої розмови добре знайомих людей.

«Вони *гуторили* про те і про се, поки прочі робітники сходилися» (Б. см., V, 292).

Що слова *балакати* і *гуторити* близькі за своїм значенням, вказує уривок, в якому вони вживаються для позначення одного поняття з метою урізноманітнити текст.

«Іцик звертає конину на брудне обширне подвір'я. Арендар Мошко його знакомий. Тут він пообідає, — розуміється за гроші, — і *побалакає* «зі своєю вірою», тут і конину попасе... Його приймають радо, йому так любо посидіти в тіснім ванькирі, заваленім трохи не до повали бебехами, йому так любо *гуторитьсл* серед вереску жидівських бахурів та уриваної бесіди двох селян...» (В. с., 199).

Тут слова *побалакати, гуторити* вжиті Франком для позначення приємної розмови давніх знайомих.

Розмову з ким-небудь позначає і дієслово-діалектизм *бесідувати.* Але на відміну від *балакати, гуторити* воно позначає цілеспрямовану розмову з відтінком поради, розмову на якусь серйозну тему, проте не офіційну, а дружню.

«Вірник не знав, пощо Герман казав насамперед закликати Матія і про що хоче з ним *бесідувати*» (В. с., V, 235).

Дієслово *гомоніти* зустрічаємо в тексті, коли авторові треба передати пожвавлену мову.

«...зато купи робітників, мов рої шершенів, ходять улицями, *гомонять,* реготуться, грозять, то співають» (Б. см., V, 425).

Невиразну, сердиту, злісну мову Бенедя Синиці, яка пере-

---

[14] Див. Українсько-російський словник, К., 1953, т. I, стор. 376.

дає його невдоволення, Матій позначає синонімом *бурчати* [15].

«Коли-бо то у нас звичайно навиворіт робиться; як мала біда, то чоловік *бурчить*, а як велика, то мовчить» (Б. см., V, 310).

Це дієслово дуже влучно характеризує невдоволеність, злість Бенедя.

Для позначення гострої, їдкої, але впевненої мови автор вживає контекстуальний синонім *різати*.

«Ов, гадаю собі я, з тобою треба остро держатися, коли ти так *ріжеш*» (Б. см., V, 348).

Іронічне ставлення того, хто говорить, до мови іншого передається синонімом *затинати*.

«Те-те-те, ти вже щось спопівська *затинаєш*, — відказав насмішливо Сень» (Б. см., V, 453).

Словом *затинаєш* Сень Басараб позначає мову Синиці, який відмовляється від неорганізованої боротьби.

Для позначення невиразної мови дітей письменник використовує дієслово *лепотіти*.

«Він ледво в другім році ймився ходити, а ще в третім році життя *лепотів*, як шестимісячна дитина» (Б. см., V, 286).

Це ж слово вживає Франко і для означення мови дорослих, коли треба підкреслити невиразність, обумовлену або нетверезим станом людини, або приголомшеністю, здивованістю.

«Не будете робити? — *лепоче* оголомшений надзорець» (Б. см., V, 416).

Розтягнену мову, ніби через плач, яку звичайно спостерігаємо у дітей чи жебраків, письменник передає дієсловом *мамляти*.

«Чисто жебрацька натура. Відмов єго претенсії, то вже зараз пісний вид зробить та й *мамляє*: біг заплатить і за те!» (Яць З., II, 213).

Дієслово [*про*]*мимрити*, яке Грінченко передає сполученням «*говорить невнятно*» [16], письменник вживає для позначення невиразності мови, причиною якої є внутрішнє переживання, схвильованість, страх, небажання говорити тощо.

«Ганка видивилася на нього своїми вибалушеними очима, поблідла страшенно і, немов давлячись тим словом, *промимрила:* «Ні, не знаю» (Ріп., Оп., 83).

---

[15] З таким же значенням у мові персонажів зустрічається діалектизм *виварачати*: «Лацно вам *виварачати*» (Лес. челядь. Оп., 17). Цим дієсловом передає Анна буркотіння старої Лесихи, яка завжди невдоволена роботою невістки, говорить пониженим сердитим голосом.

[16] Б. Грінченко. Словарь української мови, К., 1909, т. III, стор. 455.

Боячись, щоб не взнали про вчинений нею злочин, Ганка не може говорити спокійно, виразно.

В тканину своїх творів Франко вводить і дієслово *муркотіти*, коли треба підкреслити, що людина говорить тихо, сама до себе. Грінченко перекладає його тільки словом «мурлыкать» [17], яке відноситься до синонімічного гнізда *співати*. Франко, отже, поширює значення цього слова.

«Я, роблячи у Нути, бачу, бувало, як Йойна ходить коло своєї кошари, розводить руками, *муркоче* щось, стає, і знов бігає, і заглядає до ями, і сам не знає, що з собою діяти» (Полуйка, IV, 22).

Слово *буркнув* (док. вид. до *бурчати*), вживається в ремарках до прямої мови, щоб відтінити небажання говорити, неприязнь того, кому належать слова прямої мови.

«А йди собі до дідька, — *буркнув* Іван» (Ріп., Оп., 72).

Щоб побачити повільну гнівну мову крізь зуби, письменник вживає контекстуальний синонім *процідити*.

«А певно, — з насміхом *процідив* жид, — пощо віддавати такі богатства?» (Яць З., II, 208).

Дієслово *воркотіти*, яке позначає напівголосну, невиразну мову, одночасно підкреслює невдоволення.

«А, dummer Goj! — *воркотів* Мендель по його відході» (Яць З., II, 207).

Щоб позначити неохоту Сеня говорити про Дрогобич, підкреслити його задуманість, Франко вживає синонім *бовкнути*.

«Будем видіти, — *бовкнув* Сень і замовк» (Б. см., V, 358).

Контекстуальний синонім *плести* вживається тоді, коли автор хоче підкреслити, що сказано щось зайве, неприємне для того, хто слухає, і часом недоречне. В «Українсько-російському словнику» (том III, стор. 53, рукопис) знаходимо такий переклад цього слова: «говорить чепуху, вздор».

«Що ти *плетеш*? — крикнув принципал, який страх не любив думати про «остатні річі» (Задля пр., III, 193).

Дуже близьке значення і синоніма *верзти* — говорити «чорт зна що».

«Що ви *верзете*, недоріки! — гаркнув на них Луципер» (Як русин товкся по тім світі, II, 125).

---

[17] Там же, К., 1908, том II, стор. 472.

Персонажі (Прийдеволя, Матій) користуються діалектизмом *пендичити*

«Не *пендич*, а кажи, що робити, — перебив йому Прийдеволя» (Б. см., V, 406).

Мову Сеня, який хоче заспокоїти Прийдеволю, сам Прийдеволя позначає дієсловом *пендичити*. Говоріння Сеня зайве, Прийдеволі потрібна точна вказівка, що робити, і тому він говорить до Сеня: «не *пендич*, а кажи».

Переносне значення дієслова *торочити* Б. Грінченко передає так: «Говорить одно и тоже, твердить, говорить вздор»[18]. В таких значеннях вживає це дієслово і Франко.

«А все одно *торочить*: обікрали мене! обрабували мене!» (Полуйка, IV, 21).

Йойна весь час повторював відомі вже всім робітникам слова, що й передає дієслово *торочити*.

«Тьфу, най бог боронить, ти що таке *торочиш*?» (Б. см., V, 366).

Необдумані слова Прийдеволі про те, що він хотів би, щоб комісія викрила його вчинок, Сень Басараб також позначає дієсловом *торочити*.

Слово *товкти*, яке має в собі відтінок презирства, письменник вплітає в тканину своїх творів для підкреслення того, що певна думка висловлювалась не раз, часто повторювалась.

«То правда, що вона кілька разів *товкла* мені, щоб я покинув Борислав...» (Ріп., Оп., 73).

Думка, виголошена згарячу, необдумано, позначається дієсловом *ляпнути*[19].

«Обертаючися до принципала, що протягом тої мінути стояв мов на шпильках, мучений нестерпною непевністю, то блід, то червонів, боячися, аби хто з робітників не *ляпнув* якого нечемного або бунтівничого слова, монарха промовив добродушно...» (Задля пр., III, 191).

---

[18] Б. Грінченко. Словарь української мови, К., 1909, том IV, стор. 277.

[19] Порівняй пояснення цього слова Франком у творі «На лоні природи»:

— Але я не гніваюсь, бо знаю, що ти се так казав, — спалахнув та й *ляпнув*!..

— Тьфу! П'ята локація й «*ляпнув*». Що то за естетичне, що за гарне слово! *Ляпнув*!

— Ну то нехай тобі буде: бовтнув!..

— Ще краще. Ану, як інакше!..

— Коли хочу докладно висловити те, що думаю, то мушу ж ужити такого слова, яке, на мою думку, найвідповідніше (III, 10).

Цього твердження дотримується Франко у всій своїй мовній практиці.

Для позначення швидкої, без зупинок мови Менделя, який поспішав, щоб обманути Яця, Франко вживає дієслово *питлювати.*

«Ту сто, ту сто, ту сто, ту сто! — *питлював* Мендель і валив пачку за пачкою, аж усі дух в собі запирали». (Яць З., II, 234).

Дієслово *шваркотіти* (у Грінченка—*шварботіти*) пояснюється: «крикливо и быстро разговаривать»[20]. З таким значенням вживає його і Франко. Але дане слово звичайно вживає той, хто говорить про незрозумілу для себе мову, яку сприймає як суміш неприродних, нечленороздільних, невиразних звуків.

«А ось чую, в канцелярії регіт якийсь, *зашваркотіли* жиди, пізнав я голос Блютігля, голос наставника» (Б. см., V, 316).

Префікс *за* вказує на початок дії. Дієслово це має зневажливий відтінок.

Коли робітник хоче підкреслити свою зневагу до панів, мови яких не розуміє, він використовує синонім *гаркотіти.*

«Я чув його, ще там щось *гаркотить* із своїм касієром, — потвердив один ріпник» (Полуйка, IV, 18).

Гаркотіти в порівнянні з *шваркотіти* позначає голоснішу мову і втілює в собі більше зневаги.

Дієслово *гриміти* письменник вжив метафорично, щоб відтворити мову робітників, яка здалека нагадувала звуки грому.

«Що вони (робітники — *І. О.*) *гриміли,* він не міг поняти, хоть знав, що воно щось страшне» (В. с., V, 225).

Дієслова *шваркотіти, гаркотіти, гриміти* позначають акт мовлення не безсторонньо, а через суб'єктивну оцінку слухачем звукової мови.

Синоніми *простогнати, зойкнути, захарчати, прохрипіти, рипіти, пискнути* — це оціночні слова. Крім ствердження акту мовлення, вони вказують на характер, спосіб вимови, на звукову сторону мови.

Для позначення короткої мови за допомогою довгих, протяжних, жалібних звуків, викликаних фізичним чи душевним болем, письменник використовує синонім *простогнати.*

«Ніхто не відповідав на тоту Сеневу бесіду, тілько Бенедьо, мов під тиском якоїсь важкої руки, *простогнав*: Чисте діло чистих рук потребує!» (Б. см., V, 410).

---

[20] Б. Грінченко. Словарь української мови, К., 1909, т. IV, стор. 448.

Роздираючий серце голос, яким говорила Іваниха про своє горе, про чоловіка, що пропав, автор позначає дієсловом *зойкнути.*

«Ох, господоньку мій, — *зойкнула* бідна жінка, — або ж я, нещаслива, знала, де він ся подів?» (В. с., V, 251).

Не завжди зрозумілу мову важко хворої, вмираючої людини, мову надірваним, нечистим, перериваним голосом передають дієслова *захрипіти, захарчати.*

«Той на місци перевернувся, лиш *захарчав*: «Люди добрі, не дайте моїй дитині загибати! Я вмираю!..» (Б. см., V, 345).

«— Герш, — прохрипіла вона (Рифка — *І. О.*). — не підходи... до... мене!..» (В. с., V, 191).

Щоб підкреслити, що слова прямої мови сказані грубим, неприємним голосом, Матій вживає дієслово *рипіти*, в якому явно чується зневага до тих, кому належать дані слова.

«Еге, нехотячи! — *рипить* оден» (Б. см., V, 350).

Для відтворення короткої мови тонким голосом, високим тоном, письменник залучає синонім *пискнути*, або *пропищати.*

«Мовчи, бо смерть твоя! — *пискнув* Сень і порався далі коло каси» (Б. см., V, 408).

Якщо людина не може спокійно висловлюватись внаслідок внутрішнього переживання і насилу вимовляє слова, то таку мову автор позначає дієсловом *видушити.*

«— Ні, — ледве *видушив* він, чуючи щось недоброго, — не був» (Б. см., V, 321).

Поява Мортка, найгіршого ворога, і слово «суд» немов відібрали мову в Матія. Сказані ним слова коштують йому великих зусиль.

Передаючи мову, яка є або продовженням розповіді, або доповнює думки попереднього співбесідника, Франко користується різними синонімами.

Леон Гаммершляг говорив про те, як перемогти страйкуючих робітників. Його перебивали різними питаннями, на які він не відповідав, а говорив далі своє. Таку мову передає синонім *тягнути.*

«А довго чекати нам не можна, — *тягнув* далі Леон» (Б. см., V, 431).

Для відтворення того, що чиюсь думку продовжує інший, письменник використовує синонім *підхопити.*

«— Чи всилують жидів, щоби більше за роботу платили, чи що?» (говорив Сень — *І. О.*).

«— А що ж, не могли би всилувати? — *підхопив* живо Бенедьо» (Б. см., V, 364).

Щоб зафіксувати мову однією-двома фразами, яка пояснює, доповнює слова співбесідників, Франко вживає дієслово *закинути.*

«— Ну, Іване, а було колись, — *закинув* хтось із купи, що ближче знав Іванові відносини» (Ріп., Оп., 73).

Коли хтось доповнює мову співбесідника одним-двома реченнями, новими фактами, то його слова позначаються дієсловом *докинути.*

«Кождий найшов щось *докинути,* і перед Бенедем нараз стала страшна картина людської нужди і притиску» (Б. см., V, 300).

Дієсловом *додати* письменник позначив дальшу мову Івана.

«Потім, зблизившися до неї і пригортаючи її до себе, він *додав* м'якшим, тихішим голосом.
— Не бійся, Фрузю! Я тебе не забуду!» (Ріп., Оп., 65).

Якщо до розмови певних людей хтось починає додавати і свої зауваження, висловлювати свою думку, то його мову письменник позначає дієсловом *вмішатися.* Наприклад, у розмову Матія і Андруся вклинює свої думки Бенедьо.

«— Та хто ще знає, чи пропало, — *вмішався* Бенедьо» (Б. см., V, 323).

Авторський синонім *нав'язувати* означає скеровувати розмову на певну тему.

«Хто з ким на роботі стоїть, або в шинку здиблеся, або на вулици розбалакаєся, зараз і *нав'язувати* о тім!» (Б. см., V, 366).

Бенедьо Синиця радить робітникам у процесі балачки говорити і про важливу справу — організацію страйку.

Старослов'янізм *ректи* в творах бориславського циклу зустрічаємо два рази: в метафоричному звороті «слово реклося» (Ріп., Оп., 66) і в дієприслівниковому звороті, який, на нашу думку, в розповіді старого робітника появляється під впливом польської мови (пор. prawdę rzekłszy).

«Ну, як погодимося, то будеш моїм сином, хоть то мені з тими синами, правду *рікши,* не ведеся!..» (Б. см., V, 305).

На грані синонімічності до *говорити* стоять дієслова *видати, проговоритися.* Дієслово *видати,* яке Грінченко перекладає словами «говорить, сказать, представить» [21], Франко використовує

[21] Б. Грінченко. Словарь української мови, К., 1907, т. I, стор. 155.

тоді, коли хоче показати, що говориться про те, що хтось хотів затаїти.

«Вигадав новий спосіб фабрикації і боїться, щоби робітники не *видали* його!» (Б. см., V, 388).

Леон боявся, щоб його конкуренти не дізнались про спосіб виготовлення церезину, щоб робітники не проговорилися, не зрадили його таємниці.

Випадкову зраду таємниці передає письменник дієсловом *проговоритися.*

«Він з тривогою беріг свої гроші, ...і не *проговорився* про них ні перед одним товаришем...» (В. с., V, 210).

Окрему підгрупу цього гнізда становлять слова, що означають відповідь на чиєсь питання чи зауваження. Нейтральними, без емоційного забарвлення є дієслова *відповідати, відказати.*

«Така моя гадка, і всі признали, що вона правдива, — чи не так?
— Так, — *відповіли* побратими...» (Б. см., V, 314).
«Видно, що не кождий, — сміючись, *відказав* другий швагер, — коли ви не потрафили, тільки ми» (Яць З., II, 201).

Для позначення гострої відповіді письменник використовує контекстуальні синоніми *відрубати, відрізати.* Це звичайно коротка відповідь, яка в тій чи іншій мірі є дошкульною.

«Але не тебе питає, дурню один! — *відрубав* йому доворець» (Задля пр., III, 188).
«Трудно буде, — коротко *відрізав* Яць» (Яць З., II, 208).

Слова *відрубати, відрізати* — абсолютні синоніми.

Нечемну, сердиту відповідь на погане ставлення до себе передає синонім *огризнутися.*

«Як то мовчати? — *огризнувся* робітник» (Задля пр., III, 188).

З близьким значенням вживає Франко і дієслово *обрушитися.* Баба Оришка, не стерпівши поганого ставлення до себе, гостро, із злістю, несподівано висловила свою думку:

«О, ти хрестишся! — *обрушилася* баба і з її лиця щез усміх...» (Ріп., Оп., 94).

В інших творах це поняття позначається ще синонімами: *відректи* (Лес. челядь, Оп., 16—17), *відбуркуватися* (Батьківщина, IV, 277), *відфукнути* (Гутак, V, 175).

Усі синоніми цієї підгрупи — це слова, якими письменник показує спосіб, інтонацію вислову. Вони вживаються тільки в супровідних словах автора при прямій мові.

Синонімами до лексем цього гнізда виступають і словосполучення, які також мають різні відтінки значень даного поняття. Наприклад, для заперечення дії говоріння письменник вживає таке словосполучення:

«...грубі, вишневої краски губи рушалися, але ні одно *слово не виходило з уст*» (В. с., V, 221).

В розповіді Матія на позначення прямої, відкритої мови знаходимо просторічні звороти.

«Знаєш щось доброго, і розумного, і для всіх хосенного, *то вийжджай з ним на пляц, говори просто з моста*» (Б. см., V, 364).

Для посилення сказаного письменник нанизує два синонімічні словосполучення.

Говорити комусь щось неприємне, часто несправедливе, позначає зворот:

«Я простий чоловік, бідний робітник, — але чи ж тому вже леда хто має мені *всяку дурницю в очи тикати?*» (Б. см., V, 310).

Це говорить Бенедьо, сильно ображений словами А. Басараба.

«*І ти тої самої співаєш?* — говорили не раз старші ріпники, всміхаючися та слухаючи нарікання молодих хлопаків» (Б. см., V, 369).

Цей зворот виступає як синонім для позначення того, що не раз уже чули інші.

Для підкреслення невірної думки Андруся про те, що Бенедьо панський підлабузник, Бенедьо вживає ідіому *плести дурниці*:

«*Плетете дурниці,* — сказав з підтиком» (Б. см., V, 309).

Раптовість, несподіваність дії говорення, інколи небажаної, передає словосполучення *вирватися з уст.*

«...і чоло його насупилось, а з-поміж стиснених *уст вирвалося* якесь жидівське прокляття» (Б. см., V, 201).

Переривана розмова передається так:

«...йому так любо гутириться серед вереску жидівських бахурів та *уриваної бесіди* двох селян, що широко розсілися в коршмі на лавці, випили по півквартирці, люльки позапікали, та, пикаючи, час від часу *перекидаються* кількома словами» (В. с., V, 199).

Сполучення *уриваної бесіди* вказує на значення *перекидатися словами* — говорити з перервами.

Говоріння з труднощами позначається перифрастичним зворотом *голос продирався.*

«*Голос* ледве *продирався* Готлібові крізь пересохле горло» (В. с., V, 220).

Образно-почуттєвий зворот *сього ні словом сказати, ні пером списати* використовується для передачі поняття розповісти.

«Яке дійство зробив той лист на Рифку, *сього ні словом сказати, ні пером списати*» (Б. см., V, 341).

Крім дієслова *бесідувати,* Франко вживає і словосполучення *заходити в бесіду,* яке в порівнянні з *бесідувати* підкреслює мету і важливість розмови.

«...заглядав (Бенедьо — *І. О.*) до брудних шинків, до тісних хат та комірок, де жили робітники, *заходив в бесіду* з старими й малими і розпитував їх про їх життя і бідування» (Б. см., V, 356).

* * *

Синоніміка гнізда *говорити — казати* в творах І. Франка дуже велика щодо кількості. Різні слова цього ряду знаходимо і в мові автора, і в розповіді персонажів. Як синоніми до слова *говорити* письменник вживає і словосполучення, які сильніше, повніше, образніше виражають різні відтінки. Щоб позначити різні способи висловлювань, автор користується не лише стилістичними синонімами даного гнізда (балакати, гуторити, бесідувати, гомоніти, бурчати, лепотіти, мимрити, воркотіти, мамляти, пендичити, ляпнути, шваркотати і т. п.), а й контекстуальними синонімами (різати, торочити, крутити, товкти, відрубати і т. п.). Останні слова вжиті в переносному значенні.

Наведені синоніми з бориславських повістей та оповідань Івана Франка не вичерпують всього багатства даного гнізда, яке використовує письменник у своїх творах. Це гніздо можна збільшити синонімами, що їх вживає письменник в інших своїх прозових творах, наприклад: *верзти* (Як русин товкся по тім світі, II, 125), *падькувати* (там же, II, 125), *ікатись* (Гутак, Оп., 17), *булькотіти* (Отець гуморист, IV, 220) і інші, а також словосполученнями: *перестрілюватися словами* (Гутак, V, 156), *казка йде* (там же, V, 157), *язиком молоти* (Гриць і панич, III, 269) і т. п.

Використовуючи так багато синонімів даного ряду, письменник вдало характеризує мову своїх героїв. Велику кількість синонімів становлять так звані оціночні слова, які здебільшого належать авторові. Вони допомагають розкрити настрій того, хто говорить, вказують на тон мови, урізноманітнюють мову самого письменника: «Якщо багатство і розвиненість мови знаходять вияв насамперед у словниковому її складі, то, зрозуміло, — пише Ф. Т. Жилко, — мова письменника характери-

зується значною мірою саме його словником, багатством синоніміки (розрядка наша)»[22].

Ми спинилися тільки на двох синонімічних рядах дієслів, які в творах бориславського циклу представлені досить широко. В них дуже виразно виявляється строкатість смислових відтінків синонімів і їх емоційне забарвлення. Кількість рядів можна значно збільшити, але вже на підставі проаналізованих гнізд можна сміливо твердити, що Франко дбайливо й вдумливо добирав синоніми, дотримуючись принципу художньо-реалістичного підходу до слова.

Франко — це письменник, який вигострював мову (Горький), бо розумів, що «боротьба за чистоту, за смислову точність, за гостроту мови є боротьба за знаряддя культури. Чим гостріше це знаряддя, чим точніше скероване — тим воно переможніше»[23].

Старанний добір синонімів як в авторській розповіді, так і в мові персонажів обумовлюється тим, що письменник знав невичерпне багатство рідної мови — літературної і народно-розмовної, знав місцеві діалекти, які допомогли Франкові відтінити мовні особливості західноукраїнських робітників, створити локальний колорит. Діалектизми автор намагався вживати тільки з певною метою, бо, як відомо, Франко боровся за таку українську літературну мову, зразком якої є творчо осмислена мова визначних українських письменників — Котляревського, Шевченка, Марка Вовчка, М. Коцюбинського.

В творчості Франка українська мова на кінець XIX ст. досягла високої досконалості, і тому цілком справедливо відмічається, що «мовна творчість М. Коцюбинського, І. Франка, Л. Українки... є вершиною розвитку українського художнього слова до Жовтня»[24].

---

[22] Ф. Т. Жилко. Праці Й. В. Сталіна з мовознавства і питання розвитку літературної мови, Наукові записки КДПІ, 1951, XI, № 3, стор. 8.

[23] М. Горький. Літературно-критичні статті, К., 1951, стор. 206.

[24] Курс сучасної української літературної мови. За редакцією Л. А. Булаховського, вид. «Радянська школа», К., 1951, т. I, стор. 22.

БІБЛІОГРАФІЯ

О. ДЕЙ

ПУБЛІКАЦІЯ РУКОПИСНОЇ СПАДЩИНИ ІВ. ФРАНКА НА РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

(Бібліографічний покажчик)

В 1956 році український радянський народ, а також всі народи нашої Вітчизни відзначатимуть 100-ліття з дня народження і 40-ліття з дня смерті одного з найвидатніших діячів української дожовтневої культури — революціонера-демократа І. Я. Франка. Його художня творчість, наукові праці, полум'яна публіцистика та громадсько-політична боротьба з кожним роком приваблюють до себе все ширше коло дослідників, завдяки яким велика творча спадщина думки і праці І. Франка все більше стають надбанням нашого народу.

Особливо важливою і близькою для нас у спадщині Каменяра є його революційна пристрасність, матеріалістичний світогляд, непримиренність до ворогів народу, нещадне викриття капіталізму та експлуатації, глибока ідейність і реалізм у відображенні життя та соціальної боротьби трудящих другої половини XIX і початку XX століть.

Справжнє наукове франкознавство почало розвиватися на Радянській Україні, незважаючи на те, що архів І. Франка і багато видань, зв'язаних з його діяльністю, залишалися аж до вересня 1939 р. для радянських дослідників недоступними.

Возз'єднання Західної України в єдиній Українській Радянській державі сприяло дальшому поглибленню праці радянських дослідників над спадщиною І. Франка: вони, нарешті, одержали доступ до архівів та бібліотек міста Львова, у якому великий Каменяр жив і працював понад 40 років.

Наше франкознавство має на сьогодні чималі успіхи. Вже те, що твори письменника на протязі всього існування радянської влади виходять рік у рік все більшими тиражами, що лише після Великої Вітчизняної війни написано понад 30 дисертацій та надруковано 12 книжок і брошур про діяльність

І. Франка, що зараз виходить у світ 20-томник його творів, — говорить про серйозну увагу до спадщини І. Франка.

Яскравим показником розгортання франкознавчої роботи є величезна кількість публікацій рукописних творів І. Франка, які не побачили світу за його життя. Характерно, що переважна більшість цих публікацій з'явилась ще до 1939 р. і то не в Західній Україні, де знаходились тоді рукописи письменника (у Львові), а на Радянській Україні. Українські радянські журнали та видання Академії наук постійно і охоче відводили місце для друкування невідомих праць, творів і листів І. Франка. До цієї роботи ще на початку 20-х років був залучений прогресивний львівський літературознавець, дійсний член АН УРСР — М. С. Возняк, який мав доступ до архіву І. Франка і сам зібрав ряд цінних його рукописів. М. С. Возняк постійно надсилав на Радянську Україну недруковані праці І. Франка, де вони вперше і з'являлися на світ. Одночасно було опубліковано чимало листів І. Франка, що знаходились в різних архівах на Радянській Україні.

Після 1939 року нашим дослідникам вдалося знайти й надрукувати ще ряд нових, невідомих творів І. Франка, листів, документів тощо.

Всі ці надзвичайно цінні публікації рукописної спадщини І. Франка розкидані по різноманітних журналах, газетах, виданнях, і часто деякі з них невідомі навіть дослідникам. До того ж ряд таких публікацій взагалі важко розгадати під іншими заголовками, які їм надавались замість франкового заголовку. Зокрема це стосується деяких публікацій М. С. Возняка, який, наприклад, «Культурні образки з Галичини» І. Франка, надрукував під заголовком «До публіцистичної спадщини І. Франка», передмову І. Франка до «Фауста» Гете — під заголовком «Вимоги І. Франка від української літератури» і т. п.

Розгортання франкознавчих досліджень напередодні 100-літнього ювілею з дня народження І. Франка вимагає негайного створення вичерпної бібліографії праць І. Франка, складовою частиною якої повинен бути і покажчик перших посмертних публікацій його рукописної спадщини. Останній потрібний ще й з тих міркувань, що багато статей і листів І. Франка, опублікованих після його смерті, не скоро діждуться перевидання (це не стосується художніх творів, які ввійдуть в 20-томник), проте вони мають велику наукову вагу як першоджерельний матеріал при створенні поки що відсутньої біографії письменника та при вивченні його спадщини взагалі. Винятковий інтерес представляє листування письменника. Сам Франко в одному з листів до А. Кримського підкреслював: «Взагалі звертаю Вашу увагу на те, — що таким річам, особливо кореспонден-

ціям наших письменників, я даю першенство перед усякими другими матеріалами» (Архів Франка, № 601, стор. 244). До речі, таке цінне і багате листування І. Франка, як його листи до О. Рошкевич, Ю. Шнайдер (Кравченко), Н. Кобринської, А. Кримського та інших, на жаль, і досі ще не опубліковане.

Виходячи з наведених вище міркувань, а також з метою підкреслити величезну увагу до спадщини І. Франка на Радянській Україні до 1939 року і ще ширше розгортання франкознавчої роботи на Україні після возз'єднання всього українського народу в єдиній Українській Радянській державі, ми й подаємо бібліографічний покажчик публікацій рукописної спадщини І. Франка. Він складається з таких розділів:

I. Художня творчість: А) Проза; Б) Поезія; В) Драматичні твори.

II. Літературно-критичні, публіцистичні та наукові праці.

III. Листування.

В рамках кожного розділу матеріал, по можливості, розміщений за часом його написання; до більшості бібліографічних назв додані коротенькі пояснення. В кінці покажчика вміщено три додатки бібліографічного характеру, тісно пов'язані зі змістом покажчика, а саме:

а) публікації листів різних авторів до І. Франка;

б) повідомлення радянської преси про автографи І. Франка та документи про нього;

в) публікації Франкових записів народної творчості.

I. ХУДОЖНЯ ТВОРЧІСТЬ

А. Проза

1. «Гутак». [«За сто літ», Х.—К., 1929, кн. 4, стор. 201—224. Подав М. Возняк].

«Повість із громадського і родинного життя нашого народу», як зазначив І. Франко в підзаголовку. Розпочата в 1876 році, написано всього три підрозділи першої частини. [Ввійшла в останнє видання творів І. Франка в 20 томах; див. т. V, К., 1951, стор. 149—182].

2. «Івась Новітній». [І. Франко, Твори, т. IV, вид. «Рух», Х., 1925, стор. 267—333].

Оповідання із тюремного життя, має п'ять підрозділів, не закінчене. Написане оповідання в кінці 70-х або на початку 80-х рр. XIX в. (Ввійшло також в 20-томник творів І. Франка; див. т. IV, К., 1950, Додатки, стор. 476—496).

3. Початок XXI розділу повісті «Бориславсміється». [І. Франко, Твори в 20 томах, т. V, К., 1951, стор. 454—456].

4. Первісний варіант XVI розділу повісті «Бориславсміється». [Там же, примітки, стор. 466—473].

5. «Злісний Сидор». [І. Франко, Твори, т. IX, вид. «Рух», Х., 1927, стор. 193—215].

Оповідання має автобіографічний характер, написане на початку 1880-х рр., не закінчене. (Ввійшло також в 20-томник творів І. Франка; див. т. IV, К., 1950, Додатки, стор. 463—475).

6. «На вершку». [«За сто літ», Х.—К., 1928, кн. 2, стор. 251—272. Подав М. Возняк].

Оповідання має підзаголовок. «Кілька хвиль з життя людей, «нічо не заробивших», написане в 1880 р. на ту ж тему, що й «драматичний образок в одній дії» — «Послідній крейцар», опублікований вперше М. Возняком у львівському революційному журналі «Вікна», № 7—8 за 1932 рік. (Оповідання ввійшло в XVIII том видання «Рух» творів І. Франка та в 20-томне видання його творів).

7. «Із записок недужого». [Зб. «Іван Франко», К., 1926, стор. 247—259].

Оповідання знайдено між паперами І. Белея, що дає можливість вважати датою його написання 1880—1881 рік. (Оповідання ввійшло у видання — І. Франко. Твори, т. IX, 1927, вид. «Рух», стор. 216—238).

8. «Рябина». [«Записки історичного та філологічного факультету Львівського державного університету», т. I, 1940, стор. 208 і 213. Подав М. Возняк].

Два варіанти початку «оповідання з життя народного», написані перед 1886 р. Один з уривків має тісний зв'язок з незакінченою повістю І. Франка «Гутак».

9. «Ірпація». [«Життя і революція», К., 1927, № 6, стор. 289—306].

Оповідання з 1880-х років, скомпоноване із збережених листків рукопису М. Возняком. (Оповідання надруковане також у XVIII томі видання «Рух» творів І. Франка та в II томі 20-томного видання).

10. «Тріумф». [«Радянська література», К., 1940, № 11—12, стор. 333—342.

Опублікував М. Возняк під заголовком «Нескінчена трилогія І. Франка «Чорна хмара»].

Три уривки початку новели «Тріумф», що походять з 1887, 1898 і 1908 рр. Разом з новелами «Місія» і «Чума» новела «Тріумф» мала скласти трилогію «Чорна хмара». (Всі три уривки подані також в примітці до новели «Чума» в 20-томнику творів І. Франка; див. т. II, К., 1950, стор. 413—421).

11. «Лель і Полель». [І. Франко, Твори, т. XXX, «З літературної спадщини», кн. 2, вид. «Рух», 1929, стор. 14—312].

Переклав з польської мови і реконструював текст цієї повісті з 1887 р. М. Возняк. Наново звірена і виправлена за польським автографом ця повість ввійшла в останнє, 20-томне

видання. (Див. І. Франко, Твори в 20 томах, т. VI, К., 1951, стор. 140—322).

12. «Не спитавши броду». [«Червоний шлях», 1927, № 1, стор. 5—54; 1929, № 1, стор. 5—33 і 1929, № 2, стор. 5—22. Подав М. Возняк].

Частина 4-го розділу, весь 5-й розділ та ще чотири уривки повісті, до якої також мали ввійти як частини, надруковані Франком окремими оповіданнями — твори «Борис Граб», «Гава і Вовкун», «Геній» та «Дріада». (Ці частини нескінченої повісті за рукописом з другої половини 1880-х років опубліковані також в «Додатках» до III тому 20-томника творів І. Франка).

13. План першої частини повісті «Основи суспільності». [І. Франко, Твори в 20 томах, т. VII, К., 1951, стор. 447—448].

14. «Хома з серцем». Казка. [І. Франко, Твори в 20 томах, т. IV, К., 1950, стор. 521—522 — в «Примітках»].

Фрагмент першої спроби опрацювання тієї ж теми, що в творі 1904 р. «Хома з серцем і Хома без серця».

15. «Похорон». [«Радянська література», 1941, кн. 3, стор. 209—216. В статті М. С. Возняка «До джерел Франкового «Похорону»].

Три уривки — початки прозового опрацювання теми, відомої з поеми 1898 р. «Похорон».

16. «Гуцульський король». [Зб. «Іван Франко. Статті і матеріали», Львів, 1948, № 1, стор. 5—14. Також: «Радянський Львів», 1949, № 8, стор. 6—12. «Огонек», 1949, № 44. Подав М. Возняк].

Оповідання про душителя опришків Грдлічку; написане в 1906—1907 рр., збереглося не повністю. (Воно подане також в «Додатку» до IV тома 20-томника творів І. Франка).

Б. Поезія[1]

17. «Слово о повці Ігоря». [Зб. «Іван Франко. Статті і матеріали», № 3, Львів, 1952, стор. 5—24. Подав М. С. Возняк].

Віршований переклад з 1873 року.

18. «Наймит». [І. Франко, Твори, т. XVIII, кн. І, Харків, вид. «Рух», стор. 279—292].

Поема з народних переказів, написана в квітні 1878 р. Незакінчена.

---

[1] Друкування більшості невідомих віршів та поем І. Франка на Радянській Україні в 1925—1926 рр. та у XVIII томі видавництва «Рух» здійснено на основі перших публікацій цих поезій М. С. Возняком у різних львівських журналах того часу.

19. «Снігова казка». [«Радянський Львів», 1947, № 5, стор. 55. Подала М. Деркач].

Уривок задуманої поеми про засланців на Сибір, розпочатої в 80-х роках.

20. «Святий Валентій». [«Червоний шлях», 1926, № 9, стор. 5—40. Подав М. Возняк].

Антирелігійна поема-легенда з 1885 р., присвячена батькові І. Франка.

21. «Історія товпки солі». [І. Франко, Твори, т. XVIII, кн. І. Харків, вид. «Рух», стор. 351—383].

Незакінчена поема, писана в першій половині 80-х рр., присвячена батькові І. Франка.

22. «Рубач». [«Література і мистецтво», Львів, 1941, № 1, стор. 26—27. Подала М. Деркач].

Поема написана біля 1882 р. і розробляє ту ж тему, що й оповідання «Рубач».

23. «Лисиця-сповідниця». [Іван Франко, Твори, т. XVIII, кн. І, Харків, вид. «Рух», стор. 384—391].

Поема написана в лютому 1893 р., в підзаголовку зазначено «лірницька пісня на нуту «Сирітки».

24. «Легенда про святого Маріна». [Зб. «Іван Франко, Статті і матеріали» № 3, Львів, 1952, стор. 31—53. Подав М. Возняк].

Легенда написана в 1897 році, викриває реакційну суть християнської моралі.

25. «Муляр Никифір». [«Література і мистецтво», Львів, 1941, № 4, стор. 5—6].

Уривок поеми, написаний 1902 р. після розстрілу робітничої демонстрації у м. Львові.

26. «Терен у нозі». [«За сто літ», Х.—К., 1927, кн. І, стор. 266—273. Подав М. Возняк].

Поема написана в 1907 р., закінчена в 1913—1914 рр.

27. «Папі в альбом». [Уривки — газета «Вільна Україна», 28/V 1946 р., повністю — журнал «Жовтень», 1951, № 7].

Поема нібито продиктована Ів. Франком за два дні до своєї смерті М. Колодію, який і опублікував її. Проте в своїй статті «Останні хвилі І. Франка», написаній 30 травня 1916 року, Колодій ні словом не натякає, щоб Франко диктував щось за два дні до смерті. І стиль, і мова, і автобіографічні вислови, вкраплені в «поему», свідчать, що авторство її потребує ще серйозних досліджень і грунтовніших доказів.

28. Вірші:

а) «Не бійтеся тюрми» (сонет, 1880), «У непам'ять» (1882) [«Життя й революція», 1925, № 9, стор. 3];

б) «Меморандум будяків» (1883) [«Життя й революція», 1926, № 5, стор. 10—12];

в) «Вічна любов» (1882), «Звірячий парламент» (1883), «Pontifex maximus» (1882), «Хвиля зневіри» (1883), «До Дранмора» (1883), «Дурний подібний до вола» (1884) [«Глобус», К., 1926, № 13, стор. 278. Подав М. Возняк]. «Перша вчителька» (1884), «Як двоє люблятьсяˮ (1883) [Там же, № 14, стор. 296];

г) «Скупий волів би» (1895), «Здоров, Семене» (це — перша редакція вірша «Здоров, Степане», що походить з 1899 р.), «Буркутська романса» (1905) [«Життя і революція», 1926, № 8, стор. 3—4];

д) «Смерть убійці», «Притча про сокиру» (1887), «Матронакомірниця», «1639—1793???» (1878), «Я снив», «В життя вандрівці я блудив багато», (1885), «До штурму» (1883), «Душе моя!» (1888), «Чи бач, на моїм стало, гарна крале» (1887), «Штука — то радість і слава» (1885), «Ой погляну я на поле», «Де сум — твій товариш» (1902), «До злого духа мовив фараон», «Нераз безсонному здається» (1883), «Нема, нема вже владаря грізного» (1882) [Зб. «Іван Франко», К., 1926, стор. 227—246].

Переважна більшість зазначених віршів увійшли у XVIII том, кн. 1 («Із літературної спадщини») видання творів Франка видавництвом «Рух» і «Книгоспілка» (20 роки). Крім них, у XVIII томі були вперше на Радянській Україні опубліковані такі вірші І. Франка: «Ти знов оживаєш, надіє!» (1880), «Чом так тривожно?» (1880), «Сучасна пісня» (1880), «Гей, хто на світі кращу долю має» (перша редакція — з 1880 р.— цього ж вірша, вміщеного в збірці «З вершин і низин»), «О люба свобода печати» (1880), «Рибачка» (1883), «Апострофа» (1883), «Перспектива» (1883), «В річницю», «Моїй дружині» (1887), «Я забув» (1883), «Не схиляй своє личко» (1883), «Не без але» (1884), «Газеля», «Три долі» (1895), «З книги пророка Єремії» (1906), 11 і 12 «Строфи» (1895 і 1884 — відповідно), «Кантата на вечір Кониського» (1885), «Ранок на пастівнику» (1885), «Ex nihilo (монолог атеїста — 1885) [І. Франко, Твори, т. XVIII, кн. 1, Харків, вид. «Рух»];

є) «Похорон» (1883), «Ей не люби мене, дівчино!» (1883), «Руським в'язням із р. 1882», «Глуповська конституція» (із Генріха Гейне) [І. Франко, Твори, т. XX, Харків, 1926, вид. «Рух», стор. 100, 101, 117—118, 270—271];

ж) З «Галицьких образків»: вірші «Правдива казка» (1880), «Оповідання цюпасника» (1880), «Баби в арешті» (1881), «Лісовою вузькою дорогов» 1882) [«Радянська література», К., 1941, кн. 4—5, стор. 6—13];

з) «З неопублікованих творів І. Франка» — переклади 1914 р. балад і пісень: «Смерть Скандер-бега», «Шотландська відвага й англійська зручність», «Заклята» [«Радянська Україна», К., 1941, № 2, стор. 29—34];

і) «Шевченко і поклонники» (1880) [«Література і мистецтво», Львів, 1941, № 3, стор. 25. Подали М. Деркач і О. Кисельов];

й) «Ще не пропало» (1916), «Привіт» (1880) «Не даром сказано» [Там же, 1941, № 5, стор. 12—13. Подала М. Деркач];

к) «Тюремні чернетки Івана Франка» (тексти І сонету і 12 уривків недрукованих віршів, написаних у в'язниці 1889 р.. [«Вітчизна», К., 1946, № 5, стор. 175—182. Подав М. С. Возняк];

л) «Голосний дзвінок скликає фабричний робучий люд», «Властивець фабрики велів» — віршовані уривки, що розробляють тему оповідання «Задля празника» [І. Франко, Твори в. 20 томах, т. III, К., 1950, стор. 465—467, в «Примітках»];

м) «Папі Пію IX» (із Дранмора, переклад 1883 р.) [Зб. І. Франко. Проти Ватікану. К., 1953, стор. 13].

н) «Елегія» [«Радянське літературознавство», 1940, № 5—6, стор. 130].

28а. В середині 1954 року з'явився XIII том двадцятитомного видання творів І. Франка під заголовком «З поетичної спадщини». В цей том ввійшли оригінальні поеми і вірші, перераховані вище під №№ 18—28[1], а також вперше опубліковані за автографами такі поезії І. Франка:

а) «Сон князя» (недокінчена сатирична поема з 1877 р.);

б) «Історія мідяного крейцера» (уривок поеми з 1879 року на ту ж тему, що й в образку «Послідній крейцар»);

в) «Сяся» (незакінчена поема з 1882 р. на ту ж тему, що й драматичний нарис «Чи вдуріла?»);

г) Вірші: «Шукай краси, добра шукай» (1877); «Стара пісня», «Бувають хвилі, серце рветься», «Самотній, хворий, думаю в хатині», «Змеркалося. Тихо круг мене, мов в гробі», «Ой матінко люба, єдина моя», «Ми», «Арістофан II», «Послухайте, люди добрі, що маю казати» (1878); «Між щастям і горем», «Встидно плакати, тужити», «На смерть молодого поета» (1879); «Знов рік минув, знов крок один вперед», «Наче вихор минають роки», «Промине, проплине», «В самоті, в гризоті», «Як тихо, ясно надворі», «Пісні тихії, сумнії», «Втомився я. Мов жар горить все тіло», «Лиш сміло!», «Мчиться блискуча карета», «Сонети-невільники», «Правдива казка», «На небі чорна тьма» (1880); «І. Привіт», «II. Бубнище» (1881); «Передмова», «Данилові Млаці» (друга частина вірша), «Народна гутірка про комету з осені 1882 р.», «Жолудь збирати в ліс побігли діти», «Похвала Дрогобича» (1882); «Смертельно ра-

[1] Серйозним недоліком приміток до XIII тому є те, що про багато творів, які вже були раніше опубліковані з автографів, там зазначено, ніби в XIII томі вони «друкуються вперше». Зокрема це стосується приміток до поетичних творів «Рубач» (Оповідання цюпасника), «Три арештантки», «Легенда про святого Маріна» та інших.

нений», «На могилі», «Довга ніч для того», «Мов той пишнобарвний цвіт прекрасний», «Коли чесний упаде, то гнеть повстає», «Дрібнії сили вмій докупи збити», «Харчем, що жизнь тобі дала», «В природі нема ні ядра, ні лушпини» (1883); «Тобі, що власною рукою», «16 марта» (варіант вірша «Не без але»), «Рік минув, як ми пізнались», байка «Вівця й цап» (1884); «Мні снилось, на далекій Україні», «Підгір'я взимі», «Зближався день і сон прогнав», «В життя вандрівці я блудив багато» (неопублікований варіант) (1885); «У темну ніч я містом тихо брив» (1886); «Не для того багатого, що брата здирає» (1887); «Неясна для нас ся легенда», «Ні, не любив я на світі нікого» (1889); «Неначе вигнанець з чужини» (1898—1900); «Патріот», «Д. Б.» («Я стовп, поставлений на роздорожу»), «Посварилась сойка з дубом», «По краю йду. Сади та виногради» (1906); «Притча про сліпця і хромця», «Притча про колесо», «Не алегорія» (1914); «На смерть М. Павлика д. 26 січня 1915 р.», «Три стирти», «Також знання» (1915); «Во человіціх благоволеніє», «Ще не пропало», «Не мовчи, коли гордо пишаючись» (1916);

д) Уривки віршів з різних років: «Де є в світі правда?», «Судді тебе й закони зап'ятнали», «Вечір! Вечір! Сонце сіло», «Пантруйся, сину, тих людей, що слово», «Жниця», «Молотять день і ніч — не жито», «Час, простір, замки могильні», «Був вечір, ми в казні вже спати лягли», «Тяжкою зморою лежить на мні», «Колись і нині».

29. «Шевченко в німецьких перекладах Франка» [Зб. «Шевченко», р. II., Інститут Тараса Шевченка, ДВУ, 1930, стор. 205—220. Подав М. С. Возняк].

Франкові переклади на німецьку мову таких творів Шевченка: 1) кінець «Кавказу», 2) уривки з поеми «Єретик», 3) «До М. І. Костомарова» («An N. J. Kostomarow»), 4) «Не гріє сонце на чужині» («In der Fremde»), 5) «І небо невмите, і заспані хвилі» («Am Kos-Aral»), 6) «В неволі, в самоті немає» («Im Kerker»), 7) «О люди, люди небораки» («Nachtgedanken in Petersburg» 1859), 8) «Заповіт» («Mein letzer Wille»), 9) «Вечір» («Der Abend im Dorfe»), 10) «Не завидуй багатому» («Beneide nicht!»), 11) переклади уривків з поеми «Марія» (дві редакції).

В. Драматичні твори

30. «Рябина». [І. Франко, Твори, т. XIX, Харків, 1928, стор. 339—417].

В тексті цієї редакції «комедії з народного життя в 4-х діях» бракує VII—IX сцени в першому акті, від VIII й до кінця — в другому та перші дві сцени — в третьому.

Перше драматичне опрацювання теми «Рябини» походить з 1886 р. Повний його текст відновив М. С. Возняк і надрукував в I томі «Записок історичного та філологічного факультетів Львівського державного університету ім. І. Франка» (Львів, 1940, стор. 226—254).

Обидві редакції п'єси та фрагменти її, збережені в рукописах, повністю ввійшли в нове, 20-томне видання творів І. Франка (див. т. IX, К., 1952, стор. 31—90, 385—416, 445—453).

31. Нові уривки п'єси «Украдене щастя». [«Радянський Львів», 1945, № 2—3, стор. 48—54. В статті М. С. Возняка «До історії тексту «Украдене щастя» І. Франка»].

Уривки першої редакції (1891) початку і кінця п'єси. (Вони ж подані помилково «як досі не опубліковані» у виданні: І. Франко, Твори в 20 томах, т. IX., К., 1952, стор. 455—466).

32. «Війт Заламейський». [Зб. «Іван Франко. Статті і матеріали», № 2, Львів, 1949. Подав М. Возняк].

Франкова переробка драми Кальдерона «Війт Заламейський» здійснена прозою в 1894 р.

33. «Суд святого Николая». [І. Франко, Твори, т. XVIII, кн. 1, Харків, вид. «Рух», стор. 429—443].

Драматична картина для дітей. (Ввійшла також в останнє видання: І. Франко, Твори в 20 томах, т. IX., К., 1952. Додатки, стор. 417—427).

34. «Сватання пана Хвиндюка». [І. Франко, Твори в 20 томах, т. IX., К., 1952. Додатки, стор. 428—434].

Уривок п'єси первісно писаний по-польськи.

II. ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ, ПУБЛІЦИСТИЧНІ ТА НАУКОВІ ПРАЦІ

35. «Літературні письма. VI.» [Зб. «Іван Франко. Статті і матеріали», № 2, 1949. Львів, стор. 207—221. Подав М. Возняк].

Критична стаття з 1876 р., призначена для журналу «Друг», де були надруковані I, II і III «Літературні письма» І. Франка. VI лист — це рецензія на другу частину «Письм» Н. К. Устіяновича.

36. «Чого хоче «Галицька робітницька громада». [Зб. «Іван Франко», К., 1926, стор. 169—179. Подав М. Возняк].

Це франкова популяризація програми галицької соціалістичної партії, написана в грудні 1881 року.

37. «Культурні образки з Галичини». [«За сто літ», 1929, кн. 4, стор. 225—268. В статті М. С. Возняка «До публіцистичної діяльності І. Франка»].

«Образки» складаються з таких статей, надісланих І. Франком в 1879—1882 рр. до журналів «Вольное слово» і «Громада» в Женеву і ненадрукованих там: І. «Що се за інтелігенція — галицькі попи?» ІІ. «Попи і економічне положення українського народу в Галичині». ІІІ. «Що думає народ про уступившого митрополита Осипа Сембратовича?» IV. «Жиди багачі і «капцани» в Галичині». V. «Мрії і надії українського народу в Галичині». VI. «Материалы для изучения общественных идеалов украинского народа в Галиции».

38. Перша передмова Франка до свого перекладу «Фауста» Гете. [«Література і мистецтво», Львів, 1941, № 1, стор. 36—39. Подав М. Возняк під заголовком «Вимоги І. Франка до української літератури»].

Передмова гостро викриває гнилість галицької літератури і дає революційно-демократичні погляди на завдання літератури та літературної критики.

39. «Нові рядки І. Франка про російську літературу». Стаття М. С. Возняка. [Газета «Вільна Україна», Львів, 3 березня 1945 р., стор. 4, також газета «Література і мистецтво», 7 лютого 1945 р.].

В статті наведено текст Франкового конспекту його доповіді про російську літературу XIX в., читаної для студентів у «Кружку слов'янському» в січні 1888 р.

40. «Формальний і реальний націоналізм». [Зб. «Іван Франко про російську літературу», Львів, 1947, стор. 39—48].

Стаття 1889 р., спрямована проти буржуазно-націоналістичного тлумачення взаємозв'язків українського та російського народів і їх культур.

41. «Метод і задача історії літератури». [«Життя і революція», 1926, № 9, стор. 42—50. В статті М. Возняка «До поглядів І. Франка на українську літературу»].

Незакінчена стаття з 1890 р. про українську літературу, близька дуже до одноіменної статті, друкованої в журналі «Руська школа» (Чернівці, 1891, вип. ІІ).

42. «Тополя» Т. Шевченка. [«Радянська література», К., 1941, кн. 3, стор. 181—194].

Робота написана в березні 1890 р., висвітлює значення Шевченка в розвитку жанру балади.

43. «Нескінчена друком праця І. Франка з історії українського театру» — стаття М. С. Возняка. [«Річник Українського театрального музею», т. 1, К., 1930, стор. 41—75].

Це — передрук 3 аркушів «Історичних обрисів Івана Франка» під заголовком «Руcько-український театр», що вийшли

у Львові в 1894 р., і півaркуша продовження цієї праці, що вже був складений до друку, але не вийшов.

44. «План викладів історії літератури руської». [Зб. «Іван Франко. Статті і матеріали», № 1, Львів, 1948, стор. 50—52. В статті М. С. Возняка «Недопущення Івана Франка до доцентури у Львівському університеті»].

45. «План викладів історії літератури руської». [«Українська література», 1945, № 3, стор. 92—99. В статті М. С. Возняка «Франко як дослідник і історик української літератури»].

План складений в кінці 1894 або на початку 1895 р., доведений до Скорини. По ньому І. Франко мав намір читати у Львівському університеті. Разом з планом в архіві Франка зберігся проспект, що стосується українського літературного процесу після Скорини.

46. «Огляд праць над етнографією Галичини в XIX ст.» [«Первісне громадянство», К., 1928, вип. І, стор. 145—163. В статті М. С. Возняка «З діяльності І. Франка як етнографа»].

Цю працю з історії науки про народну творчість Франко написав в 1900 році. Повністю друкуючи її, М. С. Возняк широко приводить в своїй статті уривки з листів І. Франка до О. Рошкевич та І. Коперницького з приводу збирання народної творчості.

47. «Венецький купець». Уривки з передмови. [«Театр», К., 1940, № 10, стор. 5—10. Подала Журавська].

В роботі дана історія сюжету «Венецького купця» Шекспіра в світовій літературі.

48. «Тарас Шевченко». [«Україна», К., 1925, кн. 1—2, стор. 6—9].

Стаття з 1914 р., написана для лондонського журналу «The European Review», де вона не появилася. [Стаття ввійшла також в книгу: «І. Франко, Літературно-критичні статті, К., 1950, стор. 431—437].

49. «Кримський хан Газі-Герай (1588—1607) і дещо з його віршів». [«Радянська література», К., 1941, № 2, стор. 35—38].

Короткий історико-літературний нарис з січня 1915 р. В ньому є ряд Франкових перекладів з турецького.

50. «Студії над українськими історичними піснями XV ст.» [«Науковий збірник Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови», К., 1928, стор. 1—32].

Стаття була продиктована І. Франком російською мовою записувачеві в 1915 р. і надіслана для друку О. Шахматову. Однак з невідомих причин тоді не з'явилася.

51. Листи І. Франка до редакції журналу «Друг» і Василя Давидяка. [Зб. «Іван Франко. Статті і матеріали», № 2, Львів, 1949, стор. 132—144. Листи друковані як додаток до статті С. В. Щурата «Перші літературні спроби Ів. Франка»].

Листи писані з Дрогобича в 1874—1875 рр., один — до редакції «Друга», 5 — до її члена В. Давидяка, всі вони характеризують ранній етап творчості І. Франка-ґімназиста.

52. Лист до Щасного Сельського від 11/IV 1875 [«Україна», К., 1926, кн. 6, стор. 88. Подано скорочено].

53. «Листування І. Франка і М. Драгоманова». [«Матеріали для культурної і громадської історії Західної України». Вид. комісії Західної України ВУАН, т. І, К., 1928, стор. 508. Підготував до друку М. Возняк].

347 листів періоду 1877—1895 рр., що є надзвичайно цінним джерелом для вивчення діяльності І. Франка і М. Драгоманова, а також для висвітлення історії суспільної думки та літератури на Україні цього періоду.

54. «Знайдений початок листа І. Франка до М. Драгоманова». [Зб. «Іван Франко. Статті і матеріали», № 2, Львів, 1949, стор. 227—230. Подав М. Возняк].

Початок листа з 1881 року, кінець якого надрукований в «Листуванні І. Франка і М. Драгоманова» на стор. 33—34.

55. Лист до О. Рошкевич від 20/IX 1878 р. [Зб. «Іван Франко», К., 1926, стор. 147—152, в статті М. Возняка «До соціалістичного світогляду І. Франка»].

В листі І. Франко виклав свої світоглядні позиції.

56. «Автобіографічний елемент в оповіданні І. Франка «На дні» — стаття М. Возняка. [«Радянське літературознавство» К., 1940, № 5—6, стор. 73—154].

В статті широко використані і наведені неопубліковані листи Івана Франка до Ольги Рошкевич з 1874 до 1880 років. Фактично стаття вичерпує весь матеріал даного листування.

57. «Неопубліковані листи І. Я. Франка». [«Літературна критика», К., 1940, № 3, стор. 103—107. Подав М. Панченко].

Лист з 1878 р. до видавців журналу «Вестник Европы» відносно співробітництва в цьому органі. Лист з 1880 р. до видавця варшавського «Atheneum» — В. Д. Спасовича з пропозицією обмінюватись журналами («Atheneum» на «Світ»). 6 листів І. Франка до О. Веселовського з 1899—1902 рр., що відображають наполегливу роботу над порівняльним вивченням пам'яток старої літератури.

58. «Тринадцять листів І. Франка до Ол. Кониського». [«Життя і революція», 1927, № 4, стор. 84—98, № 5, стор. 233—242. Подав М. Возняк].

Листи з 1884—1885 рр., де обговорюються видавничі та літературні питання.

59. Листи І. Франка до Н. Кобринської[1]. [Зб. «Іван Франко», К., 1926, стор. 269—274].

Три листи (з відомих 38) з 1884, 1886 і 1887 р., що обговорюють видавничі питання.

60. «Листи Ів. Франка до Вол. Левицького». [«Україна», К., 1927, кн. 5, ВУАН. Подав М. Возняк].

12 листів з 1884—1896 рр., що обговорюють ряд питань видання «Зорі», альманаху «Ватра» і розкривають цікаві дані творчої діяльності письменника.

61. Уривки з листів І. Франка до У. Кравченко. [Наведені в статтях У. Кравченко «Щирий друг і вчитель» — «Література і мистецтво», 1941, № 5, стор. 33—36 та «Велика дружба» — там же, 1940, № 2, стор. 33—35; а також в кореспонденціях «Неопубліковані листи Івана Франка до Уляни Кравченко» — газета «Комсомолець України», 16/X 1940 і «Пролетарська правда» 16/X 1940; «Листи Ів. Франка» — газета «Більшовицька правда» Дрогобич, 1940, 13 жовтня].

До У. Кравченко І. Франко надіслав 31 лист. Подані в статтях уривки з цих листів зачіпають питання літературної творчості і розвитку молодих талантів.

62. «Листи І. Франка до Климентії Попович». [Зб. «Іван Франко. Статті і матеріали», № 3, Харків, 1952, стор. 67—92. Подав М. Возняк].

27 листів з 1884—1895 рр., розкривають його літературні погляди і велику працю по вихованню літературної молоді.

63. Листи І. Франка до Ф. Ржегожа. [«За сто літ», К., 1929, кн. 4, стор. 274—278. В статті П. Богатирьова «З листування Франтішка Ржегожа»].

8 коротеньких і 2 більші листи з 1887—1895 рр., що свідчать про дружбу українського та чеського вчених.

64. «Листи Ів. Франка до О. Пчілки». [«Літературний архів», Харків, 1930, кн. III—VI, стор. 292—312].

8 листів з 1885—1886 рр., в яких йдеться про участь у виданні «Зорі», про М. Драгоманова та сімейні обставини І. Франка, 1 лист — з 1893 р. із запрошенням до «Життя і слова» і викладом плану цього журналу, 1 лист з 1897 р. з про-

---

[1] Листи І. Франка до О. Кониського з приводу журналу «Зоря», до Н. Кобринської з приводу планованого журналу «Братство» і програму-оповістку останнього М. С. Возняк майже повністю цитує в своїй статті «Журнальні плани Франка в 1884—1886 рр». [«Україна», К., 1927, т. III, стор. 17—88].

ханням до співробітництва в «Літературно-науковому віснику». (Два з цих листів були опубліковані раніше: див. журнал «Червоний шлях», 1923, № 2, стор. 226—229).

65. «Еліза Ожешко й Іван Франко у взаємному листуванні». [«Літературна критика», К., 1940, № 6, стор. 27—41. Подав М. Возняк].

6 листів від Е. Ожешко до І. Франка і 5 — до неї від І. Франка з 1886—1888 рр. Листи являють собою яскраву сторінку зв'язків передових літератур українського та польського народів.

66. Лист І. Франка до Ол. Борковського. [І. Франко, Твори в 20 томах, т. VI, К., 1951, стор. 491—492].

Лист з 20 грудня 1888 року, це — відповідь І. Франка на рецензію О. Борковського повісті «Лель і Полель».

67. Лист І. Франка до редакції «Зорі» в справі правопису. [«Література і мистецтво», Львів, 1941, № 5, стор. 44]. В статті В. Щурата «Іван Франко в боротьбі за український правопис».

Лист з 1889 року.

68. «Лист Івана Франка до О. М. Пипіна». [«Радянське літературознавство», К., 1950, № 13, стор. 73—76. Подав І. Басс].

Лист з 1888 р., що займається питанням зв'язків Т. Шевченка з російськими революціонерами-демократами. З серйозними помилками й перекрученнями лист друкувався 10/I 1940 року в газеті «Вісті» та в книзі «І. Франко про російську літературу», Львів, 1947 р.

69. «Неопубліковані листи І. Франка». [Газета «Вісті», К., 10 січня 1940, стор. 4].

Два листи до О. М. Пипіна — з 1888 р. (обговорений вище) і з 1890 р. В останньому Франко прохає О. Пипіна надіслати йому копію того листа Бєлінського з 1847 р., де говориться про Кирило-Мефодіївське братство.

70. «Листи Франка до Коцюбинського». [«Життя і революція», 1926, № 5, стор. 115—118].

Листи до М. Коцюбинського з 1/X 1890, 24/VI 1896, 28/VI 1903 та один лист до дружини письменника з 17/I 1901 року. Листи М. Коцюбинського до І. Франка разом із зазначеними листами останнього надруковані у виданні «Збірник музею Коцюбинського» № 2, Чернігів, 1940, стор. 58—68.

71. Лист І. Франка до «Руської бесіди». [І. Франко, Твори в 20 томах, т. IX, К., 1952, стор. 443—444. Примітка до п'єси «Рябина»].

В цьому листі від 6 грудня 1893 р. Іван Франко пропонує товариству «Руська бесіда» свої оригінальні та перекладні п'єси.

72. «Нові автографи Ів. Франка та В. Стефаника». [«Літературна газета», 26/VI 1952 р., стор. 4. Подав С. Зубков].

В цій кореспонденції йдеться про лист І. Франка з 1896 р. до селянина А. Никоновича, в якому письменник просить збирати старі рукописи, скаржиться, що серед інтелігенції в цьому питанні знаходить «мало помочі і навіть зрозуміння» і сподівається, що може «селянство окажеся прихильніше».

73. «Неопублікований лист І. Франка до Мих. Мосори». [«Літературна газета», 3 січня 1941, стор. 3].

Лист від 31/XII 1898 р., в якому дана рецензія на словник гуцульського діалекту, складений Мих. Мосорою.

74. «Лист І. Франка до В. Білецького». [Зб. «Іван Франко. Статті і матеріали», № 2, Львів, 1949, стор. 223—226. Подав М. Возняк].

Лист від 3/XII 1901 р., де мова йде про перевидання педагогічним товариством творів «Лис Микита», «Абу Каземові капці» і «Коли ще звірі говорили».

Лист важливий для характеристики поглядів Франка на дитячу літературу і виховання.

75. «Лист І. Франка до М. Сумцова». [Газети «Комсомолець України», «Пролетарська правда», «Вільна Україна» 17 травня 1941 р. та газета «Красное знамя» 28 травня 1941 р.].

Теплий лист з 10/IX 1906 р., написаний у відповідь на статтю Сумцова в газеті «Південний край», в якій високо оцінена літературно-громадська діяльність І. Франка в зв'язку з його 50-річчям.

76. «Неопубліковані листи І. Франка». [Газета «Більшовик», Чернігів, 16 травня 1940 р. Подав В. Ігнатенко. Про це ж див. газету «Комуніст», К., 4 червня 1940 р.].

Подано скорочено два листи: 1) один до когось із чернігівських «громадян», де Франко дав згоду на передрук творів «Коли ще звірі говорили», «Лис Микита» і «Що таке поступ?»; 2) лист, очевидно, до Коваленка від 10/IX 1906 р., в якому Франко висміює «пережовані шаблони» і «ліберальну жвачку» в поезії. Листи зберігались в Чернігівському історичному музеї.

77. Листи І. Франка до В. Доманицького. [«За сто літ», Х.—К., 1930, кн. 5, стор. 272—304. В статті М. Возняка «З приводу двадцятиліття «Кобзаря» в редакції В. Доманицького»].

12 листів І. Франка до В. Доманицького з 1907—1908 р. В них йдеться про повне видання «Кобзаря» Шевченка. Два листи 1908 р. з Ліпіка.

78. «Неоголошений лист І. Франка». [«Червоний шлях», 1927, № 5, стор. 189—190].

Лист від 16/X 1909 р. до учительки з Проскурівщини з по-

ясненням, як записувати народні приповідки і фольклор взагалі.

79. Листи І. Франка до Я. Гординського[1]. [«Україна», 1930, травень — червень, стор. 157—158. В статті Я. Гординського «До літературно-наукової діяльності І. Франка в 1912—1913 рр.»].

Три листи з 1912 р., що стосуються бібліографічних питань.

80. Лист І. Франка до Є. К. Трегубова від 27/V 1915 р. [«Україна», К., 1926, кн. 6, стор. 174—175. Наведений повністю в статті І. Житецького «Одруження І. Я. Франка»].

81. Лист І. Франка до одного з керівників націоналістичного «Союзу визволення України» В. Дорошенка з 1915 р. [Газета «Радянська Україна», 27 серпня 1946 р., стор. 4. В статті Б. Дудикевича «І. Франко про попередників українсько-німецьких націоналістів»].

В листі Франко виступає проти фальсифікації творчості Шевченка і викриває «*фальшиві* історичні конструкції М. Грушевського».

82. «З нових матеріалів про Івана Франка» — стаття М. Возняка. [«Україна», К., 1946, № 10, стор. 25—26].

В статті наведені цікаві для висвітлення Франка як людини уривки з його листів до К. Попович, О. Хоружинської та А. Кримського.

ДОДАТКИ

а) Публікації листів різних авторів до І. Франка[2]

1. Листи В. Лукича до І. Франка. На основі цих листів, широко їх цитуючи, написав М. Возняк працю «І. Франко у виданнях, редагованих Лукичем». [«Радянська література», 1940, № 7, стор. 188—216].

2. Листи П. Грабовського до І. Франка. [«Наукові записки Львівського держуніверситету», том III, 1946, вип. 1, стор. 37—53]. 18 листів.

3. Листи Лесі Українки до І. Франка. Два листи з 20/IV та 14/V 1892 р. навів повністю М. Возняк в статті «Першодруки Лесі Українки» [«Літературно-критичний збірник», Львівський державний університет, 1951, стор. 20—51], один лист опублікований в «Радянському літературознавстві» [К., 1948, № 9].

---

[1] Я. Гординський — пізніше активний буржуазний націоналіст.

[2] Про листи М. Драгоманова, Е. Ожешко та М. Коцюбинського до І. Франка див. у попередньому розділі.

4. Листи О. Веселовського до І. Франка. [«Література і мистецтво», Львів, 1941, № 5, стор. 48—49].

5. Листи М. Комарова до І. Франка. Повністю наведені два листи до І. Франка та один до його дружини в статті М. С. Возняка «До діяльності Михайла Комарова». [«Бібліологічні вісті», 1927, кн. 4, стор. 33, 37 і 46].

б) Повідомлення про автографи І. Франка та документи про нього

1. «Рукописи Івана Франка». [Газета «Комуніст», К., 22/VIII 1940].

Інформація про те, що в Архіві Франка збереглося на 18 аркушах його листування з Б. Грінченком, П. Житецьким, М. Старицьким та іншими.

2. «Знайдено неопубліковані твори Івана Франка». [Газета «Вільна Україна», Львів, 30/VI 1940].

Повідомлення про рукописи драм І. Франка «Осада корабля» та «Три князі на один престол».

3. «Рукописна спадщина І. Франка». [Газета «Вільна Україна», Львів, 26/V 1940].

Поверхова коротенька замітка про Архів Франка, що тоді зберігався при Львівській бібліотеці АН УРСР.

4. «Цінна знахідка». [Газета «Вільна Україна», Львів, 22/II 1941].

Повідомлення про знайдені в Чернігівському історичному музеї рукописи І. Франка праці «Експедиція на Бойківщину» (німецькою мовою), оповідання «Терен у нозі» і розвідки «Святий Климент в Корсуні». Під час революційних подій 1905—1906 рр. ці рукописи, очевидно, передав М. Коцюбинський в музей Тарнавського.

5. «Автографи І. Франка в музеї Коцюбинського». [Газета «Вісті», 13/III 1941, № 60].

Звістка про п'ять оригіналів листів І. Франка до Коцюбинського і про його автографи на книгах.

6. «Автографы И. Франко». [Газета «Советская Украина», 8/VI 1941].

Відділ рукописів бібліотеки Академії наук УРСР організував виставку рукописів І. Франка, про що і повідомила газета.

7. «Неопубліковані драми та драматичні уривки Івана Франка» — стаття З. Мороза. [Газета «Соціалістична Харківщина», 19/VI 1941].

В статті згадуються недруковані п'єси «Три князі на один престол» (1874), «Славой і Хрудош» (1875) та драматичні уривки «До Бразилії», «Східне питання», «Залицяння добродія

Хвиндюка», сцена без назви про дівчину Фесю, «Князь Ярема Вишневецький».

8. «Автограф І. Франка». [«Літературна газета», 25/VIII 1946].

Повідомлення про одержання Інститутом літератури АН УРСР автографа збірника «Пісні народні з Галичини» (22 зразки в записах з 1877—1881 рр.) з листом І. Франка до М. Лисенка від 13/XII 1885 р., в котрому перший запрошує другого до співробітництва в «Зорі».

9. «Дві класичні сатири» — стаття Д. Тамарченка. [«Літературна газета», 20/XII 1945].

В статті розглянена неопублікована ще на Радянській Україні сатира І. Франка «Сморгонська академія» в зв'язку з «Історією одного міста» Салтикова-Щедріна.

* * *

1. «Матеріали до життєпису І. Франка» — стаття М. С. Возняка. [«За сто літ», 1927, кн. І, стор. 166—186].

В статті повністю опубліковано дані з документів про народження І. Франка, з його шкільних свідоцтв і свідоцтва іспиту зрілості, з університетських свідоцтв та документів про заарештування й військову службу. Тут же подано текст двох рукописних автобіографій І. Франка, одна з яких написана для О. Огоновського в 80-х рр. і друга — для редакції Herders Konversations Lexikon'у з 1909 року.

2. «Документ про судовий процес над Іваном Франком». [Газета «Вільна Україна», Львів, 4/VI 1940 і «Комуніст», К., 27/XII 1940].

Звістка про те, що у Львівському міському архіві збереглася справа про заарештування Франка в 1877 р., в якій є його покази слідчому, оскарження до крайового кримінального суду, лист Франка до суду з проханням повернути відібрані книжки, список останніх тощо.

З судовою справою І. Франка 1877—1878 рр. знайомить також стаття «Переслідування письменника-борця». [Газета «Вільна Україна», 9/V 1941].

3. Звіт директора поліції у Львові намісникові Галичини в справі товариства «Наукова читальня». [Журнал «Радянський Львів», 1950 рік, № 5, стор. 56—57].

Звіт обвинувачував організовану в 1890 р. на чолі з І. Франком «Наукову читальню» в пропаганді соціалістичних ідей і вимагав її закриття.

4. «Цінні документи про Лесю Українку та Івана Франка». [«Літературна газета», 15/VII 1948].

Повідомлення про надісланий з Відня диплом І. Франка про присудження йому ступеня доктора філософії.

5. «Документи про Івана Франка». [Газета «Вільна Україна», 26/VII 1940].

Повідомлення, що в архіві Львівського університету зберігається справа про доцентуру І. Франка на кафедрі української літератури Львівського університету.

6. «Новые документы об И. Франко». [Газета «Правда», 9/IV 1941]. Звістка про наявність в архіві О. Кобилянської матеріалів, що свідчать про тісні зв'язки І. Франка з Буковиною.

7. «Неопубліковані документи про І. Франка». [Газети «Комуніст» і «Советская Украина» за 10 жовтня 1939 р.].

Повідомлення, що знайдено постанови про присвоєння Франкові почесного ступеня доктора російської словесності Харківським університетом в 1906 р. в зв'язку з 50-літтям письменника і ученого.

8. «Нові документи про І. Франка». [Газета «Комсомолець України», 28/V 1941].

В Ленінградському архіві АН СРСР та особистому архіві дочок академіка Корша зберігається листування з 1907 року, яке свідчить про боротьбу Шахматова, Корша і Фортунатова проти реакційної частини Академії за обрання І. Франка членом Російської Академії наук.

9. «Російська Академія наук та Іван Франко» — стаття І. Айзенштока. [«Радянський Львів», 1948, № 2, стор. 72—75].

На основі вищезгаданого листування та листів В. Ягіча до О. Шахматова в статті схарактеризована спроба передових російських академіків обрати в 1907 р. І. Франка членом Російської Академії наук.

10. «Новые документы об Иване Франко». [газета «Советская Украина», К., 3/IV 1941].

Повідомлення про знайдені в Ленінградському архіві АН СРСР 2 листи І. Франка від 21/X і 22/XI 1913 р. до відділу російської мови і словесності Академії наук разом з роботою про українські народні пісні, представленою на здобуття премії. Премія була присуджена по рецензії академіка Перетца в 1916 році після смерті І. Франка.

11. «Новые документы об Иване Франко». [Газета «Советская Украина», 17 жовтня 1939].

В Київському обласному архіві знайдені документи: а) в справі Київського охранного відділу за 1914 р. є переписка про те, що в Курську серед залізничників «ходить підписний лист на збір грошей на подарунок українському письменнику

Івану Франкові, причому кожен, хто підписався, одержує марки» (з зображенням І. Франка), і хоч поліція розіслала запроси, все ж не вдалося встановити, хто надрукував і поширював ці марки; б) в подібній справі за 1915 р. зберігся лист від одного київлянина хворому Франкові з порадою їхати лікуватись в Москву, де є кращі лікувальні установи; в) ще в одному документі говориться про «Общество насаждения малороссийской словесности» в Західній Україні і що «Общество стало иметь успех с того времени, когда в число его лекторов вступил И. Франко».

12. «Из записной книжки архивиста». [Журнал «Красный архив», 1940, № 1, стор. 263—277].

17 цензорських донесень про твори І. Франка і про заборону їх в Росії. Коротко про це також сказано в статті «Цензурні рогатки». [Газета «Пролетарська правда», 28/V 1941 і «Вісті» 16/II 1940].

в) Публікації Франкових записів народної творчості

1. Записи К. Квітки українських народних мелодій з голосу І. Франка. [«Етнографічний збірник», К., 1922, т. II, № 502—522; ці 20 мелодій передрукував Ф. Колесса в книжці «Улюблені пісні І. Франка», Львів, 1946, додавши до них тексти].

2. «До фольклорних занять І. Франка»—стаття М. Возняка. [Зб. «Іван Франко. Статті і матеріали», № 1, Львівський державний університет, 1948, стор. 15—39].

В статті зроблено перелік Франкових записів народних пісень за його архівом і опубліковано 10 текстів цих його записів.

3. Пісенні тексти, записані І. Франком. [В кн.: Ф. Колесса, «Улюблені пісні Івана Франка», Львів, 1946, стор. 53—60].

Наведено ряд пісенних текстів, записаних або перейнятих І. Франком в 1864—1880 рр. від різних осіб.

Примітка. Під час друкування цього покажчика були опубліковані:

а) Листи Лесі Українки до І. Франка (21 лист). [Леся Українка. Публіцистика, листи, статті, дослідження, т. І, К., 1954, стор. 37—73].

б) «Невідомі уривки з творів І. Франка». [«Вітчизна», 1954, № 8, стор. 143—146. Подав Т. Франко].

Це — уривок одного із варіантів бориславського оповідання і фрагмент першої редакції «Boa constrictor'a», а також ще два уривки невідомих творів.

ДО ТЕМИ «ІВАН ФРАНКО — ПОПУЛЯРИЗАТОР ПЕРЕДОВОЇ РОСІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ»

До відомого вже матеріалу на тему «Іван Франко — популяризатор передової російської літератури» подаю дрібні доповнення. В паперах Франка (№ 499 його архіву) маємо такий етимологічний заголовок: «Збиточники. Комедія А. Островського в 4 актах. Із великоруського перевів Іван Франко, 1876». Переклад «Шутников» Островського зроблений, очевидно, для директора української мандрівної театральної трупи Омеляна Бачинського.

В № 100 щоденника «Kurjer Lwowski» за 1890 р. у відділі «Teatr, literatura i sztuka» надрукована така замітка Франка про «Записки из мертвого дома» Ф. Достоєвського: «Записки из мертвого дома», одна з найзнаменитіших книг в російській літературі, наполовину пам'ятних, а наполовину ряд нарисів і оповідань пера Федора Достоєвського, вийшли недавно в німецькому перекладі. Знаменитого російського повістяра Достоєвського, що помер перед 9 роками, в 1849 р., вже як славного автора, засудили за читання листа Бєлінського до Гоголя і за належання до найневиннішого в світі таємного союзу Петрашевського разом із кільканадцятьма іншими молодими людьми на смерть, а потім цар «уласкавив» його до тяжких робіт у Сибірі. Він прожив там 10 років, і плодом його перебування в «острозі» була ця книжка, що вражає в своїй простоті малюнком життя в'язнів і страхіть їх терпінь. Треба додати, що Достоєвський написав свою книжку в кілька років після повороту з Сибіру, і що панівний в ній тон і колорит, наданий їй автором, в противенстві до всіх інших його творів більше погідний і злегка сумний, але менше понурий; це дає тим більшу гарантію правдивості і творить там більший контраст до дійсно пекельного змісту книжки».

В тому ж львівському щоденнику в № 239 за 1892 р. у відділі «Kronika» зустрічаємо замітку про Гліба Успенського, яка, без сумніву, належить Франкові: «Гліб Успенський, один із

найвидатніших сучасних російських письменників, незрівняний знавець маломіщанського й сільського життя і автор численних нарисів і повістевих студій, в дрібній частині перекладених на інші мови (українську, німецьку і французьку), захворів невидужно на божевілля. Це величезна втрата для російської літератури й російського суспільства. Успенський був оригінальним типом белетриста і публіциста, і незважаючи на неясне «народництво» або ідеалізування простого народу, був гарячим прихильником прогресу. Важка меланхолія, що панує в усіх його творах, поглинула тепер духовні сили самого письменника».

В тому ж відділі того ж щоденника і з того ж року в № 259 (понеділок, 18 вересня) Франко не забув подати таке повідомлення про Льва Толстого: «Гр. Лев Толстой, знаменитий російський письменник, святкував у минулу суботу 65-річницю свого народження. При цій нагоді іменували його членом-кореспондентом Академії наук у Петербурзі й почесним доктором усіх російських університетів з винятком варшавського. Письменницька діяльність Толстого заповнює 42 роки».

Нарешті з 1902 р. маємо звістку, що Франко переклав нарис Максима Горького «Перед лицом жизни» і свій переклад переслав до віденського щоденника «Die Zeit». Від редактора підвалів щоденника Франко отримав листовне повідомлення з 17 вересня 1902 р. В справі Франкового перекладу нарису «Перед лицом жизни» Горького тут читаємо: «...дуже красно дякуємо за Ваш переклад «Перед лицом жизни», але на жаль не можемо покористуватись ним, бо саме цей нарис Горького вже не раз появлявся. Правда, Ваш переклад є зовсім іншого роду, далеко вартніший, але з наведеної вище причини ми все-таки не можемо на наш превеликий жаль надрукувати його. Отже при цьому ми з найбільшою подякою відсилаємо вам назад цей нарис». Нарис Горького появився друком перший раз у № 354 «Нижегородского листка» 1900 року (25 грудня), і до рук Франка він попасти не міг. Отже, Франко використав для свого перекладу одно із численних гектографованих видань нарису Горького «Перед лицом жизни».

М. С. ВОЗНЯК.

М. С. ВОЗНЯК

20 листопада 1954 року Львівський державний університет ім. Ів. Франка втратив одного з найстаріших своїх професорів, видатного вченого-літературознавця, дійсного члена Академії наук УРСР Михайла Степановича Возняка. Не стало невтомного трудівника радянської науки, наполегливого дослідника спадщини великого українського письменника революційного демократа Ів. Франка, яким був покійний академік М. С. Возняк.

Михайло Степанович Возняк народився в 1881 р. в бідній селянській родині в с. Волиця колишнього Рава-Руського повіту в Галичині. З великими труднощами, бідуючи і заробляючи приватними уроками, завдяки витривалості і завзяттю М. С. Возняк в 1908 році закінчив Львівський університет. Вірний син народу, він вирішив всі свої сили віддати справі дослідження літератури і мови свого народу, справі розвитку прогресивного, демократичного напрямку його культури.

Але ні за часів панування Австро-Угорської монархії на західноукраїнських землях, ні пізніше, за часів буржуазно-шляхетської Польщі, учений з народу не мав наукової посади, перед ним були закриті двері вищих учбових закладів та наукових установ. М. С. Возняк, проте, не покидав наукової роботи, вірячи в те, що його праця буде потрібна і корисна для народу, що вона здобуде визнання на Радянській Україні. Починаючи з 1925 року, його наукові роботи систематично друкуються в радянських журналах і наукових збірниках. До цінних розвідок М. С. Возняка цього періоду належить, зокрема, значна праця «До соціалістичного світогляду Івана Франка» (1926 р.). Радянська громадськість високо оцінила наукову діяльність М. С. Возняка, і в 1929 році він був обраний дійсним членом Академії наук УРСР.

Новий період в житті й науковій діяльності М. С. Возняка розпочався з вересня 1939 р., коли Західна Україна волею трудового народу возз'єдналася з Радянською Україною і ввійшла до складу великої соціалістичної держави — Радянського Сою-

М. С. ВОЗНЯК
(1881—1954)

зу. Тільки тоді академік М. С. Возняк здобув можливість передавати свої знання дітям трудящих, ставши завідуючим кафедрою української літератури Львівського державного університету ім. Ів. Франка і завідуючим відділом літератури Львівського філіалу Академії наук.

Найцінніша частина спадщини М. С. Возняка — це його дослідження творчості Івана Франка. Особливо продуктивно М. С. Возняк працював останні 10 років свого життя, після визволення Львова від німецько-фашистських загарбників (1944—1954 рр.). В ці роки за його участю були видані три збірники матеріалів «Іван Франко». Крім того, М. С. Возняк написав і опублікував окремими виданнями ще дві політично гострі й актуальні наукові роботи: «Іван Франко — популяризатор передової російської літератури» (1953 р.) та «Іван Франко в боротьбі з Ватіканом, як лютим ворогом слов'янських народів» (1954 р.). В останні дні свого життя він закінчував велику монографію про І. Франка, яка в найближчий час буде надрукована. Всього академік залишив понад 400 дослідницьких статей, монографій та інших наукових праць.

В 1947 р. М. С. Возняк вступив до лав Комуністичної партії Радянського Союзу. Багато сил і уваги він віддавав громадсько-політичній роботі. Трудящі Львівщини в 1940 році обрали його депутатом Верховної Ради УРСР, а після Великої Вітчизняної війни його кілька разів обирали депутатом Львівської міської Ради депутатів трудящих.

Одночасно з великою науковою і громадською діяльністю М. С. Возняк вів значну педагогічну і виховну роботу з студентами і аспірантами університету. Під його керівництвом у післявоєнні роки закінчили і захистили кандидатські дисертації багато аспірантів та працівників університету й інших наукових установ Львова.

М. С. Возняк по-батьківському любив студентів, постійно турбувався про їх успіхи в навчанні.

Колектив студентів і викладачів університету в особі М. С. Возняка втратив старшого товариша й друга, винятково працьовитого і самовідданого вченого-комуніста, одного з визначніших радянських дослідників спадщини Ів. Франка.

Світла пам'ять про академіка М. С. Возняка довго житиме в серцях професорів, доцентів, викладачів, аспірантів і студентів нашого університету.

ЗМІСТ

ТЕКСТИ

М. Возняк «З акордів ненависті» Івана Франка 5

СТАТТІ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ

О. Мороз. Іван Франко—великий патріот, борець за возз'єднання і дружбу двох братніх народів 13
М. Возняк Павло Грабовський і Іван Франко 25
М. Возняк Іван Франко і баденівські вибори 1897 року . . 46
М. Матвійчук. Іван Франко в боротьбі з буржуазними фольклористичними теоріями XIX ст. 75
П. Яременко. Іван Франко і дитяча література 99
А. Халімончук. Погляди Івана Франка на сатиру 109
М. Кутковець. Історія написання повісті «Основи суспільності» 125
І. Сірак. Село в оповіданнях Івана Франка 136
Н. Корнієнко. Художня мова українських письменників XIX і початку XX століть в оцінці І. Франка 150
І. Ощипко. Із спостережень над дієслівною синонімікою художньої прози І. Я. Франка 172

БІБЛІОГРАФІЯ

О. Дей. Публікація рукописної спадщини Ів. Франка на Радянській Україні 203
До теми «Іван Франко — популяризатор передової російської літератури» 224

М. С. Возняк Некролог 226

МУЗЕЙ І. ФРАНКА
W кв 18532
W ін 10493
ГРУПА КН

Ціна 7 крб. 50 коп.